

MINISTERSTVO VNITRA
ČESKÉ REPUBLIKY

PSYCHOLOGIE V BEZPEČNOSTNÍCH SBORECH

(sborník prací)

David Michalík (editor)

PSYCHOLOGIE V BEZPEČNOSTNÍCH SBORECH

(sborník prací)

David Michalík (editor)

Oddělení psychologie OPe MV ČR
&
Nakladatelství THEMIS

Praha
2009

Recenzenti:

doc. PhDr. Zdeněk Vtípil, CSc. (katedra psychologie FF UP Olomouc)

PhDr. Miluše Urbanová, CSc. (katedra psychologie FF UK Praha)

Editor:

PhDr. David Michalík, Ph.D. (oddělení psychologie OPe MV ČR)

ISBN: 978-80-7312-060-3

© Oddělení psychologie OPe MV ČR

Obsah:

Úvodem	5
Slovo editora	6
I. Příslušníci bezpečnostních sborů	7
<i>Některé poznatky k výběru uchazečů pro Vězeňskou službu ČR z pohledu psychologa-</i> PhDr. Martina Šnáblová.....	8
<i>Psychologický profil uchazeče o službu v profesionálním hasičském záchranném sboru-</i> PhDr. Lenka Poláková.....	19
<i>Výzkum některých aspektů motivace k výkonu povolání hasiče záchranáře-</i> Mgr. Jan Pavlišta.....	34
<i>Pracovní spokojenost a stres u policistů-</i> PhDr. Leoš Fousek.....	45
II. Specifické činnosti u bezpečnostních sborů	56
<i>Rozhovor s dítětem jako svědkem: zaměřeno na sexuálně zneužívané dítě od 3 – 12 let-</i> PhDr. Věra Neusar, Mgr. Aleš Neusar.....	57
<i>Presnosť identifikácie starších ľudí, detí a preferovanie vlastného pohlavia a rasy-</i> PhDr. Monika Molnárová, Ph.D.....	73
<i>Psychologická analýza videozáznamů ve vyšetřování trestné činnosti-</i> PhDr. Hedvika Boukalová.....	91

Úvodem

Psychologické pracoviště Ministerstva vnitra má ve své gesci mimo jiné oblast aplikace psychologie v bezpečnostních sborech, kdy vychází ze své koordinační úlohy ve vztahu k vedoucím psychologům těchto sborů.

Naše pracoviště také dlouhodobě monitoruje aktivity, které se ve vztahu k bezpečnostním sborům objevují na akademické půdě a spolupracuje při výuce a vedení některých diplomových a doktorských prací. Mezi předměty, na jejichž výuce se psychologové MV aktuálně podílí, patří např. na pražské katedře psychologie FF UK - Aplikovaná sociální psychologie, Forenzní psychologie, Penitenciární psychologie a Psychologie krizí a katastrof; na olomoucké katedře psychologie FF UP pak Policejní psychologie.

Primárním cílem tohoto sborníku je zajistit přenos informací o tématech zpracovávaných v rámci diplomových a disertačních prací psychologům, kteří působí v Policii ČR, Hasičském záchranném sboru ČR, Vězeňské službě ČR, Celní správě ČR a zpravodajských službách. Dalším cílem je dát k dispozici souhrn těchto výstupů také ostatním kolegům a studentům.

Na Ministerstvu vnitra vnímáme důležitost propojování aktuálních otázek praxe s aktivitami na půdách univerzit, které se aplikace psychologie do bezpečnostních sborů dotýkají. Za zpětnou informaci k tomuto sborníku, doplňující poznatky a návrhy na další publikace čtenářům předem děkujeme. Zasílejte je prosím na e-mail: ops@mvr.cz. Na webové stránce www.mvr.cz naleznete tento sborník v elektronické podobě.

Dovolte mi závěrem vyjádřit poděkování všem kolegům, kteří se svým příspěvkem podíleli na vzniku tohoto materiálu i všem kolegům z akademické půdy, kteří vzájemnou spoluprací a rozvoj psychologie v bezpečnostních sborech dlouhodobě podporují.

PhDr. Štěpán Vymětal
vedoucí oddělení psychologie OPe MV

Slovo editora

Oblast bezpečnostních sborů, zejména činnost policistů, hasičů a vězeňské služby, se v českých podmínkách neobjevuje až tak často v rámci publikovaných psychologických příspěvků. Přitom na katedrách psychologie vznikají diplomové práce, které se této oblasti týkají a v mnoha případech končí pouze v archivech příslušných vysokých škol.

Tyto skutečnosti se staly hlavním důvodem pro vznik sborníku „Psychologie v bezpečnostních sborech“. Je to výsledek jednoročního úsilí, které začalo oslovením jednotlivých kateder psychologie na filozofických fakultách v Brně, Praze, Olomouci a na fakultě sociálních studií v Brně ohledně výběru vhodných prací za období přibližně od roku 2000. Je potřeba říci, že všechny katedry byly vstřícné k tomuto záměru.

Podle stanovených kritérií a v návaznosti na zájem jednotlivých autorů bylo nakonec vybráno 7 příspěvků na podkladě prací z kateder psychologie v Praze a v Olomouci, které ukazují vesměs doposud nepříliš publikované oblasti. Tyto příspěvky byly rozděleny do 2 oddílů. V 1. oddílu pod označením „Příslušníci bezpečnostních sborů“ jsou 4 příspěvky, které se týkají problematiky výběru, aspektů motivace, pracovní spokojenosti a zvládání zátěžových situací ze strany příslušníků bezpečnostních sborů. V rámci 2. oddílu „Specifické činnosti u bezpečnostních sborů“ máme 3 příspěvky, které jsou přehledem některých poznatků k identifikaci pachatele, výslechu specifických obětí, analýze videozáznamů.

Na závěr chci uvést, že jsem přesvědčen o přínosu tohoto sborníku. Své čtenáře si jistě najde. Zároveň věřím, že tento sborník bude mít svou návaznost do budoucnosti a vznikne tak stálý prostor pro publikování původních psychologických prací z praxe bezpečnostních sborů.

PhDr. David Michalík, Ph.D.
oddělení psychologie OPe MV

I. Příslušníci bezpečnostních sborů

Některé poznatky k výběru uchazečů pro Vězeňskou službu ČR z pohledu psychologa

PhDr. Martina Šnábllová

Úvod

Jedním z důležitých úkolů vězeňského psychologa je již tradičně i posuzování psychické způsobilosti uchazečů o službu u Vězeňské služby České republiky (dále jen VS ČR) a výběr vhodných zaměstnanců.

Právě pro výběr pracovníků ozbrojených složek se jeví potřeba sladit požadavky praxe a schopnosti uchazeče jako skutečně důležitý předpoklad pro úspěšné zvládnutí služby. Vybrat vhodné zájemce na pozici „se zbraní“, nelze přejít pouze krátkým pohovorem. I praxe potvrzuje, jak je přínosné mít k dispozici podrobnější data o osobnosti uchazeče, neboť podstatná část zájemců je vždy zařazena mezi nevhodné a nezpůsobilé. Kritika a vina za tuto situaci ve VS ČR je často dávana psychologům, protože u nich uchazeči „neprochází“, oni je prohlašují za nezpůsobilé. To je jistě neoprávněné, neboť celá situace je mnohem složitější a není a nemůže být vinou psychologa, jestliže se do služby hlásí vysoké procento nevhodných zájemců.

Na tomto místě je dobré připomenout také tzv. mýty, které se v oblasti profesionálního výběru vyskytují a výjimkou není bohužel ani české vězeňství:

„Mýtus, že psycholog při výběru pracovníků likviduje instituci, slouží k přesunu odpovědnosti za stav vlastní instituce. Ve skutečnosti je úroveň výběru dána (mimo jiné) úrovní populace uchazečů a nastavením kritérií výběru.

Mýtus, že psycholog je ten, kdo vybírá, složí k přesunu odpovědnosti za výběr pracovníků. Ve skutečnosti je psychologické vyšetření pouze jedním ze zdrojů informací.

Mýtus, že máme málo uchazečů, protože lidé se bojí přísného psychologa, slouží k přesunu odpovědnosti za PR (tvorbu image instituce a za práci s lidskými zdroji). Ve skutečnosti je množství uchazečů dáno přitažlivostí instituce, povahou a podmínkami práce a schopnostmi instituce se prezentovat navenek.

Obecně asi platí, že mýty z oblasti profesionálního výběru představují racionalizační mechanismy, jejichž pomocí se řídicí pracovníci zbavují odpovědnosti, aby si usnadnili život a možná do jisté míry též ospravedlnili své další působení ve funkci.“

(Netík, 2003: 15-16).

Osobnost uchazeče o službu ve vězeňství

Při výběru je tedy podstatné správně posoudit míru vhodnosti uchazeče na obsazované místo, tzv. pracovní způsobilost uchazeče.

Základní podmínky pro posouzení pracovní způsobilosti pro přijetí do služebního poměru k VS ČR jsou stanoveny zákonem. Uchazeč musí splňovat věkovou hranici nad 18 let, morální a občanskou bezúhonnost, splnění kvalifikačních předpokladů stanovených pro výkon funkce (vždy minimálně středoškolské vzdělání), předpokladem je fyzická, zdravotní a duševní způsobilost a samozřejmě úspěšně absolvované přijímací řízení.

Z pohledu psychologa by příslušník VS ČR měl být schopen reálného pohledu na sebe i okolí, zdravě sebekritický, relativně vyrovnaný, tj. odolný vůči zátěži, bez sklonů k impulzivitě či explozivitě, s přiměřenými předpoklady pro vytváření dalších sociálních dovedností, odpovědný, dominantní, bez prvků agrese a nepřiměřené autokratičnosti, schopný prosazovat sebe i své názory. Měl by být pozitivně motivován k práci s lidmi, schopný kooperovat s kolegy, bez kompenzačních mechanismů ve vztahu k obviněným či odsouzeným. Schopnost identifikovat se s profesí a reprezentovat ji na veřejnosti by měla být samozřejmostí.

Stručně řečeno, příslušník VS ČR by měl být zralý lidsky a odborně, schopen řešit běžné životní situace, konflikty i problémy. Chování příslušníka pracujícího s vězňenými osobami by mělo být vstřícné, jasné, srozumitelné a důsledné. Pochopitelně by měl být příslušník zdravý a fyzicky zdatný (Netík, Urbanová in Vokurka, 1997).

Pracovní zařazení

V současné době, kdy vzrůstá procento nezaměstnanosti, lze předpokládat rostoucí zájem uchazečů o přijetí do VS ČR. Nabízí se ovšem otázka, zda mají dostatečné představy o práci a vhodnou motivaci. Ze zkušenosti při výběru uchazečů docházíme k neuspokojivému zjištění, že představy o vlastní práci ve věznicí jsou často zkreslené, nedostatečné a neodpovídají realitě.

Práci příslušníků ve VS ČR lze rozdělit do dvou základních oblastí. Jedná se o práci u Vězeňské nebo Justiční stráže. **Vězeňská stráž** zahrnuje strážní a eskortní službu a práci ve výkonu vazby a trestu, kde se jedná o práci klasických dozorců. U pracovníků strážní a eskortní služby se předpokládá především fyzická zdatnost, výcvik pro použití donucovacích prostředků, znalost právních předpisů. Předpokladem je také emocionální stabilita, sebekázeň, sebedůvěra, která napomáhá psychické odolnosti. Dozorci zajišťují bezpečnost a dodržování zákonů a předpisů, a to i za pomoci represivních opatření, ale musí mít také sociálně

komunikativní schopnosti, schopnost empatie i dostatek odborných znalostí, které jim umožní úzkou spolupráci se specialisty, odbornými zaměstnanci. **Justiční stráž** zajišťuje bezpečnost soudních budov, soudních procesů a soudních úředníků. Při své práci se justiční stráž dostává do kontaktu s veřejností širokého sociálního spektra. Svým jednáním a vystupováním musí vzbuzovat přirozenou autoritu, předcházet konfliktním situacím a každý služební zákrok musí zvládnout po stránce praktické, právní i psychologické. (Vaňák, 1995).

Specifika pracovní zátěže příslušníka VS ČR

V práci se člověk setkává nejčastěji s běžnými a obvyklými situacemi, k jejichž zvládnutí nepotřebuje vyvíjet žádné zvláštní úsilí. Pokud se však objeví nové neobvyklé podněty či situace, je nucen hledat jiné postupy myšlení a jednání, což pro něj představuje určitou psychickou zátěž. Při snaze stávající situaci řešit, může reagovat v podstatě dvěma základními způsoby: pasivním nebo aktivním vyrovnáváním se. Mezi nejčastější typy psychické zátěže, se kterými se jedinec v práci setkává, patří nepřiměřené úkoly a požadavky, problémové situace, bariéry omezující prostor pro rozhodování, frustrace apod. (Provazník, 2002)

V profesi příslušníka VS ČR můžeme konstatovat, že nové a neobvyklé situace a tlak na jejich okamžité řešení jsou běžnou, každodenní, součástí práce. Převážnou většinu činností, kterou vykonávají, je tedy možno zařadit mezi činnosti exponované, tj. mezi činnosti, při nichž je jedinec vystaven zvýšené psychické zátěži a stresu.

„Profese příslušníka VS ČR je považována za exponovanou profesi v tom smyslu, že je při ní nutná značná aktivizace vyšších nervových funkcí a tato aktivizace pak vyžaduje neustálou sebekontrolu, značnou koncentraci pozornosti a ostražitosti, schopnost rychlého rozhodování, pružnost a rychlost myšlení, schopnost řešení problémových situací a konfliktů, odolnost vůči různým frustrujícím podmínkám a okolnostem.“ (Škopec, 1996: 17).

Mezi nejčastější rizikové faktory vzniku stresu pro příslušníky VS ČR patří především směnný systém v podobě nepřetržitého provozu, hluk, agrese mezi obviněnými a odsouzenými, práce s obtížně přizpůsobivými vězni, konflikty v interpersonálních vztazích mezi vězeňským personálem a vězni, nároky týmové práce, práce v izolovaných a atypických podmínkách, stereotyp, nutnost vstupovat do konfliktních situací a řešit je, zvýšená zodpovědnost, nutnost rozhodování v časové tísní, pocit ohrožení vlastního života a bezpečnosti, absence pozitivní zpětné vazby a ocenění, malý pocit uznání ze strany společnosti, nevyhovující technické vybavení a hygienické podmínky atd. (Škopec, 1996).

Důsledky naznačené psychické zátěže samozřejmě ovlivňují psychickou i fyzickou odolnost jedince, která se postupně snižuje. Mohou se proto objevit nejrůznější psychosomatické obtíže. Ať už se jedná o deformaci chování v podobě větší agresivity, egocentrismu, snížené empatie až vyhoření nebo o nejrůznější zdravotní problémy jako je hypertenze, zvýšená rizikovitost vzniku kardiovaskulárních chorob atd. Můžeme konstatovat, že podobné problémy se v profesi příslušníka vězeňské stráže vyskytují na celém světě. Výzkumy například ze švédských či amerických věznic vykazují velmi podobné výsledky a problémy zaměstnanců jako v ČR. Dlouhodobá konfrontace s lidským utrpením, s existenciálními otázkami života a smrti, zločinností, chybění viditelných výsledků práce, nízký sociální status, časté pracovní přetížení, stres, větší riziko postižení kardiovaskulárními onemocněními, vzrůstající přímo úměrně s věkem a délkou služby, zanechává následky (Harenstam, 1989).

Z uvedeného na druhou stranu vyplývá, že je nutné psychickou i fyzickou kondici příslušníků ovlivňovat. Proto se aplikují nové metody a způsoby, které stres a rizika eliminují na nejnižší možnou úroveň. Jde o opatření zaměřená na jednotlivce (individuální strategie pomáhající udržovat dobrou psychickou i fyzickou kondici) nebo o opatření a změny v celé organizaci (např. podpora týmové práce, zajištění a nabídka dalšího vzdělávání, nabídka lékařské i psychologické péče, patřičné morální i finanční ocenění, zlepšení pracovních podmínek. Náročnou, ale jistě úspěšnou cestou by také měla být snaha o změnu stylu řízení a vedení celé organizace, zejména o decentralizaci).

Výzkumná sonda zaměřená na uchazeče o službu ve VS ČR, kteří podstoupili přijímací řízení ve Vazební věznici Praha-Ruzyně v letech 2002-2003

Výsledky tohoto výzkumu měly přispět k analýze neuspokojivé situace nábory nových příslušníků VS ČR ve Vazební věznici Praha -Ruzyně a přispět tak k hlubšímu prozkoumání a pochopení situace, k diskuzi, jak stávající situaci řešit a v neposlední řadě i k obraně psychologů a jejich práce.

Sociokulturní a osobnostní charakteristiky uchazečů

Psychologickým vyšetřením psychické způsobilosti prošlo 185 uchazečů o službu ve VS ČR. Jednalo se o 125 mužů a 60 žen.

V roce 2002 to bylo 29 žen, v roce 2003 pak 31 žen. Mužů bylo v roce 2002 psychologicky vyšetřeno 49, v roce 2003 pak 76.

Celkem ze 185 uchazečů bylo označeno 70 z nich (38%) za způsobilé a 115 (68%) za nezpůsobilé. Psychologickým vyšetřením tak prošel téměř každý čtvrtý zájemce.

Z celkového počtu 185 uchazečů se 78 mužů a 32 žen (59%) hlásilo k Vězeňské strážní a 47 mužů a 28 žen (41%) k Justiční strážní.

Jako **hlavní motivaci** pro vstup do VS ČR uchazeči nejčastěji uváděli potřebu finanční a sociální jistoty (většinou tento fakt souvisel s nezaměstnaností a tedy potřebou najít si vůbec nějakou práci). Očekávali perspektivní vývoj s možností osobního růstu, včetně dalšího sebevzdělávání, smysluplnou práci s lidmi i snahu pomoci společnosti. Často se však také objevovaly velmi zkreslené a zidealizované představy, že se jedná o atraktivní zaměstnání, při kterém lze zažít zajímavá vzrušení a dobrodružství, nejlépe se zbraní v ruce, inspirovaná zřejmě především literární a filmovou tvorbou.

Bohužel musíme konstatovat, že představy uchazečů o práci ve VS ČR nejsou často objektivní, dostatečné, optimálně motivované, s žádoucím poměrem k budoucí práci.

Věkové rozpětí vyšetřovaných osob se pohybovalo od 19 do 46 let. Průměrný věk souboru byl 27,6 let.

Věk	Počet uchazečů	v %
pod 20 let	20	11%
21-25 let	71	38%
26-30 let	42	23%
31-35 let	20	11%
36-40 let	23	12%
nad 41 let	9	5%

V daném souboru převládají osoby mladší. Téměř polovina z nich byla ve věku do pětadvaceti let. Třicet let nepřesáhlo 72% uchazečů.

Poslední ukončené vzdělání

Přestože existuje zákonem jasně stanovený požadavek, že k VS ČR mohou být přijati pouze uchazeči s ukončeným středoškolským vzděláním, složitá situace vedla v čase zpracovávání studie i k přijímání uchazečů pouze vyučených, samozřejmě s podmínkou stanoveného termínu, kdy si požadované vzdělání musí doplnit.

Následující přehled ukazuje nejvyšší dosažené vzdělání uchazečů našeho souboru:

Vzdělání	Počet uchazečů	v %
SOU	54	29%
SOU+nástavbové studium s maturitou	81	44%
SŠ	48	26%
VŠ	2	1%

Záměrně je odlišeno vzdělání ukončené maturitní zkouškou, kterou uchazeči skládali na střední škole nebo při zakončení nástavby na SOU. Neznamená to, že pokud uchazeč nestudoval na střední škole, je nevhodný pro službu u VS ČR. Ale opakovaná zkušenost s testy inteligence skutečně potvrdila, že existuje významný rozdíl mezi středoškolsky vzdělanými uchazeči a uchazeči s nástavbovým studiem na SOU - v jejich neprospěch.

Rodinný stav

Následující přehled ukazuje údaje o rodinném stavu uchazečů o přijetí k VS ČR:

Rodinný stav	Počet	v %
svobodní	107	58%
vdané, ženatí	49	26%
rozvedení	29	16%

Toto zjištění je bez nápadností a v podstatě odpovídá věkovému rozložení souboru.

Místo bydliště

V souboru uchazečů jsme rozlišili pouze pražské a mimopražské zájemce. Potvrdilo se, že nadpoloviční většina uchazečů pocházela z mimopražských lokalit. Nejčastěji zastoupenou lokalitou byla Severní Morava, Severní Čechy, celkově regiony s vysokou nezaměstnaností, což sebou přináší další úskalí.

Pro svobodné a nezadané uchazeče znamená přijetí k VS ČR šanci dostat se do Prahy, začít nový život. Po určité době si ale hledají lukrativnější práci (často přestupují k PČR nebo do AČR) a ze zaměstnání odcházejí. Vdaným a ženatým, kteří zanechají v místě bydliště rodinu, většinu času tráví v Praze na ubytovně a domů se dostanou pouze na pár dnů, může tato situace také přestat brzy vyhovovat. Někdy dochází k rozpadu rodiny, častěji k ukončení pracovního poměru a návratu zpět k rodině.

Důsledkem je nadměrná fluktuace zaměstnanců vedoucí k nestabilitě organizace.

Pracovní zkušenosti

Údaje v uváděném souboru potvrzují, že většina uchazečů (89%) měla již za sebou nějakou pracovní zkušenost. Často se však jednalo o jedince, kteří již dříve vystřídali mnoho zaměstnání.

Zbýlých 11% uchazečů nemělo za sebou žádnou pracovní zkušenost a práci u VS ČR si vybrali jako své první zaměstnání.

Za velmi podstatné považujeme také fakt, že nadpoloviční většina (52%) uchazečů se hlásila k VS ČR z úřadů práce. V roce 2002 přibyl ještě další fenomén související s uveřejněním reklamy na teletextu, kde byla nabízena vysoká částka peněz každému hned po přijetí. Další velkou část (44%) tak tvořili ti, kteří získali informace přes teletext a nechali se zlákat atraktivní nabídkou, představou snadno získaných peněz.

Tyto dvě nejpočetnější skupiny uchazečů poukazují na to, že práci u VS ČR volily jako svou poslední šanci a snahu získat vůbec nějakou práci nebo peníze a další sociální výhody.

Opět se jedná o uchazeče s problematickou motivací, kteří by jinak o této práci nikdy neuvažovali a nemají pro ni příslušné schopnosti ani předpoklady.

Použité metody výzkumu

Psychologické vyšetření, kterým procházeli uchazeči ve Vazební věznici Praha–Ruzyně v letech 2002-2003, bylo rozděleno na dvě části. Pokud uchazeči splnili základní podmínky pro výkon služby (vstupní pohovor na personálním oddělení), byli nejdříve pozváni k psychologickým testům. Vyšetření probíhalo po skupinách maximálně šesti uchazečů. Po vyhodnocení testových metod pak následoval pohovor jednotlivě s každým uchazečem, který trval přibližně jednu hodinu. Ve výzkumu byly použity následující metody:

Životopis

K získání základních anamnestických dat bylo uchazečům předkládáno klasické schéma pro životopis od J.CH. Raiskupa, vydané podnikem Psychodiagnostické a didaktické testy v Bratislavě.

Uvedené vlastní údaje uchazeče v životopise jsou důležitým podkladem pro pohovor a při rozhodování o přijetí uchazeče vůbec.

Tiskopis životopisu byl uchazečům poskytnut při pohovoru s personalistou, na psychologické testy ho přinášeli již vyplněný (vlastní rukou). Později se ukázalo jako efektivnější, pokud byl životopis předkládán uchazečům až na začátku vyšetření s omezeným

časovým limitem. Stávalo se, že doma za uchazeče vyplňovali tiskopis rodinní příslušníci, často ho uchazeči zcela zapomněli přinést apod.

Psychologické testy

Testová baterie byla sestavena z testů výkonových a testů osobnostních. Ke zjištění výkonnosti byly použity následující metody: orientační test všeobecných vědomostí, Logus, Kvit. Z testů osobnosti: Sparo, MMPI-2, Baum test, Test nedokončených vět.

Výsledky a závěr

Zásadní potíže způsobuje jistě problematická motivace uchazečů. Potřebu sociální jistoty, nezaměstnanost, touhu po akci či vyhledávání dobrodružství samozřejmě nelze považovat za vhodné primární druhy motivace. Společně to zřejmě souvisí i s dalšími sociokulturními charakteristikami uchazečů, kdy víc jak polovinu souboru tvoří uchazeči svobodní, do třiceti let, kteří pocházejí z mimopražských lokalit a především z regionů s vysokou nezaměstnaností. Volba profese příslušníka VS ČR je pro ně často posledním východiskem ze špatné životní situace a rozhodně se nedá považovat za uváženou volbu a cílené životní rozhodnutí.

Dalším zásadním problémem stále zůstává nízký sociální status tohoto zaměstnání a celkový negativní postoj společnosti, vysoká psychická i fyzická náročnost, nízké finanční ohodnocení, stereotyp, špatné hygienické podmínky i technické vybavení.

Analýza výsledků psychologických testů přinesla další zajímavé informace. Logus poukázal na typickou strukturu inteligence uchazečů. Zjevnou odchylku od normy, která se týká všech uchazečů v souboru, mužů i žen, je nízký, podprůměrný výkon v subtestu PV (pojmové vztahy). Jeho řešení vyžaduje schopnost pojmového myšlení, v testu Logus reprezentuje tento subtest verbální složku inteligence. Ta souvisí především se vzděláním, schopností učit se a rozvíjet vrozený inteligenční potenciál. Podprůměrné výsledky tedy poukazují na určitou vědomostní a kulturní zanedbanost uchazečů. To by také odpovídalo předchozímu zjištění o sociokulturních znacích souboru, že uchazeči často nesplňují potřebné vzdělání, případně mají maturitu ze SOU, přichází z úřadů práce a dlouhodoběji se potýkají s problémem najít si vhodné zaměstnání.

V testu Sparo se uchazečky o službu u VS ČR liší od normální populace téměř ve všech sledovaných škálách. Uchazeči o službu u Vězeňské služby taktéž. Oproti tomu uchazeči hlásící se k Justiční strážní nevykazují téměř žádné odchylky od normy. Jedná se možná o překvapivé, ale celkem pochopitelné zjištění. Zaměříme-li se znovu na

charakteristiku práce u Justiční stráže, zjistíme, že není tolik svázána s patologickým prostředím věznice, s viditelným používáním převahy a moci, vyžaduje určitou úroveň komunikačních a sociálních dovedností, schopnost reprezentovat a neláká proto tolik nevhodných nebo za každou cenu odolných typů osobnosti.

Testem MMPI-2 jsme se snažili vyhledat patologické rysy osobnosti. Mezi výraznější patologické rysy týkající se uchazeček patří problémy s přijetím ženské role, povrchnost v sociálních vztazích, amorálnost, antisociální rysy osobnosti spojené se sobeckými postoji a nedůvěrou vůči druhým, impulsivita. U uchazečů mužů se jedná o vysokou maskulinitu, touhu po originalitě a individualitě, povrchnost v sociálních vztazích, impulsivitu, amorálnost a antisociální rysy osobnosti, nedůvěru a sobectví.

Je pochopitelné, že vězeňské prostředí přitahuje jedince s patologickými rysy a právě výběr uchazečů musí eliminovat riziko jejich přijetí na nejmenší možnou míru.

Závěrem je důležité poznamenat, že psychologické vyšetření uchazečů ve VS ČR doznalo v posledních letech mnoho změn.

Jsou již používány jiné, novější a náročnější psychologické metody a testy.

Psychologické pracoviště GŘ VS ČR vytvořilo jednotný systém a jednotnou baterii psychologických testů pro výběr uchazečů, který je závazný pro všechny vězeňské psychology.

Těsně před schválením je také pilotní projekt, který navrhuje vytvoření pouze několika diagnosticko-konzultačních center. Ta se budou věnovat výhradně výběru uchazečů pro celou VS ČR. Tím by se konečně mohlo dosáhnout nezbytných změn a odbourat tak zásadní nedostatky praxe.

Co se bohužel změnit zatím nepodařilo, je stále přetrvávající nedostatek vhodných uchazečů o práci ve služebním poměru u VS ČR.

Použitá literatura

- Balcar, K. (1991). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Chrudim: Mach.
- Bratská, M. (2001). *Zisky a straty v zátěžových situacích alebo príprava na život*. Bratislava: Práca.
- Cattell, R. B. (1965). *The Scientific Analysis of Personality*. Chicago: Aldine.
- Černý, V., Kollárik, T. (1986). *Kompendium psychodiagnostických metod*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Drenth, P., Thierry, H., Wolff, Ch. J. (1998). *Handbook of work and organizational psychology. Vol. 3., Personnel psychology*. East Sussex: Psychology Press.
- Eysenck, H. J. (1960). *The structure of human personality* (2. vyd.). London: Methuen.
- Hájek, S. (1994). *Úvaha o psychologickém posuzování způsobilosti k výkonu profese ve vězeňství*. In *České vězeňství* č. 2/94
- Härenstam, A. (1989). *Prison personnel (doctoral dissertation)*. Stockholm: Karolinska Institute.
- Hladký, A. (1993). *Zdravotní aspekty zátěže a stresu*. Praha: Karolinum.
- Lindzey, G., Hall, C. S. (1970). *Theories of personality* (2. vyd.). New York: Wiley and Sons.
- Mikšík, O. (1999). *Psychologické teorie osobnosti*. Praha: Karolinum.
- Mikšík, O. (2001). *Psychologická charakteristika osobností*. Praha: Karolinum.
- Mikšík, O. (1994). *Základní příručka pro vyhodnocení testu LOGUS*.
- Mikšík, O. (1994). *Základní příručka pro vyhodnocování dotazníku SPARO*.
- Netík, K. (2003). *K osobnosti uchazeče o profesi soudce a státního zástupce*. In *Forenzní občasník* č. 11/03.
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. (1997). *Psychologie v právu*. Praha: Beck.
- Netík, K. (2002). *Příručka k užívání MMPI-2 experimentální česká verze*.
- Provazník, V. (2002). *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada.
- Svoboda, M. (1999). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Škopec, J. (1996). *Výzkumná sonda do problematiky psychosomatických onemocnění vězeňského personálu*. In *České vězeňství* č. 2/96.
- Vaňák, V. (1995). *Vzdělávání a výcvik pracovníků VS ČR*. In *České vězeňství* č. 1/95.
- Vokurka, J. (1997). *K psychologické stránce výběru pracovníků do funkce dozorce VS ČR (diplomová práce)*. Praha: FF UK.
- Weiner, I. B., Goldstein, A. M. (2003). *Handbook of psychology. Vol. 11, Forensic psychology*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Zahalková, M. (2003). *Příspěvek k psychologické charakteristice uchazečů o službu ve vězeňství ČR. (diplomová práce)*. Praha: FF UK.

Další odkazy

České vězeňství č. 1-2, 3, 4/1994

České vězeňství č. 1, 3, 4-5/1995

České vězeňství č. 1, 2, 4, 5-6/1996

České vězeňství č. 3/1997

České vězeňství č. 2/2000

České vězeňství č. 1/2002

Forezní občasník č. 1/1999

Forezní občasník č. 3/2000

Koncepce rozvoje vězeňství v ČR, vydána jako příloha Českého vězeňství č.1/1998

Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 8/2000

Zákon č. 186/1992 Sb., o služebním poměru příslušníků policie České republiky

Zákon č. 555/1992 Sb., o vězeňské službě a justiční strážní ČR

Abstrakt:

Předložený text se zabývá problematikou výběru uchazečů o službu ve VS ČR z pohledu psychologa. Pokouší se zobecnit problémy výběru uchazečů pro toto náročné povolání, konkrétně vychází z poznatků získaných při přípravě diplomové práce ve studiu psychologie na FFUK v letech 2002 až 2003. Potvrdilo se, že kvalitní výběr uchazečů a posuzování psychické (pracovní) způsobilosti ve VS ČR skutečně nejsou samoučelné ani nadbytečné činnosti. Ovlivňují další úspěšné fungování celé organizace a není dobré je podceňovat. Výběr a následná péče o zaměstnance, podporující jejich rozvoj a odolnost vůči zátěži, zlepšování pracovních podmínek a vzájemných vztahů, zůstávají v současné době stále tíživými problémy českého vězeňství.

Abstract:

The text deals with the selection of candidates for the Prison Service of the Czech Republic from the perspective of a psychologist. Attempts to generalize problems choosing candidates for this demanding profession, specifically based on the lessons learned in preparing the thesis in the study of psychology at FFUK from 2002 to 2003. It is confirmed that high-quality selection of candidates and the assessment of psychological (work) capacity in the Prison Service of the Czech Republic actually are not themselves or unnecessary activities. Affects other successful functioning of the entire organization and is not good is underestimated. Selection and care of employees, supporting their development and resistance to stress, improving working conditions and mutual relations, are currently increasingly onerous problems of Czech prison service.

Psychologický profil uchazeče o službu v profesionálním hasičském záchranném sboru

PhDr. Lenka Poláková

Úvod

Zájem o problematiku výběrových řízení a samotné zátěžové povolání pracovníků dané složky integrovaného záchranného systému se stalo podnětem pro zpracování této práce. V neposlední řadě bylo výzvou, že v rámci daného tématu ještě nejsou provedeny a zpracovány žádné výzkumy. Práce se snaží zmapovat relativně specifickou problematiku systému HZS ČR, převážně však procesu výběrového řízení k této složce integrovaného záchranného systému.

Psychologická služba u HZS

Každodenní konfrontace hasičů se zátěží a stále se zvyšující náročnost profese vedla ke zřízení psychologické služby, která je postavena na třech základních pilířích. V této souvislosti je do práce zakomponováno anketní šetření, které provedla PhDr. M. Sotolářová, při němž byli velitelé jednotek HZS ČR dotazováni na možnosti využití psychologické služby. Šetření se zúčastnilo 201 z 225 dotázaných. Cílem šetření bylo zjistit, zda mají velitelé stanic povědomí o koncepci a existenci psychologické služby a kterým jejím činnostem dávají přednost. Odevzdané písemné odpovědi byly podrobeny kvantitativní i kvalitativní analýze a lze z nich vyvodit následující závěry. Ze 201 odevzdaných odpovědí se ztotožnilo 179 s koncepcí a realizací psychologické služby u HZS ČR. S možnostmi využití psychologické služby si nevědělo rady 21 dotazovaných a tuto službu považoval za zbytečnou 1 účastník. V komentářích se často vyskytovaly obavy a strach ze zneužití této služby. Je doporučeno seznámit řadové hasiče s úkoly a možnostmi služby a dále ji využívat k odbourávání pozásahového stresu. V odpovědích zazněla i potřeba preventivní psychologické pomoci. Za prioritní je považováno, aby si každý psycholog budoval důvěru řadových hasičů a byl dosažitelný, bude-li ho potřeba, a měl by svou odborností přispívat k ozdravování vztahů na pracovištích HZS ČR. V neposlední řadě by se měl řádně seznámit se všemi úskalími profese hasiče. (mvcr, 2003, (IV))

Nedílnou součástí této profese je vliv traumatizujících událostí na psychiku záchranáře a od toho se odvíjející reakce na dané události. Při náročných zásazích může být zasaženo akutním stresem až 85% nasazených záchranářů. Pozornost je věnována vlivu a potřebnosti krizové intervenci, stejně jako následné psychologické intervenci.

Teoretická východiska

V práci je pozornost věnována osobnosti člověka v obecné rovině, zejména pohledům různých autorů na pojetí osobnosti, teoriím, její struktuře a dynamice. Zaměřujeme na Eysenckovu typologii a typologii O. Mikšíka vycházející z jím vytvořených dotazníků SUPSO a SPARO. O tyto typologie se velmi výrazně opírá psychologické vyšetření. Pozornost věnujeme také pracovní náplni hasiče, úkolům, které jsou hasiči nuceni ve své profesi řešit, požadovaným nárokům na znalosti a dovednosti, průběhu výjezdové činnosti a některým typům zásahů příslušníků HZS ČR.

Zabýváme se otázkou výběrového řízení jak obecně, tak především se zaměřením na profesi hasiče. Setkáváme se s vysvětlením pojmů a oblastí, které s výběrovým řízením úzce souvisí. Jedná se o profesiogram, analýzu práce, zdroje vyhledávání uchazečům, ale i průběh výběrového řízení stojícího na čtyřech pilířích, tzv. „trychtýřovitý postup“ a s tím související jednotlivá kola celého procesu výběru (kolo administrativní, metody skupinové administrace, metody individuální administrace a v neposlední řadě i vyhodnocení výběrového řízení společně s administrativními procedurami).

Relativně obsáhlý prostor slouží k charakteristice osobnosti hasiče a psychologickým požadavkům na jejich práci. Při psychologickém vyšetření v rámci celého výběrového řízení se vychází z již vypracované metodiky, která v podstatě svým obsahem kopíruje výsledkový list, který je výstupem tohoto vyšetření. Jedná se o tři základní vlastnosti - interaktivita, intelektový potenciál, psychická výkonnosti a odolnost proti zátěži. Vlastnosti v sobě zahrnují, a jsou také zjišťovány, několik dalších faktorů. Vlastnosti i faktory jsou z hlediska osobnostních předpokladů hasiče pro tuto specifickou práci velmi důležité. Celkově tvoří profil osobnosti srovnatelný s vytvořenými standardy pro funkci hasiče.

Osobnostní složka nazvaná Interaktivita v sobě zahrnuje pět faktorů. Temperamentový základ – pro tuto práci je žádoucí, aby byli jedinci ve svém temperamentovém založení psychicky stabilní. Praktické zkušenosti ukazují, že příslušníci HZS jsou neustále ve vzájemné interakci, která musí probíhat na přiměřené nezátěžující úrovni (nevhodná je nízká interaktivita, stejně jako hyperaktivita).

Vztah k blízkému okolí – u tohoto faktoru se jedná o sebekontrolu. Nežádoucí je sklon k vyhledávání vysokého rizika a naopak i přílišná umírněnost.

Převažující vzorce výstupního chování – důležitá je schopnost ovládat se bez nezralého emocionálního chování. K těmto vzorcům patří přiměřené sebehodnocení, schopnost přijímat i negativní hodnocení a ochota poučit se z vlastních chyb.

Komunikativnost – rozumíme jí zdravý sklon ke změně, přizpůsobivost, vstřícnost v jednání a schopnost navazovat kontakt s lidmi.

Tendence k riziku – pro práci hasiče jsou disponováni jedinci se zdravou tendencí riskovat, schopnostmi předvídat důsledky svého jednání a nespoléhat na náhodu.

Intelektový potenciál – je zjišťován pouze orientačně a to ve třech faktorech. V současné době jsou ke sboru přijímáni pouze jedinci s úplným středoškolským vzděláním s maturitou.

Kombinační schopnost - hasiči musí pohotově zpracovat úlohy zahrnující myšlenkové operace výběru, srovnávání jednotlivých prvků operace, záměny informací a následně jejich sestavování do smysluplných řešení.

Ostrost pozorování a smysl pro detail - důležité je rozlišit podstatné od nepodstatného, nezabývat se pouze globálním pohledem na věc, ale pohotově dekódovat přijímané informace.

Logické myšlení - významné pro práci hasiče je schopnost pohotově tvořit a následně realizovat řetězce myšlenkových operací při hodnocení příčin a zejména následků daného chování.

Psychická výkonnost a odolnost proti zátěži je zjišťována pomocí přístrojových vyšetření, které umožní pozorovat uchazeče v zátěžových podmínkách. Zahrnuje v sobě osm faktorů.

Schopnost koncentrace pozornosti – pro úspěšnou práci hasiče je podstatná schopnost zaměřit svou pozornost na třídění daných informací, kdy ty významné budou vybrány a naopak nevýznamné budou vyřazeny. V této oblasti je podstatná kvalita a její kolísání při zpracovávání informací v průběhu zatěžování jedince. Vyžaduje se nejen dostatečná rychlost zpracovávání podnětů, ale i rozpoznání toho klíčového. Psychomotorické tempo – je důležité nejen individuální tempo zpracování informací, ale i jeho kolísání v průběhu zátěže. Psychomotorické tempo je vždy významně ovlivněno aktuálním psychickým stavem jedince.

Dělená pozornost – základem faktoru je pohotové postřehnutí optických podnětů exponovaných na podnětové ploše po dobu jedné sekundy a nalezení společného reakčního tlačítka. Kolísání dělené pozornosti taktéž vždy ovlivňuje aktuální psychický stav jedince.

Odezírání kritického detailu – jedná se o schopnost zpracovat odezíranou informaci na odpovídající úrovni.

Vizuální paměť – u níž je podstatné, aby jedinec dokázal pohotově uchovat komplexní vizuální informaci a následně si ji nezkresleně vybavit. Nežádoucí je zvýšená rychlost zapomínání informací, stejně tak, jako následné zkreslení informace při vybavování.

Reakční pohotovost – požadovaná je schopnost pohotově a správně reagovat na jednoduchý podnět (světlo, zvuk) orientovaným a přesným pohybem ruky nebo nohy. Jinými slovy se jedná o psychomotorickou koordinaci oko – ruka nebo oko – noha.

Rozhodování-tempo a kvalita – předpoklad pro úspěšnou práci v HZS mají jedinci, kteří jsou schopni kvalitně a pohotově zpracovat vizuálně – akustickou informaci podle předem určených pravidel. Pozornost je věnována přesnosti i času potřebnému pro řešení jednotlivých úkolů.

Schopnost zvládnutí zátěže – vzhledem k tomu, jak náročným situacím jsou hasiči ve své profesi vystaveni, je nutné, aby dokázali přijmout a vyrovnat se s psychofyzilogickou zátěží určenou zejména prostředím a to jak krátkodobě, tak převážně dlouhodobě. Kvalita tohoto faktoru je hodnocena na základě výsledků všech předchozích výkonnostních faktorů. (Lošák, Šenovský, Šváb,1999)

U výkonnostních faktorů obecně zjišťujeme schopnost koncentrace pozornosti, rychlost pracovního tempa, schopnost volní regulace, vizuální paměť, schopnost rychle a kvalitně vyhodnocovat vizuální informace a reakční pohotovost pod časovým stresem. Jedná se o soubor jednotlivých vyšetření, které nám ukazují objektivní schopnosti jedince vyrovnávat se s neznámou situací a pracovat pod časovým tlakem. (Dohnal, 2003)

Je třeba zdůraznit, že podmínkou pro absolvování výběrového řízení na pozici hasiče je dokončené středoškolské vzdělání, čímž je zaručena alespoň průměrná inteligence, a proto intelektovému potenciálu není ve výzkumné části věnována taková pozornost, jako je tomu u ostatních složek.

Problém práce spočívá v tom, že vlastní výběrové řízení k HZS se od obecně popisovaného průběhu částečně liší. Je nutné přihlídnout zejména ke zvláštnostem tohoto povolání, jako je práce v extrémních podmínkách, časovém tlaku, výskyt psychicky zátěžových situací, fyzická náročnost práce, nutnost rychlého a adekvátního rozhodování, neustálá připravenost k mimořádnému zásahu.

Výběrové řízení

Specifikace výběrového řízení na pozici hasiče v sobě zahrnuje uvedení podmínek pro přijetí k HZS ČR, které jsou stanovené zákonem Ministerstva vnitra České republiky. Dále je pozornost věnována jednotlivým fázím vlastního výběrového řízení k HZS ČR, kterými jsou podání žádosti, vstupní pohovor společně s fyzickými testy, zjištění osobní způsobilosti pomocí psychologického vyšetření a komplexní lékařská prohlídka.

Fyzická způsobilost se prokazuje testy fyzické způsobilosti na základě vyhlášky Ministerstva vnitra č. 324/2001 Sb. (mvcr, 2001)

Testy obsahují dvě silové a jednu vytrvalostní disciplínu, přičemž je možné vybrat si ze dvou alternativ. Limity pro jednotlivé disciplíny jsou stanoveny dle věku, pohlaví a budoucí funkce uchazeče.

Již po těchto dvou krocích výběrového řízení nastává selekce uchazečů a do dalších kol se dostávají jen ti, kteří uspěli jak v pohovoru, tak zvládli náročné limity ve fyzických testech. Maximální počet získaných bodů ve fyzických testech je 95. Pokud jedinec splní limit, který se pro jednotlivé pozice této profese liší, tak jsou do dalšího kola vybírání jedinci podle pořadí získaných bodů. Postupují ti, kteří jich dosáhli nejvíce.

Osobnostní způsobilost – prokazuje se prostřednictvím psychologického vyšetření, které provádí služební psycholog HZS. Největší slabinou tohoto vyšetření je vysoká pravděpodobnost omylu vlivem subjektivního hodnocení. Dnes trvá ověření psychické způsobilosti psychologickým vyšetřením cca 4-5 hodin při spolehlivosti 75 %. Psycholog na základě výsledků uchazeče vydá rozhodnutí o jeho doporučení či nedoporučení.

U funkce strojníka se ještě navíc provádí praktická zkouška, tzv. testy zručnosti – couvání autem, rychlost motorické reakce na vizuální nebo akustický podnět, aj. Součástí jeho povinností je nejen řízení hasičského auta, ale i zodpovědnost za jednotlivé automobilové součástky a příslušenství, např. spouštění vody, kontrola tlaku vody, stříhání hydraulickými nůžkami, atd.

Po vyšetření opět probíhá výrazná selekce a jen ti dosud nejúspěšnější se dostanou do závěrečného kola, kterým je komplexní lékařská prohlídka. Tento postup výběrového řízení je stanoven čistě z finančních důvodů, neboť komplexní lékařská prohlídka je velmi nákladná. V této fázi je také po uchazeči vyžadován výpis z trestního rejstříku.

Komplexní lékařská prohlídka – zdravotní způsobilost se prokazuje na základě vyhlášky Ministerstva vnitra č. 324/ 2001 Sb., ve znění 297/2002 Sb. (mvcr, 2001)

Pro Olomoucký kraj je vyšetření prováděno služebním lékařem Vojenské nemocnice v Olomouci. Uchazeč absolvuje podrobné vyšetření téměř veškerých orgánů a funkcí. Hodnocení je velmi přísné a jakékoliv odchýlení od normy je vyřazující.

Na závěr lékařského vyšetření je každý zařazen do jedné z kategorií: zdravotní stav bez omezení, jisté zdravotní omezení, které se toleruje pouze u pozice technicko-hospodářského pracovníka, nikoliv však u hasiče, neschopen.

Kompletní výběrové řízení je časově dosti náročné a někdy trvá až 2 měsíce. Uchazeč se stává příslušníkem HZS až po obdržení písemného rozhodnutí krajského ředitele o přijetí

do služebního poměru. Služební funkcionář není povinen dle Služebního zákona sdělovat uchazeči důvod, z jakého důvodu bylo pozastaveno výběrové řízení či důvod jeho neúspěchu.

Pokud úspěšně absolvovalo výběrové řízení několik uchazečů a přijímá se jen omezený počet, pak tito ostatní jedinci zůstávají v databázi personálního oddělení a v případě potřeby jsou kontaktováni.

Psychologické vyšetření

Psychologické vyšetření poskytuje důležitá data pro výzkumné zpracování práce. Podmínky psychologického vyšetření, vyplývající z Pokynu Generálního ředitele HZS ČR a náměstka Ministerstva vnitra, jsou striktně dány a je nutné je bezvýtku dodržovat.

Pro náš vlastní výzkum jsme v psychologické laboratoři HZS ČR v Olomouci použili výsledky uchazečů, kteří se již psychologickému vyšetření ve stejné laboratoři podrobili. Měli jsme k dispozici databázi úspěšných a neúspěšných uchazečů z laboratoře Olomouckého kraje, územních odborů Olomouc, Přerov, Prostějov, Jeseník a Šumperk. Všichni adepti mají dokončené středoškolské vzdělání. Průměrný věk úspěšných uchazečů je 33,4 let, kde nejmladšímu je 20 let a nejstaršímu 54 let. Průměrný věk neúspěšných adeptů je 39,1 let, nejmladší má 20 let a nejstarší 59 let. Z těchto materiálů jsme náhodným výběrem určili 60 úspěšných a 60 neúspěšných uchazečů a dále v našem výzkumu využili výsledky z jejich výsledkového listu, na kterém bylo také zaznamenáno, zda byl uchazeč úspěšný či nikoliv. Získaná data jsme zpracovávali v počítačovém programu Excel statistickými metodami jako je Fischerův F-test, Studentovy t-testy s rovností či nerovností rozptylů a výpočet Pearsonova korelačního koeficientu. Celková doba výzkumu trvala asi 5 měsíců. Velký důraz jsme při práci s daty kladli na ochranu osobních údajů uchazečů. Náš výzkum je postaven na výsledcích z psychologického vyšetření vycházejících z baterie testů osobnosti (Freiburský osobnostní dotazník, EPQ-R, DOPEN, SPARO, SUPSO, Baum test), inteligence (T.I.P., Názorové řady, Ravenovy progresivní matrice), výkonnosti (Bourdonova metoda, Hodinový panel, Vizualní paměť, Křížový test, Determinační test, Dispozitivní přístrojový test) a obsáhlého strukturovaného rozhovoru vedeného psychologem, jež nám psychologická laboratoř poskytla.

Efektivnost řešení psychologické stránky procesu výběru hasičů je dána zejména aplikací takových psychologických metod a technik, které neadekvátnějším způsobem pokrývají psychologické požadavky vyplývající z analýzy pracovní náplně a pozice hasiče. Vycházeli jsme z již vypracované metodiky, která je v současné době pro výběr uchazečů k HZS platná. Předpokládáme, že psychologické metody a techniky jsou voleny tak, aby nejen adekvátně

odpovídaly psychologickému profesiogramu, ale také diferencovaly mezi uchazeči, kteří na pozici hasiče kandidují. Psychologické vyšetření je zaměřeno na zjišťování dispozic uchazeče, nikoliv na zjišťování patologie.

Výzkum

Cílem práce a výzkumu je více proniknout do systému HZS ČR a zjistit, které psychologické faktory a jak ovlivňují výsledek výběrového řízení k této složce integrovaného záchranného systému. Zaměřujeme se především na ověření Grantu, tzn. již vypracované metodiky pro výběr uchazečů k HZS. Výzkumný cíl spočívá ve zjištění, jaké jsou mezi úspěšnými a neúspěšnými uchazeči rozdíly v osobnostní a výkonové složce a jaký existuje vztah mezi osobnostní a výkonovou složkou u úspěšných a neúspěšných uchazečů. Je stanoveno sedm hypotéz a jeden obecný předpoklad.

H1 - Předpokládáme statisticky významnou pozitivní vzájemnou korelaci mezi celkovou osobnostní a výkonovou složkou.

Pokud uchazeči dosáhnou kvalitních výsledků v osobnostní složce, bude tomu tak i ve složce výkonové. Jestliže dosáhnou dobrých výsledků ve složce výkonové, tak i ve složce osobnostní. Stejně to bude i u nekvalitních výsledků.

H2 - Předpokládáme statisticky významnou pozitivní korelaci mezi osobnostní a výkonovou složkou u úspěšných uchazečů.

Tentýž předpoklad platí u úspěšných uchazečů.

H3 - Předpokládáme, že mezi osobnostní a výkonovou složkou u neúspěšných uchazečů je statisticky významná pozitivní korelace.

Tentýž předpoklad platí u neúspěšných uchazečů.

H4 - Předpokládáme, že mezi osobnostní a výkonovou složkou u úspěšných uchazečů není statisticky významný rozdíl.

Tato hypotéza byla stanovena na základě předpokladu, že úspěšní uchazeči disponují stejně kvalitními osobnostními i výkonovými předpoklady, a proto mezi nimi nebude statisticky významný rozdíl. Z teoretické části vyplývá, že osobnostní složka by měla ovlivňovat výkonovou, což je vztah, který zjišťujeme. Ke kvantifikaci osobnostní způsobilosti dochází již při vyhodnocení, kdy si psycholog převádí výsledky na pomyslné body, které se tak dají srovnávat s výsledky ve výkonové složce.

H5 - Předpokládáme, že mezi osobnostní a výkonovou složkou u neúspěšných uchazečů není statisticky významný rozdíl.

U této hypotézy vycházíme z předpokladu, že neúspěšní uchazeči budou dosahovat nekvalitních výsledků v obou složkách a také ze stejných skutečností jako u předchozí hypotézy.

H6 - Předpokládáme statisticky významný rozdíl mezi osobnostní složkou úspěšných a neúspěšných uchazečů ve prospěch úspěšných.

Z výše předpokládaných skutečností vyplývá, že úspěšní uchazeči budou v osobnostní složce dosahovat kvalitnějších výsledků než neúspěšní.

H7 - Předpokládáme statisticky významný rozdíl mezi výkonovou složkou úspěšných a neúspěšných uchazečů ve prospěch úspěšných.

Ze stejných důvodů předpokládáme, že tomu bude i u výkonové složky.

Obecným předpokladem je, že příčinou nepřijetí uchazečů k HZS ČR je nízká odolnost vůči zátěži, zjišťovaná ve výkonové složce, která souvisí se zhoršenými osobnostními vlastnostmi. Veškeré výsledky byly zpracovány na 5% hladině významnosti.

K výsledkům praktického šetření je množné vyjádřit se následujícím způsobem:

Celkově je mezi osobnostní a výkonovou složkou všech uchazečů statisticky významný vzájemný pozitivní vztah. Na tento předpoklad byla vázána hypotéza H1. Z výsledků vyplývá, že se sice nejedná o výrazně vysokou korelaci, ale je zcela dostačující pro potvrzení hypotézy.

Jestliže uchazeči dosáhnou dobrých výsledků v osobnostní složce, tak stejně tomu bude i ve složce výkonové. Platí to i naopak, že špatné výsledky v jedné složce se promítnou i ve složce druhé. Na základě následujících výsledků vzájemné korelace těchto složek u úspěšných a neúspěšných uchazečů je pravděpodobné, že měly vliv na potvrzení hypotézy H1. Celkový statisticky významný vzájemný pozitivní vztah obou složek je ovlivněn výsledkem vzájemné korelace osobnostní a výkonové složky u úspěšných i neúspěšných. U úspěšných uchazečů je vzájemný vztah složek významný, těsný a také hodnotou velmi podobný vzájemnému vztahu celkovému, zatímco u neúspěšných se žádný vztah neprojevil.

Na základě těchto aspektů jsme vycházeli z předpokladu, že jestliže bude úspěšný uchazeč při výběrovém řízení dosahovat dobrých výsledků v osobnostní složce, tak stejně tomu bude i ve složce výkonové a naopak. Prokázat uvedený předpoklad měla hypotéza H2. Z prezentovaných výsledků vyplývá, že hypotéza byla potvrzena a úspěšný uchazeč dosahuje kvalitní výsledky ve složce osobnostní a zároveň i ve složce výkonové.

Jak již z literatury, či praktických zkušeností o pracovní náplni, ale i zvláštích tohoto povolání vyplývá, předpokládáme, že u neúspěšných uchazečů bude na základě výběrového řízení existovat statisticky významný pozitivní vztah mezi osobnostní a

výkonovou složkou. Toto tvrzení v sobě zahrnuje hypotéza H3, kterou však výsledky nepotvrdily. Z výsledků zjišťujeme, že vztah mezi osobnostní a výkonovou složkou u neúspěšných uchazečů je velmi nízký, a proto můžeme s jistotou tvrdit, že není žádný. Výsledky těchto dvou složek spolu nikterak nesouvisí. Z toho vyplývá, že neúspěšný uchazeč může dosáhnout v jedné složce lepších a ve druhé horších výsledků, čímž je v konečném důsledku vyhodnocen jako neúspěšný.

Toto statistické zpracování nám nic bližšího o osobnostní a výkonové složce nevyovídá, a proto jsme využili dalších statistických metod. Na základě předpokladu, že úspěšní uchazeči disponují stejně kvalitními osobnostními i výkonovými předpoklady, tudíž mezi těmito složkami nebude statisticky významný rozdíl, jsme určili hypotézu H4. Ta však nebyla potvrzena a naopak, při hladině významnosti 5% se mezi složkami projevil velmi výrazný statistický rozdíl. Z výsledků ovšem vyplývá, že v osobnostní složce dosahovali úspěšní jedinci dobrých výsledků, zatímco ve výkonové složce to byly výsledky ještě mnohem kvalitnějších. Všechny faktory výkonové složky vykazují výrazně vyšší hodnoty získaných bodů než faktory složky osobnostní. Toto podrobnější zkoumání vypovídá o tom, že úspěšní jedinci disponují výrazně lepšími výkonovými předpoklady, stejně jako odolností vůči zátěži.

Vzhledem k pracovní analýze profese je zřejmě výhodnější a významnější, že je tomu právě takto. Analyzované výsledky hypotézu nepotvrdily zřejmě proto, že jedinci z tohoto souboru jsou již přirozeně založeni spíše na výkonnost a zvládání zátěže. Musíme ovšem zdůraznit, že v osobnostní složce byly výsledky také dobré. Je ale pravděpodobné, že se v osobnostní složce promítl vliv subjektivního hodnocení služebního psychologa. Body přiděluje v dotaznících na základě určitých škál, které sytí požadovaná kritéria. Subjektivní hodnocení může být oproti objektivnímu, které se určuje podle jasně stanovených norem a získaných bodů v dotaznících, přísnější nebo naopak mírnější

U neúspěšných uchazečů byl předpoklad, že mezi jednotlivými složkami nebude statisticky významný rozdíl, který byl vázán na hypotézu H5. Zpracováním výsledků docházíme k závěru, že je hypotéza zamítnuta. Nejedná se o tak značně výrazný statistický rozdíl na 5% hladině významnosti, jako tomu bylo u úspěšných uchazečů, ale u neúspěšných je to statistický rozdíl také významný. Dosažené body u neúspěšných uchazečů byly v obou složkách nižší než u druhé skupiny. V osobnostní složce dosahovali relativně dobrých výsledků, ale ve výkonové složce zcela selhávali. U neúspěšných uchazečů tedy existuje rozdíl mezi osobnostní a výkonovou složkou, ale zde se jedná o nižší hodnoty ve složce

výkonové. Můžeme říci, že neúspěšní uchazeči mají výraznější nedostatky ve výkonových předpokladech a ve zvládnání zátěže.

Mohlo se také stát, že v osobnostní složce mělo vliv i subjektivní hodnocení psychologa. Je možné, ale v žádném případě ne jasně potvrzené, že jestliže psycholog vidí ve výkonové složce zřetelné a výrazné nedostatky, tak při subjektivním hodnocení osobnostní složky lehce nadhodnocuje. Záměrem může být snaha psychologa, aby uchazeč neodcházel se špatným pocitem celkového selhání.

Výzkumným záměrem bylo také prokázat, že v osobnostní složce úspěšných a neúspěšných uchazečů existuje statisticky významný rozdíl ve prospěch úspěšných. Tímto předpokladem se zabývá hypotéza H6, která byla také na základě výsledků potvrzena. Zjišťovali jsme statisticky významný rozdíl nejen v osobnostní složce, ale i v jejich jednotlivých faktorech. Stejně jako v osobnostní složce, tak i ve všech faktorech byl prokázán statisticky významný rozdíl na 5% hladině významnosti. Nebyl sice tak výrazný, jako tomu bylo u složky výkonové, ale při 5% hladině významnosti byl potvrzen.

Z hlediska tohoto zjištění je zajímavé, že téměř ve všech faktorech byl statisticky významný rozdíl velmi podobný. Výjimku tvoří jen faktory tendence k riziku a komunikativnost. V tendenci k riziku je statisticky významný rozdíl na 5% hladině významnosti mezi oběma skupinami nejvýraznější. Pro práci hasiče je tento faktor velmi důležitý. Podstatou je, aby byl jedinec schopen předvídat možné následky dané činnosti, byl si vědom odpovědnosti za své chování a neměl sklony spoléhat na náhodu. Neúspěšní uchazeči nedisponují těmito předpoklady a oproti úspěšným výrazně selhávali.

Komunikativnost vykazuje nejmenší statisticky významný rozdíl na 5% hladině významnosti a na základě dalších výsledků je zřejmé, že jsou si v tomto faktoru obě skupiny nejvíce podobné. Vypovídá to pravděpodobně o skutečnosti, že k HZS ČR se hlásí spíše komunikativní jedinci s dobrými komunikačními schopnostmi a dovednostmi.

Dalším důležitým výzkumným záměrem bylo potvrdit předpoklad, že ve výkonové složce úspěšných a neúspěšných uchazečů existuje statisticky významný rozdíl ve prospěch úspěšných, který je obsažen v hypotéze H7. Hypotéza byla na základě výsledků potvrzena. Zjišťovali jsme statisticky významný rozdíl nejen ve výkonové složce, ale i v jejich jednotlivých faktorech. Jak ve výkonové složce, tak i ve všech faktorech byl prokázán statisticky významný rozdíl na 5% hladině významnosti. Byl však mnohem výraznější než u složky osobnostní. Výsledky faktorů výkonové složky již nevykazují takovou podobnost mezi skupinami uchazečů, jako tomu bylo u složky osobnostní. Stojí však za pozornost podrobnější pohled na jednotlivé faktory.

Relativně menší, ale zároveň velmi podobná statistická rozdílnost mezi úspěšnými a neúspěšnými uchazeči je ve faktorech schopnosti koncentrace pozornosti, dělené pozornosti, odezírání kritického detailu a vizuální paměti. Obecně se dá říci, že faktory v sobě zahrnují schopnost zpracovat odezíranou informaci na odpovídající úrovni, a to rychlosti i kvality. Tyto faktory můžeme považovat, oproti těm následujícím, pro svou náročnost jako ty méně složité. Statistická rozdílnost v těchto faktorech je mezi oběma skupinami uchazečů stále větší, než tomu bylo u kteréhokoliv faktoru složky osobnostní. Zde dosahovali neúspěšní uchazeči horších výsledků než úspěšní a projevily se zcela evidentní nedostatky v těchto výkonových dovednostech.

Naopak velmi výrazný statisticky významný rozdíl na 5% hladině významnosti je ve faktorech psychomotorické tempo, reakční pohotovost a rozhodování – tempo a kvalita, v nichž neúspěšní jedinci zcela jasně selhávali. Tyto faktory jsou již mnohem náročnější, a to nejen svou složitostí zpracování, ale také v sobě zahrnují i prvky zátěže, kterým jsou v průběhu řešení daných úkolů uchazeči vystaveni. Zde bylo zcela jasně prokázáno, že neúspěšní uchazeči nedisponují těmito potřebnými kvalitami a naopak úspěšní v nich dosahují nejlepších výsledků.

Nejvýznamnější statistický rozdíl na 5% hladině významnosti se projevil ve faktoru schopnosti zvládnání zátěže, který vychází ze všech předchozích výsledků a sycen všemi výkonovými testy. Jak již čísla ukázaly, tak v tomto faktoru dosáhli neúspěšní uchazeči nejhorších výsledků. Jejich schopnost přijmout a vyrovnat se s různými druhy zátěže je evidentně nedostačující.

Tyto závěry do jisté míry potvrzují metodiku psychologického vyšetření. Existuje jasný vztah, že kvalita osobnosti souvisí s kvalitou výkonnosti i vzhledem k tomu, že při hodnocení osobnosti hraje určitou roli také subjektivní hodnocení psychologa.

Obecným předpokladem našeho výzkumu bylo tvrzení, že příčinou nepřijetí uchazečů k HZS ČR je nízká schopnost zvládnání zátěže, zjišťovaná ve výkonové složce, která zároveň souvisí se zhoršenými osobnostními vlastnostmi. Obecný předpoklad byl potvrzen.

Na základě všech výsledků je tedy možné s jistotou říci, že hlavní příčinou neúspěchu jsou velmi výrazné nedostatky ve výkonové složce a s tím spojená velmi nízká odolnost vůči zátěži. Jedná se zejména o schopnost zpracovat informace na požadované úrovni, rychle i kvalitně, řešit úkoly pod určitým tlakem a také schopnost přijmout a vyrovnat se s různými druhy zátěže, psychickou i fyzickou. Nejvýznamnější statistický rozdíl se projevil právě v nejdůležitějších oblastech, které jsou pro práci hasiče stěžejní a je na jejich kvalitu kladem

velký důraz. Potvrzení obecného předpokladu v sobě zahrnují i nedostatky v osobnostní složce u neúspěšných uchazečů.

Jistou roli ve výsledcích může hrát i věk neúspěšných uchazečů, kteří jsou v průměru o 6 let starší než úspěšní. Úspěšní dosahují průměrného věku 33 let a nejčastěji vyskytující se věkem je 30 let. U neúspěšných je průměrná hodnota 39 let a nejčastěji se objevující věk je 26 let. Důležité je, že u neúspěšných je značně výrazný věkový rozptyl kolem průměrné hodnoty.

Revize metodiky, inovace HZS ČR

V posledních letech byla provedena revize metodiky. My jsme v rámci našeho výzkumu vycházeli ještě z její staré verze. V rámci nové metodiky byly dopočítávány a zpřesněny normy jednotlivých psychodiagnostických metod. Například dotazník EPQR má velmi zastaralé normy, neboť populace se od doby vytváření norem tohoto dotazníku dosti změnila. Již se nepoužívá dotazník IHAVEZ. Byl nahrazen dotazníky SUPSO a SPARO. Došlo tedy k inovaci metod. Každý rok, v rámci interního výzkumu psychologické služby, dochází k aktualizaci norem každé metody. Vychází se z výsledků uchazečů, kteří absolvovali výběrové řízení. Nové normy jsou tedy velmi aktuální a přesné.

V průběhu několika let došlo v důsledku aktualizace norem ke změně profilu hasičů, kdy požadavky na úspěšné vykonání psychologického vyšetření se z tohoto důvodu zvýšily. Psychologická laboratoř je nově vybavena modernějšími dotykovými panely pro přístrojové testy, které zjišťují výkonovou složku. Došlo k obměnění a inovaci přístrojů (technický vývoj).

Další inovací za poslední dobu je to, že vstupní příprava příslušníků HZS je změněna dle vnitřního předpisu HZS ČR ze 7 týdnů na 27 týdnů. Z toho 21 týdnů probíhá výuka teoreticky internátní formou. Probíhá na odborném učilišti Požární ochrany ve Frýdku Místku. Po tuto dobu příslušníci neslouží. Na konci absolvují mnoho náročných testů, které ověří jejich získané znalosti. Dalších 6 týdnů pracují pod dohledem velitele či zkušenějšího kolegy. V tomto období jsou na již přijaté příslušníky kladeny vysoké požadavky.

HZS Olomouc má zaveden interní systém hodnocení jednotlivých záchranářů. Jedním z nich je hodnocení po ukončení adaptační doby příslušníka, což je 12 měsíců po jeho přijetí do služebního poměru. Potom jsou prováděna čtvrtletní periodická hodnocení a jednou za rok hodnocení, jehož součástí je také pohovor.

Příslušníci absolvují nejen velmi náročné výběrové řízení, dlouhodobou vstupní přípravu, ale jsou i průběžně sledováni a hodnoceni. Z výše uvedených opatření tedy vyplývá,

což potvrzuje i praxe, že fluktuace příslušníků HZS je velmi malá. Nejčastějším důvodem je věk, kdy příslušníci odchází do starobního důchodu. S tímto souvisí také jejich zdravotní stav, který již nesplňuje přísně nastavená kritéria. Téměř vždy si o uvolnění ze služebního poměru zažádá samotný příslušník, neboť je to pro něj nejvýhodnější. Získává tak tzv. výsluhy. Fluktuace se obecně v celém Olomouckém kraji liší podle územních odborů, tj. velikosti města, počtu příslušníků HZS v dané jednotce. Počet míst v jednotlivých jednotkách HZS ČR je dáno Generálním ředitelstvím, které vytvořilo tabulkový systém podle kterého se všichni musí řídit. Změny počtu příslušníků v dané lokalitě také určuje Generální ředitelství, které v první řadě vychází z financí, které má k dispozici pro daný územní odbor.

Do služby k HZS ČR se v Olomouckém kraji 90 % hlásí uchazeči, kteří se rekrutují z řad dobrovolných hasičů. Znájí již podmínky, v jakých se pracuje, že toto povolání v sobě nese spoustu zátěžových faktorů. Většina s nich již disponuje řídicím průkazem skupiny C, což je pro tuto profesi žádoucí. I tyto skutečnosti přispívají k tomu, že odchodovost či ukončení služebního poměru ze strany zaměstnavatele je nízká.

Závěr

Bylo by přínosné náš výzkum a jeho výsledky srovnat s obdobným výzkumem i výsledky jiných autorů nebo provést výzkum s větším počtem účastníků výběrového řízení, či ještě v jiné psychologické laboratoři HZS ČR.

Jestliže uchazeč uspěje a splní náročná kritéria nastavená normami psychologického vyšetření, tak je s největší pravděpodobností zaručena nízká fluktuace příslušníků HZS ČR, která tím zároveň i šetří systému HZS ČR finance. Jiným využitím pro praxi může být to, že je možné na základě výsledků předpovídat a očekávat určitý kariérový postup hasiče, např. do funkce strojníka nebo velitele. Praktickým aspektem výsledků z psychologického vyšetření může být aktualizace norem jednotlivých testových metod. V důsledku těchto aktualizací může postupně docházet ke změně profilu hasiče. Vzhledem k tomu, že zejména u výkonové složky, resp. jejich některých faktorech (psychomotorické tempo, reakční pohotovost, rozhodování-tempo a kvalita, schopnost zvládnutí zátěže) vykazují úspěšní uchazeči výrazně kvalitnějších výsledků, mohou být na uchazeče kladeny zvýšené nároky zejména na schopnosti zpracovat informace na požadované úrovni, a to dostatečně rychle i kvalitně, řešit i složitější úkoly pod určitým tlakem a také schopnost přijmout a vyrovnat se se zátěží. Jedná se právě o nejdůležitější oblasti, které jsou pro práci hasiče stěžejní a je na jejich kvalitu kladem velký důraz. Velmi zajímavé by bylo podrobněji se věnovat jednotlivým faktorům jak osobnostní tak výkonové složky. Přínosným se jeví také srovnání jednotlivých faktorů mezi

sebou, či zjišťování bližších vzájemných souvislostí mezi nimi. Daný výzkum by mohl probíhat v rámci téže psychologické laboratoře, ale i s větším počtem respondentů.

Od 1.4.2004 začaly psychologické laboratoře HZS ČR v Praze a Olomouci provádět výběrová řízení podle sjednocené metodiky. Zajímavé by bylo srovnání výsledků uchazečů z obou laboratoří. Zjišťována by mohla být osobnostní složka úspěšných uchazečů a určení, kde uchazeči dosahují kvalitnějších výsledků. Totéž by platilo pro výkonovou složku i neúspěšné uchazeče. Pozornost by byla zaměřena také na jednotlivé faktory obou složek, které z nich hrají roli a jsou důvodem neúspěchu ve výběrovém řízení a ve kterých naopak úspěšní uchazeči dosahují velmi kvalitních výsledků. Toto by bylo sledováno u uchazečů z obou psychologických laboratoří. Dále by bylo vhodné zaměřit se na srovnání obou hodnotitelů, služebních psychologů.

Použitá literatura

Dohnal, D. (2003). Přednáškový text. Olomouc: HZS ČR. Nепublikovaný rukopis..

Lošák, J., Šenovský, M., Šváb, S. (1999). Grant č. 17. Stanovení systému pro určení a kontrolu způsobilosti hasičů pro výkon služby. Ostrava: SBPI.

Ministerstvo vnitra. (2001). Zdroj: <http://www.mvcr.cz>., Vyhláška Ministerstva vnitra č. 324/2001 Sb. (2.11.2004).

Ministerstvo vnitra., 2003, (IV). Zdroj: <http://www.mvcr.cz>., Psychologická služba HZS ČR – vyhodnocení anketního šetření. (12.7.2006).

Abstrakt:

Práce se zabývá psychologickým profilem uchazeče o službu v profesionálním hasičském záchranném sboru. Zaměřuje se na dvě skupiny uchazečů, kteří absolvovali psychologické vyšetření. Na základě jejich výsledků byli rozděleni na skupinu úspěšných a neúspěšných. Práce poskytuje zajímavé poznatky nejen o vlastním výběrovém řízení k této složce integrovaného záchranného systému, o metodice psychologického vyšetření přesně kopírující faktory a charakteristiky důležité pro zvládnutí takto náročného povolání, ale i o pracovní náplni hasiče. Výzkumná část je věnována zkoumání vztahů a rozdílů mezi výsledky obou skupin uchazečů. Námi zjištěné výsledky mohou být využitelné při psychologických vyšetřeních, v praxi a jako podnět pro další aplikovaný výzkum v dané problematice.

Abstract:

This Work deals with Psychological Profile Expectant for Service in Professional Fire Fighting Rescue Team. It targets on two particular groups of candidates. On a basis of outcomes reached the candidates have been divided into two groups, successful one and unsuccessful one, which gave us a certain groundwork for our research. The thesis provides interesting facts not only about selection procedure for this part of the integrated rescue system, methods of psychological investigation copying precisely all the factors and parameters important and significant for management of this demanding occupation, but also about a job description a fireman. The research part attends to an observation of relations and distinctions between outcomes of both groups of candidates. Our accomplishments can be usable for psychological investigation and practice such as an impulse for other research of these problems.

Výzkum některých aspektů motivace k výkonu povolání hasiče záchranáře

Mgr. Jan Pavlišta

Teoretické uvedení

Zamyslíme-li se nad závěry, které vyplývají z jednotlivých teorií pracovní motivace, uvědomíme si, že pracovní motivace má své jisté zákonitosti a ty se také vyvíjejí v čase. Vývoj motivace je velmi významně ovlivněn očekáváními a potřebami jedince. Nicméně jak potřeby, tak očekávání se v čase mění. Mezi nejvýraznější faktory působící na tyto dvě proměnné patří jednak osobní životní situace daného jedince, tak vývojová fáze jeho vztahu vůči profesi.

Pod osobní situací jedince si představme skutečnosti jako je rodinný stav, věk jedince atd. Pod pojmem vývojové fáze vztahu k profesi tu máme na mysli dobu strávenou výkonem profese, jistou zkušenost s výkonem profese atd. To vše ovlivňuje, zda jsou okolnosti a návyky spojené s profesí pro jedince spíše novinkou či zažitou rutinou. To také samozřejmě významně mění jedincovo vnímání pracovního kontextu.

Z hlediska motivace je důležité si říci i to, že lidé často dělají stejné věci z různých důvodů. To znamená, že už kupříkladu stejná volba povolání může být učiněna s rozdílnou motivací. I přes tyto a jiné rozdíly předpokládáme, že se v průběhu pracovního procesu a času bude šíře motivů uplatňovaných při výkonu práce zužovat. Dále předpokládáme, že u jednotlivců vlivem zpětného působení práce samotné a pracovního prostředí budou vznikat jisté obdobné návyky a způsoby reagování.

S ohledem na vše dříve řečené jsme se rozhodli sledovat u dané skupiny hasičů jednak důvody vstupu do sboru, dále oblasti, které na své práci považují za motivační, a konečně vnímání důležitosti námi vytipovaných podstatných pracovních okolností, podmínek. Tyto prvky byly sledovány dle dvou proměnných, a to v závislosti na množství zkušeností s prací a rodinném stavu.

Uvedené proměnné byly vybrány proto, že se zdály jako jedny z nejdůležitějších intervenujících, s nejsilnějším vlivem na možné změny v hodnotové orientaci.

Charakteristiky zkoumaného vzorku hasičů

Pro spolupráci na výzkumu bylo získáno 50 profesionálních hasičů Libereckého a Zlínského kraje, dále pak 55 hasičů, kteří se účastnili základního odborného kurzu ve školících centrech Brno a Frýdek-Místek. Celý vzorek tak tvořilo 105 respondentů.

- pohlaví

Z hlediska pohlaví byl soubor homogenní, jednalo se jen o muže. Dle informací zjištěných autorem práce, u žádné jednotky na území České republiky nesloužila jediná žena.

- věk

Věk probandů ve vzorku se pohybuje mezi 20. až 58. rokem. Nutno zdůraznit, že v rámci později sledovaných skupin nešlo o výrazné rozdíly v průměrném věku věkové průměry. Je sice pravda, že skupina hasičů bez dlouhodobé zkušenosti u HZS byla celkově „mladší“ ale zároveň měla poměrně vysoké procentuální zastoupení jedinců ve středním věku.

Průměrný věk respondentů ve vzorku byl 31 let.

- vzdělání

Ve vzorku byla také sledována charakteristika vzdělání. 98% respondentů mělo středoškolské vzdělání a 2% dosáhla vyššího či vysokoškolského vzdělání.

- zkušenosti

Více než polovina hasičů z celkového vzorku má zkušenosti i z jiných hasičských sborů jako jsou hasiči podniků, drážní hasiči, hasiči AČR a jiných. Rozložení hasičů se zkušenostmi i z jiných sborů bylo rovnoměrné mezi skupinami zkušenějších hasičů HZS a hasičů s menší praxí u HZS.

Nástroje získávání dat

Vzhledem k výzkumnému záměru osvětlit motivační aspekty v kontextu práce a nedostupnosti jiné vhodné metody, jsme se rozhodli sestavit a použít Dotazník pracovních preferencí. Tento dotazník byl inspirován již zkonstruovanými dotazníky:

- **Dotazníkem pracovních okolností** použitým v diplomové práci Doleželové, R., (2003):

Postoje zaměstnanců firmy Pars nova a.s. ke kontextu a obsahu práce;

- **Dotazníkem FL-vstup** použitým v práci Kundrata, L., (2001): Motivace a hodnoty uchazečů o práci u Městské policie Ostrava.

Dotazník byl tedy z části přejet z uvedených prací, následně byl upraven pro účely našeho výzkumu. Při úpravě našeho dotazníku jsme směřovali k popisu práce a pracovního kontextu tak, abychom byli schopni zachytit potřeby pracovníka vázané na jeho práci, jeho tužby, motivaci a z části i jeho aspirace.

Teoretická konstrukce dotazníku vychází z Herzbergovy teorie potřeb v pracovním kontextu, především z Herzbergem identifikovaných důležitých oblastí pracovního prostředí a procesu.

Dotazník je dělen na čtyři hlavní části a je koncipován jako anonymní.

První část dotazníku zjišťuje biografická data: věk, pozice, vzdělání délka praxe, rodinný stav. Tyto informace nám byly vodítkem při přiřazování jednotlivých probandů do skupin a hledání souvislostí mezi odpověďmi.

Druhou část dotazníku tvoří výroky, které mají zachycovat důležité aspekty pracovního prostředí či procesu. Účastníci výzkumu měli jednotlivé skutečnosti popsané těmito výroky hodnotit dle jejich důležitosti pro výkon povolání daného hasiče.

Dále byla tato část dotazníku ještě hodnocena v obecnějších celcích. Výroky v dotazníku pokrývají několik oblastí podmínek a okolností práce a bylo snahou zjistit, jak je která oblast důležitá pro jednotlivé skupiny účastníků výzkumu. Jde o oblasti: uznání a úspěch, obsah práce, odpovědnost, profesní vzestup, osobnostní rozvoj, odměny, personální řízení, vztahy na pracovišti, vybavení a jistoty.

Třetí část je zaměřena na okruhy podnětů, které mají v očích hasičů schopnost motivovat k práci. Jde o seznam pojmů, které by měly v obecnější rovině pokrývat všechny významné oblasti motivace spojenou s profesí. Úkolem hasičů bylo sestavit pořadí jednotlivých pojmů podle jejich významnosti či síly s jakou motivují k činnosti.

Čtvrtá část mapuje důvody pro práci v HZS. Opět pomocí sestavovaného pořadí měli hasiči zaznamenat, co je vede k práci v Hasičském záchranném sboru.

Postup zpracování dat

V první fázi výzkumu byla získaná data sledována dle kritéria množství zkušeností s prací hasiče jako příslušníka HZS. Tím byl soubor rozdělen na dvě skupiny. První skupinu tvořili hasiči s dlouhodobější praxí, nejméně dva roky, jako profesionální hasiči záchranaři. Pro potřeby dalšího popisu výzkumu byla pro tuto skupinu stanovena zkratka HDPP (Hasiči s Dlouhodobou Profesionální Praxí). Skupinu druhou pak tvořili hasiči s ještě nedokončeným základním odborným výcvikem.

Někteří hasiči v základním odborném kurzu již měli za sebou řízenou praxi na svých hasebních obvodech, ale většina nikoli. Každopádně praxe u HZS ani u jednoho člena této skupiny nepřesáhla jeden rok. Pro potřeby dalšího popisu výzkumu byla pro tuto skupinu stanovena zkratka HbDPP (Hasiči bez Dlouhodobé Profesionální Praxe).

Skupiny byly děleny na základě zkušenosti s prací u HZS. Nicméně, jak se později ukázalo, toto dělení je poměrně neostré, a to zejména z toho důvodu, že někteří již absolvovali jistou praxi na svých hasebních obvodech a kromě této praxe pravděpodobně často zasahovala do odpovědí zkušenost s praxí dobrovolného hasiče. Dobrovolných hasičů, v současné době či v minulosti aktivních, bylo v obou skupinách nezanedbatelné množství. Čili z vícero důvodů považujeme toto dělení za spíše formální, byť má z praktického hlediska svůj význam.

K novému zpracování dat došlo se zřetelem k rodinnému stavu příslušníků HZS, a to podle toho zda daný hasič děti má a vychovává je či nikoliv. Skupina hasičů s dětmi byla označena jako HD zatímco skupina hasičů bez dětí jako HbD.

Při zpracování dat jsme použili metodu χ^2 která spočívá v porovnání četnosti odpovědí daného druhu a porovnávání jejich rozložení u jednotlivých výběrů. Hledali jsme tedy shodu či statisticky významný rozdíl v rozložení odpovědí výběrů.

Výsledky výzkumu

Hypotézy a ověření jejich platnosti

H1: HbDPP budou ve srovnání s HDPP přisuzovat vyšší důležitost aspektům práce: náplň práce, úspěch a uznání v práci, osobnostní rozvoj a kariéerní růst. Naopak nižší preferenci budou vykazovat v oblasti financí a odpovědnosti.

Po zhodnocení výsledků můžeme Hypotézu H1 zamítnout, protože ve stanovených aspektech nebyl objeven statisticky signifikantní rozdíl v rozložení odpovědí.

V části mapující podstatné faktory a okolnosti práce, byl nalezen jediný signifikantní rozdíl v rozložení odpovědí, a to konkrétně u položky „ztotožnit se s cíli organizace, mít pocit že jsem součástí jednoho soudržného kolektivu“. U tohoto výroku byl nalezen statisticky významný rozdíl odpovědí. Výsledek byl signifikantní na hladině významnosti $\alpha=0,05$ s koeficientem $C=0,29$.

Z výsledku vyplývá, že pro HbDPP je důležitější pocit ztotožnění se s organizací než pro HDPP. Ovšem položka jako taková byla hodnocena jen v kategorii „důležité“ s limitním počtem hlasů.

Dodejme jen, že v tabulce procentuálního zastoupení jednotlivých voleb vyšel vyšší význam v oblastech „obsah práce“ a „osobnostní rozvoj“ u HbDPP než u HDPP. Nicméně, při použití metody χ^2 pro posouzení rozdílů četností v odpovědích u jednotlivých výroků pokrývajících výše zmíněné oblasti, nebyly nalezeny statisticky významné rozdíly.

H2: V oblasti motivačních aspektů budou HDPP v porovnání s HbDPP přisuzovat vyšší prioritu položkám „finanční a jiné zisky“, „odpovědnost“ a „vztahy na pracovišti“. Naopak oblastem „seberealizace“ a „pocit uznání“ budou HDPP v porovnání s HbDPP přisuzovat menší význam.

Hypotézu H2 můžeme přijmout, potvrdila se ve všech aspektech.

H3: HbDPP budou v důvodech pro práci v HZS oproti HDPP uvádět na významnějších pozicích „splnění snu“ a „image firmy, uznávanost této práce“.

Hypotézu H3 můžeme přijmout, potvrdila se ve všech aspektech.

H4: HD budou v porovnání s HbD vykazovat volbu pro vyšší důležitost v položkách reflektujících odpovědnost, odměny a zisky, jistoty, zázemí společnosti a vztahy na pracovišti. Hypotézu H4 musíme zamítnout, protože se nepotvrdil ani jeden z daných předpokladů.

Mezi skupinami HD a HbD byly nalezeny rozdíly v četnostech voleb u položek:

Položka: „aby mě činnost samotná uspokojovala a byla dostatečně zajímavá“ byla skupinou HD hodnocena jako významnější než skupinou HbD. Rozložení četností bylo ověřováno metodou χ^2 . Rozložení vyšlo jako signifikantně rozdílné na úrovni $\alpha=0,05$ s koeficientem $C=0,29$. Pro HD je důležitější uspokojení a zajímavost práce než pro HbD.

Položka „vědomí, že práce, kterou vykonávám, je společensky velmi závažná (významná)“ byla skupinou HD hodnocena jako významnější než HbD.

Rozložení četnosti testované metodou χ^2 vyšlo jako signifikantní na úrovni $\alpha=0,05$ s koeficientem $C=0,23$.

Položka „mít možnost samostatně řešit zadané úkoly“ byla HD hodnocena jako významnější než pro HbD. Rozložení četnosti testované metodou χ^2 vyšlo jako signifikantní na úrovni $\alpha=0,05$ s koeficientem $C=0,23$.

H5: V oblasti motivačních aspektů práce budou HD, v porovnání s HbD, přiřazovat vyšší prioritu aspektům: vztahy na pracovišti, zisky, pocit uznání.

Hypotézu H5 musíme zamítnout, protože se nepotvrdila ve dvou ze tří aspektů. Jediný aspekt, ve kterém došlo k naplnění předpokladů, představuje vyšší důležitost zisků pro HD. Ostatní aspekty (vztahy na pracovišti, pocit uznání) byly stejně významné pro obě skupiny.

H6: HbD budou jako důvod pro práci v HZS uvádět „splnění snu“ na významnějším postu, a „jistotu a stabilitu“ na méně významném postu než jejich kolegové HD.

Hypotézu H6 musíme v tomto případě zamítnout, jelikož ani jeden ze zadaných aspektů se neukázal jako platný.

Nicméně si můžeme říci, že výsledky dotazníků jsou v tomto bodě přesně opačné. Pro HbD je stabilita s jistotou významnější než pro HD. A položka „splnění snu“ je naopak významnější pro HD.

Hodnocení důležitosti jednotlivých položek

Pro všechny sledované soubory platí, že mezi dva nejdůležitější aspekty práce patří:

- mít dobré (přátelské) vztahy se spolupracovníky
- mít k dispozici co nejadekvátnější pracovní vybavení pro výkon povolání

Mezi tři nejstabilněji uváděné výroky na hladině „velmi významné“ patří:

- mít dobré (přátelské) vztahy se spolupracovníky
- mít k dispozici co nejadekvátnější pracovní vybavení pro výkon povolání
- být adekvátně připraven po stránce dovedností a znalostí na výkon zaměstnání

Pořadí motivačních faktorů skupin

Jako tři nejvýznamnější motivující faktory uváděli hasiči jednotlivých skupin:

Hasiči s dlouhodobou profesionální praxí

- 1) vztahy na pracovišti
- 2) finanční a jiné zisky
- 3) obsah práce a její výsledky

Hasiči bez dlouhodobé profesionální praxe

- 1) obsah práce a její výsledky

- 2) vztahy na pracovišti
- 3) možnost seberealizace

Hasiči s rodinou a dětmi

- 1) vztahy na pracovišti
- 2) finanční a jiné zisky
- 3) obsah práce a její výsledky

Hasiči kteří děti nemají:

- 1) vztahy na pracovišti
- 2) obsah práce a její výsledky
- 3) finanční a jiné zisky

Důvody pro práci v HZS

Jako dva nejdůležitější důvody pro práci v HZS uvádějí hasiči

Hasiči profesionálové

- 1) jistota a stabilita práce v HZS
- 2) životní šance, splnění snu

Hasiči studenti

- 1) životní šance, splnění snu
- 2) image firmy, uznávanost této práce

Hasiči s rodinami a dětmi

- 1) životní šance, splnění snu
- 2) jistota a stabilita práce v HZS

Hasiči kteří nemají děti

- 1) jistota a stabilita práce v HZS
- 2) životní šance, splnění snu

Diskuse a závěr

Pro správnou interpretaci dat je potřeba si uvědomit, že pro zjištění souvislostí mezi sledovanými znaky a odpověďmi nebylo možno získat „čisté“ skupiny. Pod pojmem „čisté“ skupiny máme na mysli přítomnost jediné odlišnosti a to v právě sledovaném faktoru. A tak i v daných skupinách hasičů s dlouhodobou praxí, studentů, s rodinou a dětmi či bezdětných jde vlastně o jistý průnik sledovaných faktorů a vliv mnoha dalších, které jsme nemohli odstranit a povětšinou ani přesně zachytit.

Získané výsledky poměrně jednoznačně ukazují, že základním kamenem organizace jsou lidé a vztahy mezi nimi. Ať již jde o nejvýznamnější aspekt práce, či nejsilnější motivační činitel, v obou případech byly vztahy se spolupracovníky/vztahy na pracovišti obecně hodnoceny nejvýše a nejjednodušeji mezi výběry ze všech položek.

Co se vztahů týká, výzkumy dokazují, že právě vztahy se spolupracovníky mohou do velké míry ovlivnit produktivitu a kromě jiného i spokojenost v práci.

Předpokládáme, že všeobecně vysoký význam vztahů na pracovišti je v povolání hasičů ještě navýšen nutností vzájemné úzké spolupráce, minimálně v rámci družstva, a režimem práce, díky kterému spolu hasiči tráví delší nepřetržité časové úseky.

Jako druhý velmi důležitý a nejstabilněji uváděný znak, uváděný po dobrých vztazích na pracovišti, následoval požadavek mít co neadekvátnější vybavení. Potřeba dobrého vybavení se vyskytovala i mezi motivačními faktory, a to v první polovině žebříčku.

S ohledem na Herzbergova zjištění předpokládáme toto: vzhledem k tomu, že se potřeba adekvátního vybavení ukázala jako významná jak mezi položkami důležitých okolností práce, tak ve výčtu motivačních faktorů, nejsou s touto částí pracovního kontextu hasiči jako celek spokojeni.

Dle pořadí motivátorů vidíme, že pro skupinu HbDPP je potřeba vybavení o něco méně důležitá. To lze vysvětlit nižší zkušeností v používání stávající výbavy HZS, či nedostatečnou informovaností o stavu této oblasti.

Celkově však všechny skupiny volily položky dobrých vztahů a adekvátní výbavy jednotně jako nejdůležitější aspekty práce. To svědčí zvláště v případě HbDPP o znalosti problematiky záchranné práce, na což lze poukázat i s odkazem na průměrnou dobu praxe se záchrannou prací jinde než u HZS.

Na hladině „velmi významné“ byl také hodnocen faktor/požadavek na adekvátní připravenost po stránce dovedností a znalostí. I tato položka byla jednotně volena všemi skupinami. Požadavky na výbavu a teoreticko-praktickou připravenost směřují k dosažení maximální kompetentnosti pro krizové situace, což jsou přesně okolnosti, ve kterých hasiči

pracují. Domníváme se, že touha po získání dovedností a vědomostí je dána nejen specifickostí situací, ve kterých hasiči pracují, ale i přáním dosahovat co nejlepších pracovních výsledků se snahou minimalizovat nezbytná rizika. Zjištění, že potřeba adekvátního vybavení dovednostmi a vědomosti je tolik významná, bylo sice trochu překvapením, ale z důvodů popsaných výše je to logický výsledek.

Mezi znaky práce, které považují hasiči za velmi důležité, patří také položka „pocit z dobře vykonané práce“. Tento znak byl v tabulce motivačních faktorů obsažen jen částečně, kde byl do jisté míry zastoupen jako „obsah práce a její výsledky“. Zde byl často umístěn na 1.-3. místě. Zdá se, že toto tvoří jádro intrinstické motivace záchranářů.

Na hladině označené jako „důležité“ se ve všech skupinách objevují položky „podpora a uznání od nadřízených“ a „možnost samostatně řešit zadané úkoly“. Předpokládáme, že v organizaci, která funguje na silně hierarchickém základě, kde zadání mívá formu rozkazu, není, kromě celkového posudku na službu hasiče, žádný tlak na zpětnou vazbu. Je tedy možné, že v situacích kdy jsou hasiči motivováni k výkonu, který podávají, plní rozkazy, mohou mít určitý pocit nedostatku ocenění za svou snahu.

Položka „mít možnost samostatně řešit zadané úkoly“, která je také pro hasiče „důležitá“, odkazuje na dvě věci. Za prvé, je třeba si uvědomit, že přestože je příprava hasičů systematická a soustavná, nikdy není možné dát hasičům přesný „recept“ na každou situaci. Za druhé, jistá míra tvořivosti a vlastní kompetence je zřejmě součástí toho, co hasiče na jejich povolání přitahuje.

Zajímavým výsledkem v oblasti motivačních faktorů je zjištění, že „finanční a jiné zisky“ jsou u všech skupin kromě HbDPP na druhém či třetím místě, ale mezi položkami významných okolností práce se nevyskytly vůbec. Z toho vyvozujeme několik možných vysvětlení. Tento výsledek by mohl znamenat, že oblast zisků nepatří mezi priority hasičů. Je také možné, že jsou smířeni se stavem věci. Poslední možností samozřejmě je, že jsou s výší zisků vcelku spokojeni. Poslední jmenovaný výklad považujeme za nejméně pravděpodobný, a to zejména proto, že po ukončení výzkumu bylo uspořádáno několik setkání příslušníků bezpečnostních sborů, jež byly formou protestu proti mzdovým poměrům v rezortu. Na těchto akcích měli hasiči poměrně vysokou účast.

Jako motivační faktor měly „finanční a jiné zisky“ u HbDPP poměrně nízkou sílu a to zřejmě proto, že značná část této skupiny hasičů přichází kvůli samotné náplni práce, celkové image sboru, popřípadě stabilitě zaměstnání. Kromě toho si tak někteří dle zjištění plní svůj sen, a protože jsou ještě plni vlastních představ o fungování sboru, jsou ochotni stav financí tolerovat.

Zajímavým zjištěním je, že ze zdrojů motivace byla stabilně u všech skupin na posledním místě položka „kariéra“. Předpokládáme, že na této nízké preferenci má podíl několik faktorů. Za prvé zde svou roli pravděpodobně hraje zájem o výkon dané profese jako takové, kde se pak kariérní růst může jevit jako méně důležitý či jen jako vedlejší produkt práce. Za druhé může jít o prostou znalost systému obsazování služebních míst, kde je kariérní postup umožněn jen v rámci přesně daných pravidel. Poslední komentář, který k tomuto výsledku máme, je domněnka, že pro jistou část hasičů je opravdu nejdůležitější věnovat se profesi jako takové, bez zvláštního důrazu na postup, který by mohl znamenat i změnu náplně práce.

Jako vysvětlení celkové koheze odpovědí všech skupin včetně HbDPP bereme fakt, že v době kdy jsme získávali odpovědi, měli HbDPP za sebou v průměru půl roku u HZS a mohli přejmout některé názory zkušenějších hasičů.

Jiným, neméně významným faktorem majícím vliv, je srovnatelná průměrná doba praxe s povoláním hasiče u jakéhokoliv sboru (domníváme se, že je zkušenost mezi hasičskými sbory přenositelná), a to jak hasičů nováčků tak u hasičů profesionálů. Předpokládáme, že je to i díky tomu, že má velká část HbDPP zkušenost se záchrannou prací, a ta je vede ke stejným závěrům jako jejich zkušenější kolegy z HZS.

Použitá literatura

Beck, C. R. (2004). *Motivation : theories and principles*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

Doleželová, R., (2003):*Postoje zaměstnanců firmy Pars nova a.s. ke kontextu a obsahu práce;*

Homola, M. (1977). *Motivace lidského chování*, Praha:Státní pedagogické nakladatelství.

Kundrata, L., (2001): *Motivace a hodnoty uchazečů o práci u Městské policie Ostrava*.

Nakonečný, M. (2005). *Sociální psychologie práce*. Praha:Grada publishing.

Provazník, V. a kol. (2002). *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha:Grada publishing.

Výrost, J., Slaměník, I. (2001). *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada Publishing.

Abstrakt:

Hlavním cílem práce byla snaha odhalit okolnosti a faktory, které vnímají hasiči jako podstatné a důležité pro výkon tohoto povolání. Další dimenzí daného výzkumu byla snaha zjistit, co hasiče motivuje k výkonu v práci a jaké mají důvody pro práci v Hasičském záchranném sboru. Vzhledem k tomu, že hasiči nejsou zcela homogenní skupinou a jejich preference se v čase mění, byl výzkum veden tak, aby zohlednil i tyto faktory. Práce je založená na znalostech teorií potřeb a motivace, s jejichž pomocí byly určeny hlavní oblasti výzkumu.

Abstract:

The main goal of this research was effort to find out terms and factors which are seen by firefighters as essential and important for the practice of their job. Another dimension of this research was effort to find out the sources of achievementmotivation and find out what reasons for working in the fire department they have. With regard to the fact that firefighters are not homogenous group and their preferences change in time, the research was done with acknowledgement of these factors. The work is based on knowing the needs and motivation theories, which were sources for determining the main areas of research.

Pracovní spokojenost a stres u policistů

PhDr. Leoš Fousek

Úvod

Studie přináší informace o pracovní spokojenosti a stresu u příslušníků Policie ČR a pomocí pilotního průzkumu odpovídá na některé otázky týkající se pracovní spokojenosti ve vztahu ke stresu v rámci policejní činnosti.

Výkon policejní služby je fyzicky, psychicky i morálně mimořádně náročný. Policisté musí odolávat mnoha svodům a často stojí před obtížným rozhodnutím, které přináší konflikt mezi dobrem a zlem. Řešení morálních dilemat, která vyvstávají před policisty, je někdy nesnadné, volba menšího zla je frustrující. Proto jsme si tuto problematiku zvolili ke svému zkoumání, abychom, bude-li to možné, určitým způsobem přispěli ke zmapování dané problematiky v práci policie. Pokusili jsme se zpracovat zjištěná fakta, která by se mohla stát podnětem vedoucím pracovníkům policie pro zlepšení situace policistů na jejich pracovišti a ke zlepšení jejich výkonnosti v rámci služebních povinností.

Pracovní spokojenost

Pracovní spokojenost, jakožto jev, je psychologicky systematicky studován od 30. let minulého století. Pracovní spokojenost je složitý a bohatě strukturovaný jev, který vytváří ucelenou soustavu. Mnozí odborníci pokládají pracovní spokojenost za velmi blízkou nebo dokonce identickou s postojem a pracovní spokojenost chápou jako synonymum pro pracovní postoje.

V této práci si všímáme hlavně dvojdimenzionálního pohledu na pracovní spokojenost, jež je základem dvoufaktorové teorie. Její autoři (Herzberg, Mausner a Snyderman) vyšli ze zjištění, že spokojenost a nespokojenost je ovlivňována odlišnými skupinami faktorů. Jako nejmarkantnější příklad je uváděn plat, který výrazně přispívá k nespokojenosti, ale neovlivňuje spokojenost. Významnou skupinu faktorů, které ovlivňují pracovní spokojenost a jsou na pracovníkovi nezávislé, tvoří faktory vnější. Mezi ně patří: finanční ohodnocení, samotná práce, pracovní postup, způsob vedení, pracovní skupina a pracovní podmínky. Vysoký plat nebo zvýšení platu nemá dlouhodobější motivační účinek. Pracovník jej rychle akceptuje jako standard náležící k dané profesi nebo funkci a do popředí vystoupí jiné faktory.

Obecně se má za to, že pracovní spokojenost pozitivně ovlivňuje taková práce, která je pro člověka zajímavá, skýtá mu žádoucí sociální statut, je rozmanitá, relativně autonomní a pracovník má potřebnou zpětnou vazbu o jejím průběhu a výsledcích. Je známo, že znalost kariérového růstu, respektive předpokladů pro jeho dosažení, má značný motivační vliv.

Výzkumy poukazují na pozitivní vztahy mezi spokojeností a stabilitou pracovníků v organizaci a nespokojenost ve vazbě na fluktuaci. Nespokojenost odráží ztrátu zájmu o vykonávanou činnost, kterou pracovník řeší odchodem z organizace. Vztah nespokojenosti-fluktuace ovlivňují některé osobnostní a situační faktory.

Náročné životní situace (stres, konflikt, frustrace)

Stres je součástí našeho každodenního života a reakce organismu na stresové podněty vždy sehrávaly velmi důležitou úlohu v přežití lidstva. Jednu z prvních ucelenějších koncepcí formuloval v r. 1914 W.B.Cannon. Dotýkala se otázek rezistence a adaptace a jejím ústředním pojmem byla tzv. poplachová reakce. H. Selye říká: „Stres je určitým stavem těla i mysli a má na ně určitý dopad.“ Podle R. S. Lazaruse stres nemůže být vymezen objektivně. To, co rozhoduje o přítomnosti stresu, je způsob, jakým vnímáme nebo hodnotíme situaci. Stres prožíváme v okamžiku, kdy situaci vnímáme jako přesahující naše osobní adaptační zdroje.

Konflikty představují v psychologickém slova smyslu situace, kdy zátěž nastává v důsledku střetu různých soupeřivých tlaků.

Frustrací se rozumí takové situace, kdy vnější či vnitřní překážky blokuji možnost uspokojení aktualizovaných potřeb jedince.

Termín stresor lze zjednodušeně chápat jako „na člověka negativně působící vliv“, který vyvolává stres. Stresorem mohou být nejrůznější podněty, např. materiální faktor (nedostatek potravy či tekutin), může být i extrémní změna barometrického tlaku, nedostatek času, osamocení či nedostatek místa.

Stres vzniká tehdy, působí-li na člověka nadměrně silný podnět dlouhou dobu nebo ocitne-li se v nesnesitelné situaci, jíž se nemůže vyhnout, a setrvá-li v ní. Ve stávajícím biologickém pojetí použil H.Selye jako označení pro nesespecifickou fyziologickou reakci organismu, probíhající jako „*generální adaptační syndrom*“ (GAS). Příznaky stresu tj. fyziologické a psychické odezvy a reakce člověka na stresové situace je možné rozdělit na organické (fyziologické), emocionální, behaviorální příznaky.

Strategie zvládnání stresových situací

Jsou chápány jako složitý myšlenkový pochod, ve kterém se jedinec rozhoduje pro určitá řešení a osobní postoj k tíživým událostem. Směřuje k hledání zdrojů vnitřní duševní síly. Dělíme je na **aktivní strategie** (jsou charakterizovány odvahou pustit se do boje se stresem) a na **pasivní strategie** (jsou to postupy charakterizované vnějším klidem, pasivitou). Při vykonávání policejní praxe mohou nastat dva krajní negativní psychické stavy: stres, nedostatek sebevědomí a neúměrná sebejistota.

Dále se zabýváme také obrannými mechanismy, které probíhají jako bezděčné pokusy o zvládnutí situace tím, že ji překrucujeme tak, aby se stala přijatelnou a neohrožovala naše sebepojetí.

Všímáme si také první pomoci v akutní stresové situaci. Některé techniky probíhají i na zcela vědomé bázi jako tzv. vyrovnávání se s náročnými životními situacemi v průběhu celého vývoje, techniky relaxace a sebezáchovné techniky. Velice stručně se zmiňujeme o krizové intervenci, jako o rychlé pomoci pro člověka v libovolné krizové situaci, založené zejména na technice rozhovoru.

K některým otázkám pracovní spokojenosti a stresu v policejní praxi

Práce policisty je svým způsobem v mnoha ohledech specifická z hlediska psychických nároků kladených na jedince při výkonu služby. Policisté jsou jednou z řady profesních skupin ohrožovaných pracovním stresem. Policejním stresem se míní takové situace, které většina policistů vnímá jako zátěž spojenou s emocionálním a často i fyzickým vypětím.

Specifické postavení policisty spočívá mimo jiné i v tom, že při výkonu své profese nevyhnutelně zasahuje do základních práv a svobod občanů, v některých případech je nucen a povinen tato práva omezit. V této oblasti je proto nesmírně důležité, aby policista nejen znal zákon, kterým se řídí, ale i způsob, jak svá oprávnění realizovat co nejoptimálněji jednak vzhledem k naplnění účelu zákona, jednak aby nezpůsobil svým jednáním nepřiměřenou újmu na právech občanů. Toto hledisko samo o sobě klade velké nároky na psychiku policisty, který je většinou v kontaktu s veřejností nebo vymezenou skupinou obyvatel.

„Post-shooting trauma“ představuje jedno z relativně nových aktuálních témat policejní psychologie. Do češtiny jej lze volně přeložit opisem jako psychickou stresovou reakci následující po použití zbraně proti člověku.

Mezi činitele, které patří do pracovní spokojenosti, nespokojenosti patří v současné době i nový služební zákon, který nabyl účinnost 1. 1. 2007. Služební zákon se vyvíjel

poměrně dlouhou dobu a nedá se říci, že s délkou doby poroste i kvalita výše uvedeného zákona. Ukazuje se, že v některých případech to není zákon, který bude motivovat policisty pro výkon služebního povolání. Řada policistů ukončuje pracovní poměr a odchází do civilu i z důvodů „špatného“ služebního zákona.

V rámci pracovní spokojenosti si můžeme všimnout i některých položek ze sociální oblasti. Jedná se např. o zajištění stravy pro policisty, materiální vybavení, jeho nedostatky, kvalita, zvláště v extrémních klimatických podmínkách (v létě, v zimě). Určitým problémem v pracovní spokojenosti můžeme vidět i v kariérním řádu, kde policista může ztratit motivaci, a to se opět projeví na jeho pracovní spokojenosti.

Na pracovní spokojenost se velkou měrou podílejí vedoucí pracovníci, kteří své podřízené nedostatečně motivují, na jedné straně na nich vyžadují plnění svých povinností, což berou jako samozřejmost, ale za práci nad rámec svých povinností dotyčného pracovníka ani nepochválí.

Zdroje konfliktů vyvolávající stresové situace v policejní činnosti dělíme na *obecné*, které vznikají v průběhu jednání a kontaktů policisty s veřejností s občany, na *zvláštní*, tyto zdroje konfliktů jsou spojeny s individuálními charakteristikami jednání policistů.

Výzkum

Situace policistů ve výkonu služby zahrnují velkou stresovou zátěž. Patří sem mimo jiné i citelný nárůst nezákonných kriminálních jevů, nebezpečí ohrožení a ztráty zdraví, života, majetku lidí. Požadavky na psychickou připravenost policistů se znásobují při enormně se zvyšující brutalitě pachatelů trestných činů, jejich výrazné adaptace na využívání nejnovějších poznatků při řízení a organizování trestné činnosti. Nejvýraznější charakteristikou činností policisty ve výkonu služby je množství stresujících faktorů, představujících mimořádné požadavky na spolehlivost, psychické regulace chování a jednání.

Cílem tohoto výzkumu je zachytit jednotlivé profily činitelů přispívajících ke stresu, ukázat, že daná situace může vést ke vzniku vážnějších problémů.

Výzkumný soubor

Byl tvořen 80 posluchači (policisty) ve věku 25 až 53let, kteří studují na VPŠ MV Pardubice.

Metody

Ve výzkumu byly použity dva dotazníky: Inventář pracovního stresu Spielberger(IPSS), který je modifikován pro povolání policisty a obsahuje 25 tvrzení popisujících činnosti a podmínky spjaté s prací policisty. Škála daného dotazníku obsahuje devět alternativ (nízká, střední, vysoká míra stresu).

Druhý dotazník byl: Dotazník spokojenosti s kontextem a obsahem práce (DSPKOP). Skládá se z jedenácti částí, které jsou rozděleny na jednotlivé položky. Položky se týkají spokojenosti s pracovními podmínkami, postojem k vlastní práci, k nadřízeným, k interpersonálním vztahům, spokojenosti s platem, s dalším vzděláváním, s rodinným životem, možnosti kariéry. Závěrečná část dotazníku se zaměřuje na otázky spokojenosti s náplní práce, pracovním prostředím, dále na své zkušenosti s policií jako zaměstnavatelem a zda se by se respondent (policista) znovu ucházel o práci u policie.

Ke statistickému zpracování dat byl použit Pearsonův korelační koeficient a procentové zpracování jednotlivých údajů.

Výsledky

- dotazník č.1

V otázce *neodpovídající způsob jednání ze strany nadřízených pracovníků* většina dotázaných policistů (**51,25%**) odpověděla, že považují toto jednání za *vysoce* stresující zdroj stresu ve své práci.

Stejný výsledek se ukázal i v položce *neobjektivní posuzování vykonané práce*, zde dokonce **52,25%** policistů odpovědělo, že je pro ně opět *vysoce* stresující záležitostí v rámci pracovní činnosti.

I v položce *nedostatečně sociální a existenční jistoty povolání* většina (**52,25%**) se přiklonilo k *vysoce* stresujícímu faktoru v pracovní činnosti.

Na druhé straně v otázce, *jak se cítí v konfliktu s občany*, poměrně velká část (**43,75%**) dotázaných tuto oblast zařadila za zdroj, který patří mezi *nízkou* míru stresu.

- dotazník č. 2

Jednotlivé faktory spokojenosti měly rozsah 5 stupňů od velmi spokojen až zcela nespokojen. K porovnání bylo použito procentuální vyjádření u jednotlivých faktorů. Škálu pěti stupňů pokryly téměř všechny odpovědi, *nejvíce* odpovědí je v položce *spíše spokojen* a v položce průměru.

Jediná výjimka byla v položkách: postoj k možnosti kariéry a celkové spokojenosti s náplní práce a policií jako zaměstnavatelem. Zde ani jeden policista nebyl velmi spokojen s tímto dotázaným tvrzením, nejvyšších hodno dosahovaly odpovědi „ani ano, ani ne“.

V položce, která se týká *zvážení svých zkušeností s policií jako zaměstnavatelem a doporučení práce u policie svým známým*, odpovědělo 35% policistů „myslím, že ne“, že by nedoporučovali svým známým práci u policie.

Na dotaz *k postoji, spokojenosti s interpersonálními vztahy*, odpovědělo 43,75% dotázaných, že jsou „spíše spokojeni“ s těmito vztahy.

Poměrně velká část dotázaných se vyjádřila *ke svému pracovišti i ke svým pracovním podmínkám*, že jsou „spíše spokojeni“ (37,5%)

Ve vztahu *postoje k vlastní práci* 41,25% dotázaných odpovědělo, že je „spíše spokojeno“.

Koreláty věku, seniority a celkových výstupů dotazníků

U těchto výzkumných korelátů nás zajímalo, zda existují statistické souvislosti mezi výsledky dotazníků a statusovými charakteristikami policistů (*věk a seniorita*). Z výzkumu vyplývá, že většina vztahů mezi získanými dotazníky a statusovými charakteristikami zde není signifikantní.

Určitá významnost se projevuje ve vztahu dotazníku IPSS a DSPKOP, která je signifikantní. Projevila se zde pozitivní korelace při 5% hladině významnosti. Se vzrůstajícími položkami faktoru kontextu IPSS, s jeho stresujícím faktorem, vzrůstá nespokojenost na stupnici spokojenosti u dotazníku DSPKOP.

U ostatních výzkumných korelátů by se velmi opatrně vytvářely předpovědi, tyto vztahy jsou minimálně užitečné a nevykazují téměř žádné významné vztahy závislosti.

Z výzkumu vyplývá, že většina vztahů mezi jednotlivými faktory spokojenosti z dotazníku DSPKOP a faktoru obsahu a faktoru kontextu z dotazníku IPSS *není signifikantní*.

Pouze určitá významnost nám ukazuje na vztahy faktoru kontextu k vlastní práci; k postoji, spokojenosti s interpersonálními vztahy a k spokojenosti s platem, kde se projevila pozitivní signifikantní korelace při 5% hladině významnosti. Se vzrůstající mírou stresu danou faktory stresového kontextu dotazníku IPSS, vzrůstá nespokojenost na stupnici spokojenosti u jmenovaných položek dotazníku DSPKOP. Čím větší nespokojenost se jmenovanými položkami, tím více vnímají míru stresu danou faktorem stresového kontextu jako vzrušující, silně zatěžující. U položky týkající se spokojenosti s platem, se objevila určitá pozitivní

signifikantní korelace při 5% hladině významnosti ve vztahu k míře stresu, která vyplývá z míry stresu danou faktorem obsahu.

Diskuze

Rozdíly mezi stresující pracovní činností nebo podmínkami a spokojeností s jednotlivými faktory DSPKOP se ukázaly jako poměrně významné. Jak vzrůstají stresové faktory v jednotlivých položkách, tak vzrůstá nespokojenost s jednotlivými faktory dotazníku DSPKOP.

Při zjišťování vztahů mezi *délkou služby a spokojeností s jednotlivými položkami Inventáře pracovního stresu* došlo k zajímavému výsledku. Ukázalo se, že vztah těchto dvou položek je nevýznamný a neexistuje tu téměř žádná souvislost s tím, že čím je policista služebně starší, tím musí být „také více naštvanější“, unavenější a podrážděnější. Některé profesní problémy jsou stejné bez ohledu na věk a délku služby. Domníváme se, že stres je stejný u těchto statusových charakteristik, pouze se mění intenzita zároku (vyšší brutalita pachatelů). Je to pravděpodobně ovlivněno výběrem nových policistů, kdy jsou vybírání přednostně lidé s větší frustrační tolerancí a kteří jsou schopni přivyknout určitému způsobu práce.

Ve výzkumu jsme se také zaměřili na *vztah věku policistů k jednotlivým položkám ve vztahu ke stresující pracovní činnosti dotazníku IPSS a ke spokojenosti s jednotlivými faktory DSPKOP*. Mezi jednotlivými položkami dotazníku IPSS jsme vybrali vztah míry stresu k nedostatečné pravomoci vzhledem k věku a vztah mezi stresovými pocity z ohrožení zdraví či života ve výkonu služby ve vztahu k věku. U obou vztahů jsme došli ke stejnému závěru, nebyl zde nalezen významný signifikantní rozdíl mezi mladšími a staršími policisty u těchto stresujících faktorů.

Poněkud jiné výsledky vzhledem ke stresujícím faktorům byly zjištěny v pilotním výzkumu spokojenosti s jednotlivými faktory DSPKOP. Zde byly vidět dvě oblasti přístupu policistů ke stresujícím činitelům. V první oblasti jsme zjišťovali vztah míry stresu v postoji k nadřízenému pracovníkovi, jeho kvalitám, schopnosti motivovat, zájem u nadřízeného o své podřízené a jejich zázemí. Zde jsme nenašli výraznou závislost těchto dvou veličin. Může se v některých případech jednat i o lhostejnost ve vztahu k otázce nadřízeného pracovníka.

Podobný výsledek jsme zaznamenali ve vztahu míry stresu k rodinnému životu. V tomto vztahu není vidět žádný významný vztah. Respondent to může brát v tom smyslu, že rodina bere jeho práci, nemá k ní žádné námitky a připomínky. Zde se opět možná projevuje

hledisko výběru začínajících policistů, kteří jsou seznámeni s klady a zápory své práce a dokážou se s tím vyrovnat a přizpůsobit svůj rodinný život.

V druhé oblasti ve vztahu míry stresu ke spokojenosti s pracovištěm, pracovními podmínkami se již začaly projevovat zvyšující stresující činitelé. Čím vyšší míra stresu, tím větší nespokojenost s pracovními podmínkami. Ve stresu se zvyšuje kritičnost k ostatním nedostatkům, i méně výrazným, které jsme dříve nevnímali. Se vzrůstajícím stresem se projevila i nespokojenost s finančním ohodnocením policistů. V dobrém kolektivu a dobrých pracovních podmínkách lidé berou někdy i nižší plat a jsou s ním spokojeni, ale s větší mírou stresu roste větší nespokojenost s platem.

Stresující pracovní činnosti nebo podmínky se podílejí na pracovní výkonnosti, a s tím souvisí spokojenost veřejnosti s prací policie. V této oblasti jsme zaznamenali některé odpovědi, které se podílejí na zvýšení pracovního stresu, a tím i na kvalitě práce. Mezi tyto oblasti patří nedostatečné pravomoci policistů. Výsledky ukazují, že čím větší pracovní stres, tím větší nespokojenost s nedostatečnými pravomocemi policistů. Pravomoci nejsou dostatečně vyváženy ve všech oblastech činnosti policie, míra stresu je pravděpodobně také dána znalostmi a zkušenostmi. Pravomoc policistů je dána zákony a jinými právními normami, ale každý z nich musí vědět, kdy a jak a v jakých případech může tuto pravomoc uplatnit pro adekvátnost a úspěšný postup.

Všechny tyto oblasti jako je přetíženost ve službě, konflikty s občany a pocit ohrožení zdraví či života služby při různých nátlakových akcích se mohou projevit zvýšeným stresem a pochopitelně někdy může dojít k neadekvátnímu zákroku nad rámec povolený zákonem.

Převážná část odpovědí z dotazníku IPSS se pohybovala v oblasti střední míry stresu, což může být spojeno s důsledkem středové tendence. Tyto střední a nízké hodnoty, které byly dosaženy v odpovědích, mohou být výsledkem výběru uchazečů o práci u policie. Ve výběrovém řízení prochází uchazeči celou řadou zátěžových testů. Na snížené míře pracovního stresu se může podílet systém vzdělávání policistů v oblasti komunikace a zvládnání stresujících situací.

Mezi **nejstabilnější hodnoty** nacházející se ve **střední míře** stresu jsou tyto:

- Přidělení nepříjemných povinností: **67,5%** dotázaných
- Neodpovídající služební příjem: **57,5%** dotázaných
- Přetíženost ve službě: **57,5%** dotázaných
- Nedostatek času na důležitá rozhodnutí: **57,5%** dotázaných

Tato forma průzkumu, kterou jsme zde použili má určité své výhody, ale pochopitelně i nevýhody. Jednou z *nevýhod* dotazníku je například skutečnost, že ne pro všechny dotazované je tento formulář dostatečně srozumitelný. Určitou nevýhodu daného dotazníku vidíme ve formulaci otázek, kde je třeba v některých případech brát v úvahu profesní zaměření. Pod stejnou otázkou v tomto dotazníku si někteří mohli vytvořit různé pohledy ve vztahu k odpovědím. To se nám potvrdilo doplňujícími dotazy od respondentů. Podle našeho názoru bychom tento dotazník mohli doplnit o některé položky typické právě pro ozbrojené složky. Bylo by dobré zařadit otázku použití zbraně a donucovacích prostředků patřících k nejvíce pracovně stresujícím faktorům u policie. Praxe v současnosti ukazuje nárůst v použití zbraně policistů v rámci povolené zákonem. Za další nevýhodu můžeme považovat nedostatek prostoru pro explicitní vyjádření odpovědí, která by přesně vystihovala pocity, dojmy, uvažování respondenta.

Závěr

V této části jsme zachytili nejvýznamnější výsledky a odpovědi z daného průzkumu, pochopitelně některé významné výsledky zde možná nejsou zahrnuty, vyzvedli jsme zde nejvýznamnější výsledky z hlediska statistického a ve vztahu k pracovní spokojenosti. Záleží na tom, kdo bude číst tuto práci a zda bude vycházet z vlastní zkušenosti, které sám získal nebo i z jiných zdrojů.

Pilotním výzkumem jsme dospěli hlavně k následujícím závěrům:

- Čím větší míra stresu, tím se projevuje u policistů větší nespokojenost s pracovištěm a pracovními podmínkami.
- Platové podmínky jsou odrazem stresujících činitelů, čím větší míra stresu, tím se projevuje větší nespokojenost s platovými podmínkami.
- Se vzrůstající mírou stresu dochází k větší nespokojenosti s pravomocemi policistů.
- Čím větší přetíženost ve službě, tím se projevuje větší stres v rámci pracovní činnosti.
- Pocity z ohrožení zdraví či života při výkonu služby jsou dalším stresujícím faktorem v rámci stresující pracovní činnosti.
- Nedostatečné sociální a existenční jistoty zařadilo 52,5% posluchačů také mezi vysokou míru stresového faktoru.

- Na otázku „ucházel byste se znovu o práci u policie?“ odpovědělo 25% posluchačů, že myslí, že ne, 7,5% určitě ne.

Použitá literatura

- Baštecká,B.,Goldmann,P.(2001). Základy klinické psychologie. Praha: Portál,242.
- Bedrnová,F.,Nový,I.a kol.(1998).Psychologie a sociologie řízení.Praha:Management Press.
- Čírtková,L.(2000). Policejní Psychologie. Praha:Portál, 126-127.
- Fousek,L.(2006). Stres u policie. Olomouc. Bakalářská práce.
- Havlík,V.(2000). Závěrečná písemná práce. Policejní stres – výzkum stresogenních faktorů (nepublikováno). Praha:PA ČR.
- Hošek,V.(1994). Psychologie odolnosti. Praha: Karlova Univerzita, 21.
- Koubek,J.(2005). Řízení lidských zdrojů. Praha: Management Press.
- Křivohlavý,J.(1994).Jak zvládat stres.Praha: Grada Avicium,6-60.
- Křivohlavý,J. (2001). Psychologie zdraví. Praha:Portál.
- Mayerová,M.(1999). Stres, motivace, výkonnost. Praha: Portál.
- Mohapl,P.(1990). Vybrané kapitoly z klinické psychologie I. Skriptum, II. Vydání. Olomouc: FFUP Olomouc.
- Pilařová,I.(2004). Základy psychologie práce a organizace pro policejní manažery. Praha: Management Press
- Schreiber, V.(1992). Lidský stres.Praha: Grada Avicenum, 16.
- Spurný, J.(1996). Psychologie násilí. Praha: Eurounion.
- Spurný, J.(1998). Stres v policejní praxi. Nepublikovaná přednáška. Praha: Katedra společenských věd PA ČR Praha.
- Šopek, J.(2004). Zátěž a protistresový program. Praha: Odbor vzdělávání a správy policejního školství Praha.
- Štikar,J.,Rymeš,M.,Riegel,K.,Hoskovec,J.(2003). Psychologie ve světě práce. Praha: UK Karolinum Praha, 11-119.
- Vtípil,Z.(2005). Sociální psychologie práce. Olomouc:FFUP.
- Zákon č.361/2003Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, ve znění pozdějších předpisů a předpisy související platné znění k 1. listopadu 2006. Ministerstvo vnitra, odbor personální, oddělení metodiky a kontroly. Praha.

Abstrakt:

Cílem této práce je nastínění problematiky pracovní spokojenosti a stresu a pomocí pilotního průzkumu si odpovědět na některé otázky týkající se pracovní spokojenosti a stresu v rámci policejní činnosti. Tímto tématem jsme se chtěli pokusit zjistit aspoň částečně stresové faktory, které mohou významně ovlivňovat pracovní výkonnost policistů a mohou mít vliv na plnění jejich služebních povinností. Podařilo se nám zachytit některé významné stresové faktory, jež působí negativně na samotnou činnost policistů při výkonu služby a naopak, které na práci policistů nepůsobí stresově.

Abstract:

The aim of this work is to think about satisfaction at work and stress problems and to answer some of the questions concerning satisfaction at work and work stress in police activities. Based on our pilot research this work tried to find out stress factors which can significantly influence working effectiveness in policemen and can influence fulfilling of their police duties. We managed to detect some significant stress factors which influence negatively activities of policemen on duty and which, on the contrary, do not cause stress in police work.

II. Specifické činnosti u bezpečnostních sborů

Rozhovor s dítětem jako svědkem: zaměřeno na sexuálně zneužívané dítě od 3 – 12 let

PhDr. Věra Neusar, Mgr. Aleš Neusar

Úvod

V České republice je za posledních 7 let zneužito přibližně 900 dětí ročně (Statistický přehled MV ČR, 2008). Registrovaná data sexuálního zneužívání jsou pouze pomyslným vrcholem ledovce, neboť například trestná činnost vůči dětem v rodině je vysoce skrytá a stále se projevuje neochota k oznamování trestných činů. Podle Gödtel (1994) a Čírtková (2004) je neoficiální odhad sexuálního zneužívání až šestkrát vyšší než oficiální statistiky.

Dětské svědectví u sexuálně zneužívaných dětí je velmi cenným zdrojem informací. Situací, kdy máme dostatek nevyvratitelných důkazů pro usvědčení pachatele, je relativně málo. V USA je to dle odhadů méně než v 10% případů (Brainerd, Reyna, Ceci, 2008). Ve všech ostatních případech je tedy dětské svědectví zásadním zdrojem, který může přinést evidenci směřující k obvinění pachatele.

Na počátku 20. století byly názory na validitu dětského svědectví skeptické. Děti byly obvykle považovány za jednoho z „nejnebezpečnějších svědků“ kvůli tomu, že jejich vzpomínky jsou více náchylné k různým zkreslením, ať již špatným dotazováním či vývojovou nedokonalostí kognitivních procesů (Poole, Lamb, 1998).

V současnosti se autoři domnívají, že schopnost dětí zapamatovat si přesně události (i stresující), je mnohem větší, než se původně předpokládalo (Brainerd, Reyna, Ceci, 2008). Problémem, zdá se, není obvykle dětská paměť (bývá u dětí starších tří let dostatečně přesná) či vývojová nedostatečnost kognitivních procesů. Spíše se setkáváme s tím, že dětské výpovědi bývají neúplné a fragmentární. Důvody pro tyto nedostatky mohou být různé. Rozhovor o sexuálním zneužívání může být pro děti nepříjemný; mohou se bát, že by prozradily svého blízkého člověka; mohou mít strach, že jim pachatel něco udělá; mohou sexuální aktivity považovat za normální (zejména u předškolních dětí) či mohou považovat za důležité jiné informace, než tazatelé. Děti také někdy popírají, že byly součástí sexuálního aktu. Pokud ale děti mluví přímo o sexuálním zneužívání, obvykle jsou dostatečně přesné a jejich výpovědi je třeba brát stejně vážně jako výpovědi dospělých (Leander, Christianson, Granhag, 2007; Brainerd, Reyna, Ceci, 2008).

Z výše uvedeného se jeví, že důležitější je obvykle motivace dětí neřici vše, než jejich neschopnost si správně pamatovat a přesně o události vypovědět, což je totožné se svědeckými výpověďmi dospělých, kde hrají roli podobné faktory (např. zneužívané ženy také často zapírají svoji zkušenost). Přesto má rozhovor s dětmi svá specifika, na která bychom měli myslet. Rozhovor by měl být přizpůsoben dětským kognitivním schopnostem i emocionálnímu rozpoložení. Měli bychom také dát pozor, abychom děti rozhovorem zbytečně

netraumatizovali. Proto je důležité znát některé vývojové charakteristiky dětí a vést rozhovor správným způsobem, aby nemusel být v ideálním případě již opakován.

Článek je zaměřen převážně na děti ve věku 3 – 12 let. Důvodem je malá vyzrállost mladších dětí a naopak poměrně velká vyzrállost dětí starších dvanácti let, jejichž výpovědi se již značně podobají výpovědím dospělých lidí.

(Text tohoto článku vychází částečně z rigorózní práce prvního autora (Šupolová, 2007), která se věnovala svědectví sexuálně zneužívaných dětí v rámci policejního vyšetřování. Text je přepracován pro potřeby tohoto článku a doplněn o další poznatky v rigorózní práci neuvedené).

Vývojové charakteristiky dětí

V následující části se budeme stručně věnovat vývojovým charakteristikám dětí, jejichž znalost je stěžejní pro správné vedení rozhovoru s dítětem (obecně o vývoji např. in Langmeier, Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2005)

Vývoj řeči a porozumění

Čím jsou děti mladší, tím je mezi nimi větší variabilita v řečových schopnostech. Některé děti již například ovládají 1000 slov, zatímco jiné řeknou jen pár desítek slov a dvou slovných vět, aniž by nutně šlo o nějaký druh postižení. I v pozdějším věku je variabilita značná a projevuje se například, jak moc s dětmi mluví jejich rodiče. Proto je nutné považovat jakékoliv normy pouze za přibližné.

Děti předškolního věku mohou zaměňovat hlásku /r/ hláskou /l/ nebo hlásku /ř/ hláskou /z/ či /ž/. Taková forma patlavosti (nesprávná výslovnost) se může vyskytovat ještě kolem pátého, někdy i šestého roku a je považována stále za jev vývojový (Sovák, 1974; Vyštejn, 1991). Komunikační schopnosti nejsou úplně vyvinuty do 10 – 12 let. Některé poznatky jsou stručně uvedeny v následující tabulce (dle Vágnerová, Valentová, 1997; Langmeier, Krejčířová, 1998):

věk dítěte	slovní zásoba	poznámky
2 roky	okolo 200 – 300 slov	dítě užívá podstatná jména, citoslovce, slovesa, ke konci období začíná užívat i jiné slovní druhy a začíná skloňovat
3 – 4 roky	slovní zásoba se až 4x zvětšuje	výslovnost je stále nepřesná, mnohé hlásky nahrazuje jinými, dítě používá souvětí a zvládne užít i správné gramatické tvary jednotlivých slov, rozlišuje protiklady
5 let	okolo 2000 slov	u některých dětí ještě přetrvává nepřesná artikulace některých hlásek
6 let	okolo 3000 slov	na konci předškolního věku se objevují kromě souřadných souvětí i souvětí podřadná

Děti se od dospělých liší v schopnosti chápat složitou jazykovou stavbu, např. mluvu v právním kontextu, dvojitou negaci, vložené věty a spojky. Děti, které obvykle chápou

gramatické konstrukce tvořené z 5 – 7 slov, by neměly být tázány delšími větami. V jednom právním případě byla čtyřletá dívka tázána následující třiceti slovnou větou: „Když tě máma vzala minulou neděli ke strýcovi domů, zůstala jsi přes noc nebo jsi jela zpět do San Diega a večeřela jsi se svým tátou?“ Odvětila: „Ne“. Odpověděla ‚ne‘, že nenavštívila strýce, nebylo to v neděli, nezůstala tam přes noc, nejela zpět do San Diega nebo nevečeřela s tátou? K získání hodnověrných informací od tak malých dětí je potřeba klást více kratších otázek (Saywitz, 2002).

Děti mají mnohdy problémy s porozuměním významu řeči dospělých. I běžné právní termíny mohou být pro děti mladší 10 let neznámé. Dospělí mohou také používat slova, která mají jiný význam v právním kontextu, jako např. „slyšení“.

Mladší děti mívají potíže v rozeznávání, kdy něčemu nerozuměly. Pokud děti nechápou přesně otázku či si otázkou nejsou jisté, méně často než dospělí se zeptají na objasnění, a mají tendenci na takové otázky odpovídat. To se může stát i dětem školního věku (Saywitz, 2002). Používání některých slov děti přesně chápou až od určitého věku. Například časové údaje „před, po, předtím“ tří i čtyřleté děti chápou, ale při vyprávění jim mohou dělat potíže a mást je a navíc je mohou používat trošku jinak než tazatel (Battin, Ceci, 2003).

Děti také mohou odpovědět, protože jsme se ptali – snaží se být „dobrymi“ dotazovanými – starším se přeci musí odpovědět, i když nevíme odpověď (Tourangeau, Rips, Rasinski, 2000).

Dětská paměť

Paměť dětí je zejména v mladším věku spíše neúmyslná. Děti mají tendenci si pamatovat citově zbarvené události, mezi něž sexuální zneužívání patří. Jestliže se událost stala, když bylo dítěti tři a více let, zvyšuje se pravděpodobnost, že si bude tuto událost pamatovat (Leander, Christianson, Granhag, 2007).

Děti a dospělí se značně odlišují v tom, čemu věnují pozornost a co si pamatují. Identifikační znaky jako jsou oči, barva vlasů nebo výška mohou být vnímány a vybavovány dospělými, ale přehlédnuty dětmi. Ty si místo toho mohou vybavit něco pro ně více význačné, jako je například, že dotyčný měl boty Adidas (King, Yuille, 1987, in Saywitz, 2002).

Starší děti (přibližně od 12 let) a dospělí užívají komplexnější a úspěšnější vybavovací strategie než mladší děti, což zvyšuje množství nezávisle získaných informací (Saywitz, 2002).

Děti a dospělí se odlišují ve schopnosti vylíčit událost. Dětské vyprávění začíná kostrou příběhu, je volně organizované a záleží, jak je jim vybavování usnadněno. Děti nemusí rozlišit, která informace je důležitá nebo očekávaná (Fivush, 1993, in Saywitz, 2002). Výraznější rozdíly v zapomínání mezi dospělými a dětmi se projevují až po pěti měsících od události. U dospělých je zapomínání zanedbatelné, u devítiletých dětí je o něco větší než u

dospělých, avšak je velmi výrazné u šestiletých dětí. Při testování vybavnosti následujícího dne si vybavují děti i dospělí velice podobné množství informací (Baddeley, 1996).

Čím více vědí dospělí o nějaké skutečnosti, tím lépe si ji zapamatují, což je stejné i u dětí (Vasta, Haith, Miller, 1999).

Vybavovací strategie a větší vědomosti spolu velmi úzce souvisí. Děti začínají používat vybavovací strategie zhruba od šesti let a starší děti vědí obecně o všech druzích věcí více než mladší. Paměť starších dětí a dospělých se tedy dá považovat za mnohem kvalitnější (Vasta, Haith, Miller, 1999).

Avšak Čírtková a Červinka (1994) uvádějí, že za příznivých okolností mohou být děti školního věku schopny lepších paměťových výkonů, než např. vysokoškoláci. Pamatují si prožité události spíše popisným, fotografickým způsobem, a proto mohou překvapit líčením detailů, které dospělému pozorovateli spíše uniknou.

Větší vybavnost detailů u dětí (zejména u dětí mladšího školního věku) může být způsobena menší filtrací svých vjemů. Dětem chybí efektivnější způsob zpracování a zapamatování dat a nevytváří si v nich logickou strukturu (dle Vágnerová, 2001, Čírtková, Červinka, 1994). Mohou si zapamatovat velké množství neutříděného materiálu, které by si dospělí patrně nezapamatovali, protože dospělí si na rozdíl od dětí neustále své prožitky nějak organizují, filtrují, hledají v nich smysl apod. Dětská schopnost pamatovat si může být negativně ovlivněna tím, že předškolní děti ještě někdy nedovedou rozlišovat skutečnost od vzpomínek a fantazijní představy od reality (Vágnerová, 2001).

Sexuální zneužívání není obvykle jednorázový, ale opakovaný akt. Dle autorů Powell a Thomson (2002) má paměť na opakované události svá specifika. U dětí, které nemají ještě dostatečně vyvinutou časovou orientaci, může být velmi těžké od sebe jednotlivé události rozlišit nebo jim mohou splývat. Problémy s časovým zařazením událostí mohou mít také dospělí, z důvodu interference předchozích (či pozdějších) událostí (Tourangeau, Rips, Rasinski, 2000). Děti si často dobře pamatují opakující se skutečnosti během opakovaných událostí. Horší je to se skutečnostmi, které se opakovaly jen jednou či několikrát. V tomto případě se ukazuje „zarovnávací“ tendence tyto jednorázové skutečnosti nezmiňovat, případně si je ani nezapamatovat. Čím vícekrát se události opakovaly, tím je to pro děti těžší – více se jim vzájemně proplétají kontexty a aktéři, kteří v nich vystupovali. Nejčastější chybou je, že děti použijí nějaký detail z jedné události a vloží ho do druhé. Vymyslet si úplně novou skutečnost, která se nevyskytla během žádné události, není obvyklé (Powell, Thomson, 2002).

Sugestibilita

Sugestibilita je patrně nejčastěji zmiňovanou proměnnou, týkající se věrohodnosti dětského svědectví. Ne všechny děti jsou stejně sugestibilní. Některé jsou proti sugesci velmi rezistentní. Z výzkumů vyplývá, že sugescím více podléhají mladší děti, které jsou ve většině výzkumů definovány jako 3 – 4leté (Faller, 1996). Ceci, Bruck, Battin (2000) uvádějí, že více

než jakákoliv charakteristika dítěte, má větší vliv na přesnost jejich odpovědí způsob, jakým jsou pokládány otázky.

Děti jsou podle Ceci, Crossman, Scullin, Gilstrab, Huffman (2002) více sugestibilní v těchto případech: když zažívají opakované naváděcí otázky; drží se svých dřívějších stereotypních postojů; když jsou opakovaně žádány, aby si představovaly fiktivní události; když jsou dotazovány na osobní události, které se staly poměrně dávno a v mezidobí nebyla tato událost nijak „osvěžována“; když jsou sugestivně požádány, aby používaly anatomických panenek k rekonstrukci údajného činu; když se jich ptá předpojatý tazatel, který cílevědomě vytváří „své“ hypotézy. Podle autorů neexistuje žádná úplně správná ani úplně špatná metoda, jak získávat cenné informace od dětí. Důležitější je být opatrný. Ani několik sugestivních otázek nemusí zmařit věrohodnost dětské výpovědi zvláště, pokud není tazatel předpojatý (i policisté v praxi potvrzují, že někdy je vhodně položená sugestivní otázka velmi efektivní; osobní rozhovor 2006). Užívat řízené vizualizace některých konkrétních událostí by se raději nemělo, neboť je zde velká pravděpodobnost, že bude skutečnost o ležech doplněna.

Porozumění pravdě a lži

Děti, stejně jako dospělí, ne vždy říkají pravdu anebo neřeknou celou pravdu (něco vynechají nebo opomenou). Málokdy se ovšem setkáme, že by k tomu neměly nějaký důležitý motiv. Pokud děti nemají motiv lhát, mají sklon spíše něco opomenout, nežli si vymyslet co se nestalo (National Childrens Bureau/Barnados, 1991).

Vrij (2002) shrnuje poznatky z různých výzkumů týkajících se dětského svědectví do následujících bodů: děti lžou, pokud očekávají trest, případně je jim vyhrožováno někým, kdo nechce odhalit pravdu; starší děti mohou lhát, aby dosáhly nějaké odměny; děti jsou ochotny lhát, pokud je někdo (zejména oblíbená osoba) o to požádá; lež velmi malých dětí je většinou jednoslovná; více pravděpodobné a přesvědčivé lži jsou schopny až děti školního věku.

Aby věrohodnost svědectví byla v praxi předem nějak doložena, může se zjišťovat u dětí schopnost porozumět významům slov pravda a lež. Každý soud a právní systém má pro tento účel různé metody. Můžeme se například ptát dětí na popis odlišností mezi pravdou a lží; na definování těchto termínů nebo děti označují, které tvrzení je pravdivé nebo lživé. Otázky by měly být konkrétní. Abstraktní otázky, jako např. „Co znamená, říci pravdu?“, mohou zmást i dítě mladšího školního věku (Poole, Lamb, 1998).

Lyon a Saywitz (1999, in Lyon 2002) provedli výzkum na porozumění základním odlišnostem mezi pravdou a lží u 96 dětí ve věku 4 – 7 let, které byly sexuálně zneužívány či týrány. Děti měly identifikovat, zda tvrzení o předmětech na obrázku byly pravdivé či lživé; rozlišit, zda povědět pravdu a lež je stejné nebo se liší, a jak se liší (nebo je stejné) a nakonec definovat obě slova. Téměř 70% dětí, které uspěly v identifikační části, nebyly schopny popsat odlišnosti mezi termíny. Přes 60% dětí, které uspěly v identifikační části, neuspěly při definování. Až kolem sedmého roku byly děti schopny definovat, co znamená „povědět

pravdu“ a co znamená „řici lež“. Děti do pěti let velmi dobře rozuměly významu slov – pravda a lež – i přes značné mezery v jazykové zásobě, ale nebyly schopny popsat odlišnosti mezi těmito termíny. Méně než polovina sedmiletých dětí dokázala vysvětlit rozdíly mezi těmito termíny.

Poole a Lamb (1998) uvádějí, že rozhovor zjišťující porozumění pravdě a lži není zárukou pravdivosti svědectví a je třeba uvědomit si i jeho limitace:

- 1) Děti, které zvládnou odpovědět na takové otázky, nejsou více ani méně sugestibilní než děti stejného věku, které při takové otázce neuspěly, tudíž rozhovor na toto téma pravděpodobně nebude předpovídat, které dítě podá více věrohodné informace.
- 2) Neexistuje žádný podklad, že rozhovor o pravdě a lži vede k tomu, že děti říkají méně nesprávných informací.
- 3) Zdá se, že když malé děti řeknou něco špatně, nejde o úmyslné klamání, ale obvykle spíše o neporozumění otázce nebo o neschopnost rozpoznat, z jakého zdroje mají informaci. Tyto chyby jsou mnohem častější, než úmyslné klamání.

Příklady, jak se děti ptát (Home Office, 2002):

př. 1) pro mladší děti:

Nyní ti povím příběh o Honzovi. Honza si hrál s balónem v kuchyni, hodil balónem do okna a rozbil ho. Honza utekl nahoru do svého pokoje. Honzova maminka uviděla rozbité okno a zeptala se Honzy, zda to okno rozbil on? Honza odpověděl: „Ne, mamí“.

„Řekl Honza pravdu?“ / pauza / odpověď dítěte / „Co měl Honza říci?“ / pauza / odpověď dítěte / „Proč si myslíš, že odpověděl mamince: ne, mamí?“ / odpověď dítěte.

př. 2) pro starší děti:

Tonda kouřil ve svém pokoji i poté, co mu jeho máma řekla, že to nemá dělat. Uslyšel, že jeho máma přichází a cigaretu schoval. Jeho máma řekla: „Ty kouříš?“ Tonda odpověděl: „Ne, mamí.“

„Pověděl Tonda lež?“ / pauza / odpověď dítěte / „Co měl povědět?“ / odpověď dítěte.

Falešné obvinění

Falešné obvinění nemusí být pouze účelově vymyšlenou lží, ale může být, dle Poole a Lamb (1998), zapříčiněno i nesprávným výkladem nebo přehnaným výkladem dětské výpovědi. Mnoho odborníků se domnívá, že nesprávný výklad je mnohem běžnější než souhrn vymyšlených obvinění, i když zahrneme případy rodinných konfliktů – např. rozvod nebo svěřením do péče, kdy bývá falešné obvinění častější. Spontánní lhaní u malých dětí je považováno za ojedinělé a dokumentované případy úmyslného lhaní jsou obvykle spojovány

s dospělými nebo staršími dětmi. Falešné obvinění se může objevit, pokud se spojí špatné znalosti o ukazatelích sexuálního zneužívání a chabé znalosti vedení interview.

Podle Weiss (2000) se falešná obvinění mohou vyskytovat při rozvodu rodičů, kdy jeden z nich využije dítě k osočení druhého, a tím získá různé výhody (např. získá dítě do své péče). Vyskytují se také při hromadném zneužívání, např. ve školách, kde je více dětí zneužito a následkem sugesce se i nezneužitá děti vžívají do role obětí. U starších dětí je někdy falešné obvinění útokem na rodiče – chtějí získat nějaké výhody nebo se pomstít. Faller (1988) popsala jako další příčinu falešného obvinění mladšími dětmi sociální žádoucnost. Mladší děti nemusejí porozumět otázce nebo chtějí vyhovět tazateli a odpovídají souhlasně na „ano-ne“ otázky. Děti si mohou myslet, že tazatel nebo jiní dospělí očekávají takové přiznání.

Malá, Raboch, Sovák (1995) uvádějí několik typických charakteristik rozhovoru s dítětem, které vzneslo falešné obvinění:

- používají slovník, který neodpovídá jejich věku,
- popisují méně podrobností a nejsou schopny popsat specifické detaily,
- nejsou schopny popsat sekvence událostí,
- mají málo emočních odpovědí a často smyšlený příběh stereotypně opakuje. Opravdu zneužívané děti bývají často plné strachu, rozpaků, dělají pauzy při líčení zneužití a jejich povídání a otevření se je postupné.

Pokud děti naopak spontánně odpovídají na otevřené, nenaváděcí otázky, pokud odpovědi nezní jako naučený příběh, výpověď je konzistentní ve většině detailů při opakovaném dotazování, věty mají jinou větnou strukturu, to vše naznačuje, že dítě vypovídá pravdivě a nejde o falešné obvinění. Stejně konzistentní by měly být výpovědi získané při práci s anatomickými panenkami nebo anatomickou kresbou s verbální výpovědí (Carr, 1999). Určitá nekonzistentnost je ovšem běžná a neznamená nutně falešné obvinění (více dále v textu).

Opomíjení či popírání sexuálního zneužívání

Děti někdy nechtějí o svých sexuálních zkušenostech mluvit. Saywitz, Goodman, Nicolas, Moan (1989, in Goodman, Clarke-Stewart, 1991) ve své studii vyšetřovali genitálně a análně 36 dětí ve věku 5 – 7 let a u dalších 36 dětí vyšetřovali skoliózu. Velká většina genitálně vyšetřených (78%) a análně vyšetřených (89%) nebyla schopna odpovědět na otevřené otázky a vůbec se nezmínila o dotecích v genitální a anální oblasti. Děti byly schopny popsat situaci, když jim byly kladeny specifické otázky, které by byly v reálném rozhovoru považovány za naváděcí. Skupina s vyšetřením skoliózy vypověděla o všem. Výzkumníci z toho činí závěr, že děti neochotně popisují zkušenosti s privátní částí těla. Autoři se domnívají, že je nezbytné, při dotazování na možné sexuální zneužívání, užívat i přímé otázky, ale zároveň je větší riziko získání nepravdivých informací. Při realizaci domněnky byl počet dětí, které přesně

komentovaly vyšetření zvýšen. Nepřesné odpovědi dostali od 14% genitálně vyšetřených dětí a 31% análně vyšetřených dětí.

Leander, Christianson, Granhag (2007) zkoumali výpovědi sexuálně zneužívaných dětí (zneužívaných jedním neznámým pachatelem), kdy zneužívání bylo dobře zdokumentováno (video, fotografie) a bylo možné výpovědi ověřit. Děti měly sklon vynechávat informaci o sexu a některé dokonce popíraly, že byly součástí sexuálního aktu, přestože byla přímá evidence tohoto aktu. Pokud samy vypovídaly o sexuálním zneužití, obvykle byly jejich výpovědi přesné. Přesné byly také výpovědi o událostech před zneužitím, ostatní (nesexuální) informace během zneužívání i vzpomínky po zneužití. Důvodem opomíjení sexuálních informací může dle autorů být traumaticnost tohoto zážitku; jeho represe (bývá častější u opakovaného zneužívání); stud za své chování nebo mluvení o těchto věcech; vina, že danou situaci zavinily; či nedostatečná vyzrállost (u mladších dětí). U známého pachatele se může přidružit také strach, že budou potrestány a obava, že se jejich blízkému něco stane.

Specifika rozhovoru se sexuálně zneužívaným dítětem

Než začne rozhovor s dítětem, doporučuje se nejdříve vyslechnout dospělé zúčastněné osoby (rodiče, učitele, trenéra apod.). Dítě pak před rozhovorem můžeme ujistit, že mnohé již víme, čímž můžeme částečně rozptýlit pocit zodpovědnosti či strachu, které dítě může mít. Vše by mělo směřovat k navození bezpečné atmosféry. I tak se ovšem nemusí podařit, aby děti byly ochotné vypovídat (viz výše - studie Leander, Christianson, Granhag, 2007).

Rozhovor s dítětem by neměl trvat příliš dlouho, doporučuje se délka 30 – 60 minut (Čírtková, 1999). V této době by se mělo zabránit jakýmkoliv rušivým vlivům. Místnost by neměla být průchozí, neměly by v ní být telefony, prostředí by mělo být příjemné, pohodlné (křesla, koberec apod.), vybavené hračkami. Dítě by mělo mít pocit jistoty a bezpečí (Morgan, 1995).

Dítě má být informováno, proč se s ním rozhovor vede (důležitost jeho sdělení) a co se po něm bude chtít. U mladších dětí (nejen) je dobré zdůraznit, že mohou říci i „ne“ nebo „nevím“, protože mívají tendenci reagovat na uzavřené otázky dospělého spíše souhlasem (Čírtková, 1999).

Dětem jsou v průběhu rozhovoru často kladeny dokola ty samé otázky. Pokud je to ve stejném rozhovoru, jde především o ověření spolehlivosti a přesnosti výpovědi. Když dítě odpovídá na ty samé dotazy různě, bývá dětské svědectví považováno za nepravdivé. Tyto rozpory ale mohou být způsobeny i sociální náročností situace. Když je dětem položena stejná otázka podruhé, mohou si myslet, že jejich první odpověď nebyla akceptována a svou odpověď mění, aby vyhověli tazateli. Svě odpovědi na stejnou otázku v průběhu stejného rozhovoru mění častěji děti, kterým je 6 let a méně (Fivush, Peterson, Schwarzmueller, 2002; Saywitz, 2002).

Při kladení stejné otázky v dalších samostatných rozhovorech je situace odlišná. Od prvního vybavování události uplyne většinou nějaká doba, mnohdy vede rozhovor jiná osoba (např. policista, sociální pracovnice nebo právník), dítě si proto nemusí myslet, že jeho odpověď na tu samou otázku nebyla akceptována (Fivush, Peterson, Schwarzmüller, 2002; Saywitz, 2002).

Základní pravidla pro kladení otázek

Při rozhovoru s dětmi (zejména mladšími) by měl tazatel dodržovat určitá základní pravidla, jak se ptát. Dodržení těchto pravidel napomáhá dětem k většímu pochopení, porozumění a zvyšuje věrohodnost dětských výpovědí. Většina z nich platí pro všechny děti. Při tvorbě těchto pravidel jsme čerpali z Morgan (1995); Halfarová, Pöthe (1998); Home Office (2002); Chmelík (2003):

a) pravidla týkající se užívání slov a vět

- používat jednoduché, krátké věty (zejména u předškolních dětí),
- používat jedno nebo dvouslabičná slova (zejména u předškolních dětí),
- používat jednoduchá a srozumitelná slova,
- vyhýbat se větám obsahujícím několik myšlenek či návrhů,
- vyhýbat se nadměrnému užívání zájmen; používat raději jména než osobní zájmena jako je on nebo ona,
- vyhýbat se nejasným označením času,
- vyhýbat se dvojité negaci („Nemyslel/a sis, že to nebudeš muset říct?“ S dvojitým záporem mají potíže i děti na druhém stupni.),
- ověřovat si pojmy, které používá dítě. Například „strýc“ může znamenat pro malé děti všechny dospělé muže nebo vysoké pány, stejně jako „pes“ může být pro ně jakékoliv chlupaté zvíře,
- vyjasnit si s dítětem názvy intimních částí těla,
- používat jazyk (termíny, slova) které dítě užívá,

b) pravidla týkající se kladení otázek

- používat otázky s otevřeným koncem,
- vyhýbat se používání naváděcích otázek,
- nepokládat přespříliš otázek dítěti,
- začít s obecnými, otevřenými otázkami („Řekni mi, co se stalo?“), později s více specifickými otázkami („Říkal/a jsi, že jsi sledoval/a televizi.“ „Na co ses díval/a?“),
- pokládat jen jednu otázku a nechat dítěti dostatečný čas na dokončení své odpovědi před položením další otázky,

c) ostatní pravidla

- sledovat neverbální projevy dítěte, které by mohly naznačovat nepochopení,
- neměnit příliš často téma, nepřeskakovat z problému na problém,
- vyhýbat se subjektivnímu hodnocení událostí a odsuzování pachatele,
- nepoučovat dítě,
- nechválit dítě příliš za to, co řekne a předvede (může pak odpovídat sociálně žádoucím způsobem),
- nemít přílišné emotivní reakce na dětskou výpověď,
- neodpoutávat pozornost dítěte (např. nevhodnou reakcí tazatele či jiných přítomných osob),
- důležitá je trpělivost, a to zvláště u vývojově mladších dětí,
- tazatel by se neměl pokoušet vyplnit chvíle mlčení další otázkou nebo nemístnými poznámkami. Ticho je často nejlepším podnětem pro získání dalších informací, ale zároveň může někdy působit tísnivě,
- tazatel by také neměl dítě přerušovat, pokud stále mluví. Přerušování může potlačit dětskou výpověď nebo si dítě může myslet, že jsou žádány pouze krátké odpovědi.

Typy otázek a jejich vhodnost

Saywitz (2002) doporučuje začít rozhovor otevřenými otázkami. Vhodná je například otázka: „Co se stalo?“. Děti jsou přesnější při volném vyprávění, než odpovídají-li na specifické otázky. Po otevřených otázkách, můžeme začít s otázkami typu: Kdy? Kde? Kdo? Jak? Co? Proč? Tyto otázky mohou zvýšit kompletnost dětské výpovědi bez snížení přesnosti.

a) otevřené otázky – jsou formulovány tak, aby přiměly dítě povědět co nejvíce informací o určité události a nebyly naváděcí, sugestivní nebo vystavovaly dítě tlaku. Dítě může ovlivnit, kolik poví informací. Výzkum ukazuje, že by každé interview mělo začínat otevřenými otázkami a odpovědi na otevřené otázky bývají nejvíce věrohodné a detailní.

Otevřené otázky se také používají, když chceme rozšířit předchozí informace. Dítě nám například řekne, že bylo uhozené nevlastním otcem tenisovou raketou a my se ho můžeme zeptat: „Řekni mi více o tom, jak tě tvůj nevlastní otec uhodil tenisovou raketou.“

Jen málokdy je možné, aby byly používány pouze otevřené otázky. Některé děti, které přísahaly zneužívajícímu, že to nikomu neřeknou, mohou reagovat pouze na specifické otázky. Stejně tak malé děti nemusí být schopné odpovídat na otevřené otázky (Home Office, 2002).

b) specifické otázky – užívají se nesugestivně, aby nám rozšířily či objasnily informace získané od svědka, např. „Jaké máte tajemství s tatínkem?“. V některých případech se může

stát, že tyto otázky limitují další diskusi. Vždy je proto dobré začít s více obecnými otázkami (Home Office, 2002; Gullo, 1994).

Otázky typu „proč“ (např.: „Proč si to nikomu neřekl?“) by měly být používány opatrně, neboť mohou být matoucí a vyvolávat v dítěti vinu (Malá, Raboch, Sovák, 1995; Home Office, 2002). Můžeme je nahradit otázkami začínajícími „co“ (např.: „Co ti zabránilo to někomu říct?“). Pokud jsme na specifické otázky nedostali uspokojivou odpověď, neměli bychom se ptát podruhé stejně. Děti to mohou chápat jako kritiku a mohou se snažit podruhé odpovědět více tak, jak si myslí, že bude tazatel spokojen. Mladší děti mohou lépe vypovídat na specifické otázky, než otevřené, jelikož u nich nemusí být ještě vyvinuta schopnost systematicky prohledávat paměť nebo nemusí tušit, jak na otevřené otázky odpovědět. Děti mívají problémy v rozlišování jednotlivých událostí v čase, zejména pak, pokud se vyskytlo více podobných situací. Za takovýchto okolností pomáhá, najít s dítětem něco jedinečného, co bude klíčem k dalším informacím (Home Office, 2002).

Obecně dobrými otázkami jsou otázky začínající: co, kdy, kde, jak, kdo. Například: „Co se stalo potom?“, „Jak víš, že se tím dělají děti?“, „Kdo ti říkal, že se tomu říká ‚čurák‘?“, „Kdy se to stalo?“, „Kde se to stalo?“ (Morgan, 1995).

Poté, co se dozvíme nějakou specifickou informací, je vhodné opět položit otevřenou otázku, např. „Můžeš mi o tom říci trochu víc?“ (Malá, Raboch, Sovák, 1995).

c) uzavřené otázky – nutí dítě vybrat si z předem daných alternativ odpovědět. Užívají se, pokud se předchozí typy otázek ukáží jako neproduktivní. Experimenty s dětmi prokázaly, že je užitečné ukázat na praktickém příkladu, že dítě má možnost odpovědět „já nevím“. I děti předškolního věku takové poznámce rozumí. Děti mívají někdy tendenci si odpověď vymyslet, pokud neví, jak odpovědět (Tourangeau, Rips, Rasinski, 2000). Uzavřené otázky by se neměly nikdy používat pro ověřování nejdůležitějších událostí v dětské výpovědi, které mohou dále sloužit jako důkaz u soudu (Home Office, 2002). Občas jsou užitečné i otázky „buď - anebo“, zvláště když dítě už něco naznačuje, ale bojí se pokračovat a my mu tak můžeme pomoci se dále rozmluvit (Malá, Raboch, Sovák, 1995).

Uzavřené otázky s sebou nesou určitá rizika. I na první pohled neškodná otázka typu „ano-ne“ může být u mladších dětí velmi problematická. Z výzkumů veřejného mínění a z konstruování testů je známo, že i dospělí lidé mají tendenci spíše přitakat, než říci „ne“. U dětí je tato tendence ještě výraznější. Jsou schopny vyslovit „ano“ i na otázky, kterým nerozumí, anebo které jsou zcela nesmyslné (např.: „Je žlutá barva těžší než modrá?“). Možným vysvětlením je, že záporná odpověď navozuje dojem odporu, a proto se jeví jako neslušná, nevychovaná reakce. Tendence ke kladné odpovědi se projevuje zejména v situacích, kdy si dítě není svou vzpomínkou jisto (Čírtková, 2004). Otázky typu „ano-ne“ se mohou někdy hodit k potvrzení určité domněnky. Následovat by měla opět otevřená či specifická otázka (Gullo, 1994).

d) naváděcí otázky – tyto otázky již předem předpokládají některá fakta či implikují odpověď. Jinými slovy navádí dítě k odpovědi tím, že mu podávají informaci, kterou samo nesdělilo, nebo poskytují odpověď, která je zahrnuta již v samotné otázce. Výzkum ukazuje, že odpovědi na tyto otázky jsou více ve shodě s typem dotazování než s reálným zapamatováním. Mohou nejen ovlivnit dětskou výpověď, ale také významně pozměnit to, co si dítě o události pamatuje (Home Office, 2002; Tourangeau, Rips, Rasinski, 2000)

Příkladem naváděcí otázky je: „Neměl/a jsi problém se svým tátou?“, „Dotýkal se tě tam dole?“ nebo „Tvá babička má obavy, protože tě mamčin přítel lechtal na zadečku?“. Každá z těchto otázek naznačuje, že se něco konkrétního stalo dítěti, nebo že dítě mělo problém s určitou osobou. Mezi naváděcí otázky mohou patřit také otázky, na které je odpověď „ano“ či „ne“ nebo otázky s nucenou volbou: „Řekl to tvůj tatínek?“, „Bylo to bílé nebo červené?“, „Bylo to měkké nebo tvrdé?“.

Je velice obtížné vyhnout se naváděcím otázkám a v některých situacích mohou být nezbytné. V tomto případě je nutné pokládat další otázky co nejvíce otevřené či specifické, abychom si zjištěné informace ověřili či vyvrátili. Je třeba si uvědomit, že jakmile dítě navedeme na nějakou cestu, je obtížné se vrátit zpět a považovat výpověď za neproblematickou a plně validní. V dobré praxi by mělo užívat co nejméně naváděcích otázek a užívat je pouze v nutných případech – například u malých či málomluvných svědků. Nevhodné naváděcí otázky mohou mít za výsledek nekonzistentní a nelogické odpovědi dítěte, což může snížit validitu dětské výpovědi. Jedním ze způsobů, jak nepokládat naváděcí otázky je parafrázování toho, co dítě řeklo a následně se ptát obecnými otázkami (Home Office, 2002; Morgan, 1995; Gullo, 1994).

Používání anatomických panenek

Anatomické panenky se při rozhovoru se sexuálně zneužívanými dětmi začaly používat v roce 1976 v Eugene, státu Oregon v USA, kde V. F. Edwards, M. Morgan a M. Whitney vytvořili panenky pro lepší komunikaci s dětmi (Morgan, 1995). V České republice byl v roce 1994 projekt schválen policejním prezidentem a rozhodnuto o výrobě a plošném nasazení panenek do praxe, které byly nazvány „Jája a Pája“ (Plšková, 1995).

Panenky se mohou užívat u malých dětí, které mají omezený slovník a nedovedou pojmenovat, co s nimi pachatel dělal, při jazykové bariéře, u mentálně postižených dětí nebo dětí mluvících jiným jazykem. Někdy jsou anatomické panenky vhodné i u dětí mladšího školního věku, aby překonaly stud a úzkost. Zkušenosti ukázaly, že dětem činnost s panenkami přináší uvolnění. Avšak ne všechny děti potřebují výpomoc panenek. Například někteří chlapci nemají panenky vůbec rádi (Dunovský, Dytrych, Matějček a kol., 1995; Morgan, 1995).

Panenky mohou mít několik funkcí (Everson, Boat, 2002). Kromě *demonstrativní funkce*, která umožňuje dítěti znázornit, co se stalo, mohou mít panenky také *funkci těšící* –

kdy je spíše hračkou pro uspokojení dotykových potřeb dítěte. Panenky mohou být použity pro *navázání kontaktu* – při zahájení tématu, které se týká sexuality, a v bezpečné atmosféře na něj nasměrují pozornost dítěte. Funkce *anatomického modelu* nám umožňuje zjistit, jak dítě označuje jednotlivé části těla, rozumí jednotlivým tělesným funkcím a zda má předčasnou znalost průběhu pohlavního aktu. Dále mohou panenky působit jako *paměťový podnět* – expozice panenek a převážně takových znaků, jako jsou sekundární pohlavní znaky, genitálie a části oděvu mohou u dětí podnítit nebo uvolnit vybavování specifických událostí sexuální povahy. *Screeningová funkce* je založena na předpokladu, že expozice panenek je neohrožující událostí, která dává dítěti možnost, aby volně ukázalo svůj zájem a znalosti v sexuální oblasti. Dítě volně prozkoumává a manipuluje s panenkou a tazatel pozoruje hru dítěte, jeho reakce a poznámky. Je třeba dbát zvýšené opatrnosti při interpretaci a myslet na spontánní chování dětí. Tazatel se dítěte může například ptát: „Co dělají panenky?“, „Kde ses to dozvěděla?“ nebo se zaměřit na různé nejasnosti a podezřelé nebo nezvyklé emoční reakce.

Everson a Boat (2002) uvádějí, že malé děti kolem čtyř let si často nespojují panenky s ničím sexuálním. Nahé tělo pro ně není sexuálním symbolem. A i děti, které nebyly zneužívané a nejsou sexuálně znalé, si poměrně často spontánně hrají s genitáliemi panenek. Starší a zkušenější děti mohou naopak pomocí panenek předvádět své znalosti z oblasti sexu, které nemusejí být znakem sexuálního zneužívání. Proto je panenka spíše podnětem, který pomáhá prozkoumat sexuální znalosti, fantazie a zkušenosti dítěte, nežli jasným testem sexuálního zneužívání. Ceci, Crossman, Scullin, Gilstrab, Huffman (2002) uvádějí, že poměrně mnoho 3 až 4letých dětí používá panenky způsobem velmi podobným (či shodným) jako děti opravdu sexuálně zneužívané, což může vést ke křivému obvinění.

Podle Chmelíka (2003) bychom měli panenky představit, nevnucovat je a nechat na dítěti, jak na ně bude reagovat a zda bude ochotno s nimi komunikovat. Chmelík dále uvádí, že se při opakovaném rozhovoru může objevit tzv. zpětný efekt, kdy dítě při opakování „sehrává svou roli“. Dítě již ví, co se od něj očekává, a reakcí svému věku vlastní se snaží tuto úlohu splnit a sehrát.

V praxi se může použít i **anatomická kresba nebo fotografie** člověka se znázorněnými genitáliemi, na které může v rozhovoru ukazovat. Dítě se pak ptáme, kde na něj obviněný sahal a dítě ukazuje. Dítě by v takovém případě mělo mít na výběr kresby (fotografie) dětské, jinošské i dospělých lidí a rozdílných etnických skupin a to postavy oblečené i vysvěčené (Faller, 1996). Z praxe vyplývá, že děti bývají (pokud nejsou velmi malé) přibližně stejně přesné, ať už ukazují samy na sebe, na obrázek nebo panenku (Poole, Lamb, 1998). Výhodou kresby oproti panence je, že může být součástí protokolu, dítě nebo tazatel na papír může psát. Když má dítě popisovat více lidí v interakci, je pro ně obvykle lehčí použít spíše panenky, než kresbu (Faller, 1996).

Vznik tohoto článku byl podpořen grantem MSM0021622406.

Použitá literatura

- Baddeley, A. (1996). *Vaše paměť*. Brno: Jota.
- Battin, D. B., Ceci, S. J. (2003). Children as Witnesses: What We Hear Them Say May Not Be What They Mean. *Court Review*. Spring 2003. Staženo z: <http://www.people.cornell.edu/pages/sjc9/publications.html>
- Brainerd C. J., Reyna V. F., Ceci, S. J. (2008). Developmental reversals in false memory: a review of data and theory. *Psychological Bulletin*. 134, 3, 343-82.
- Carr, A. (1999). *Child and Adolescent Clinical Psychology. A Contextual Approach*. London: Routledge.
- Ceci, S. J., Bruck, M., Battin, D. (2000). The suggestibility of children's testimony. In Bjorklund, D. (Ed.), *False-Memory Creation in Children and Adults*. Mahwah, NJ: Erlbaum. Staženo z <http://www.people.cornell.edu/pages/sjc9/publications.html>
- Ceci, S. J., Crossman, A. M., Scullin, M. H., Gilstrab, L., Huffman, M. L. (2002). Children's Suggestibility Research: Implications for the Courtroom and the Forensic Interview. In H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.), *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Čírtková, L. (1999). Sexuální zneužívání dětí. *Kriminalistický sborník*, 2, 41-48.
- Čírtková, L. (2004). *Forezní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Čírtková, L., Červinka, F. (1994). *Forezní psychologie*. Praha: Support.
- Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z. a kol. (1995). *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing.
- Everson, M. D., Boat, B. W. (2002). The Utility of Anatomical Dolls and Drawings in Child Forensic Interviews. In M. L. Eisen, J. A. Quas, G. S. Goodman (Eds.), *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Faller, K. C. (1988). *Child Sexual Abuse*. Basingstoke: Macmillan.
- Faller, K. C. (1996). *Evaluating children suspected of having been sexually abused*. The APSAC study guides 2. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Fivush, R., Peterson, C., Schwarzmueller, A. (2002). Questions and Answers: The Credibility of Child Witnesses in the Context of Specific Questioning Techniques. In M. L. Eisen, J. A. Quas, G. S. Goodman (Eds.), *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Gödtel, R. (1994). *Sexualita a násilí*. Praha: Český spisovatel.
- Gullo, D. (1994). Child Abuse: Interviewing Possible Victims – Includes Related Article. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Washington: Jan 1994. Vol. 63, Iss.1, pg 19. Electronic version – ProQuest document.
- Goodman, G. S., Clarke-Stewart, A. (1991). Suggestibility in Children's Testimony: Implications for Sexual Abuse Investigations. In J. Doris (Ed.), *The Suggestibility of Children's Recollections*. Washington, DC: APA.

- Halfarová, H., Pöthe, P. (1998). *Vedení rozhovoru při verifikaci sexuálního zneužití*. Staženo z: <http://www.ssp.cz/Tyrani/Pothe/rozhovor.html>
- Home Office (2002). *Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance for Vulnerable or Intimidated Witnesses, including Children*. London: Home Office.
- Chmelík, J. a kol. (2003). *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál.
- Langmeier, J., Křejičřiová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Langmeier, J., Křejičřiová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2. vyd). Praha: Grada.
- Leander, L., Christianson, S. A., Granhag, P. A. (2007). A Sexual Abuse Case Study: Children's Memories and Reports. *Psychiatry, Psychology and Law*. Vol. 14 No. 1, pg. 120–129.
- Lyon, T. D. (2002). Child Witnesses and the Oath. In H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.), *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Malá, E., Raboch, J., Sovák, Z. (1995). *Sexuálně zneužívané děti*. Praha: Psychiatrické centrum.
- Morgan, M. K. (1995). *How to Interview Sexual Abuse Victims: Including the use of anatomical dolls*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- National Childrens Bureau/Barnados (1991). *Children as Witnesses*. Highlight No. 104. London: National Children's Bureau.
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. (1997). *Psychologie v právu*. Praha: C. H. Beck.
- Pezdek, K., Taylor, J. (2002). Memory for Traumatic Events in Children and Adults. In M. L. Eisen, J. A. Quas, G. S. Goodman (Eds.), *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Plšková, A. (1995). Jája a Pája. *Kriminalistický sborník*, 9.
- Poole, D. A., Lamb, M. E. (1998). *Investigative Interview of Children: a Guide for Helping Professional*. Washington: APA.
- Powell, M., Thomson, D. (2002). Children's Memories for Repeated Events. In H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.), *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Saywitz, K. J. (2002). Developmental Underpinnings of Children's Testimony. In H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.), *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Sovák, M. (1974). *Logopedie*. Praha: SPN.
- Šupolová, V. (2007). *Svědectví sexuálně zneužívaných dětí v rámci policejního vyšetřování*. Unpublished thesis, Univerzita Palackého, Olomouc, Česká republika.
- Tourangeau, R., Rips, L. J. & Rasinski, K. (2000). *The psychology of survey response*. Oxford: Oxford University Press.
- Vágnerová, M., Valentová, L. (1997). *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita*. Praha: PedF UK.

- Vágnerová, M. (2001). *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1999). *Child Psychology. The Modern Science* (3rd ed.). New York: John Willey & Sons.
- Vrij, A. (2002). Deception in Children: A Literature Review and Implications for Children's Testimony. In H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.), *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Vyštejn, J. (1991). *Vady výslovnosti: Diagnostika, ošetření a prevence patlavosti*. Praha: SPN.
- Weiss, P. (2000). Sexuální zneužití v dětství – pachatelé a oběti. In P. Weiss a kol., *Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti*. Praha: Grada Publishing.

Abstrakt:

Rozhovor s dětmi jako svědky je výrazně ovlivněn znalostí vývojových charakteristik dětí, dětskou motivací i komunikačními dovednostmi tazatele. Děti mají tendenci vynechávat informace o sexu a některé popírají, že byly součástí sexuálního aktu, i když existují důkazy, že zneužívání proběhlo. Jestliže ale o sexuálním zneužití vypovídají, obvykle bývají přesné a někdy dokonce znají více detailů, než dospělí. Vývojové charakteristiky, kterým se tento článek věnuje, jsou vývoj jazyka a porozumění, dětská paměť, sugestibilita, porozumění pravdě a lži a falešná obvinění. Článek nabízí několik doporučení pro tazatele, jak vést vývojově přiměřené interview a zvýšit přesnost dětských výpovědí.

Abstract:

Interviewing children as witnesses is heavily influenced by the knowledge of developmental characteristics of children, children's motivation, and by the interviewer's communication skills. Children tend to omit sexual information, and some children deny being part of sexual acts, even when there is evidence that abuse did in fact occur. However, when children do tell about sexual abuse, they tend to be accurate and may sometimes know even more details than adults. The developmental features discussed in this paper are language development and comprehension, children's memory, suggestibility, understanding differences between truth and lies and false allegation. This paper offers some recommendations for interviewers how to make the interview developmentally adequate and how to improve the accuracy of children's reports.

Presnosť identifikácie starších ľudí, detí a preferovanie vlastného pohlavia a rasy

PhDr. Monika Molnárová, Ph.D.

Úvod

Rekognícia je zvláštna forma kriminalistickej identifikácie, ktorá je založená na psychickom procese znovupoznávania a je realizovaná iba vtedy, ak sú v pamäti poznávajúcej osoby zachované pamäťové stopy, t. j. myšlienkový obraz predtým a bezprostredne vnímaného objektu¹ s jeho podstatnými aj špecifickými identifikačnými vlastnosťami a znakmi (Straus et al., 2005). Rekognícia (v prípade, že došlo k spáchaniu nejakého trestného činu) je postup, pri ktorom je poznávaná osoba alebo jej fotografia umiestnená medzi figurantov, a ukázaná poznávajúcemu subjektu², aby identifikoval poznávanú osobu ako páchatel'a, ak sa v rade fotografií alebo osôb in natura nachádza (Wells, Olson, 2003). Pritom predvádzaný objekt (osoba, vec, zvieratá) je objektom preverovaným, ktorý môže, avšak nemusí byť objektom hľadaným, zisťovaným. Konečným cieľom rekognície je stotožnenie predtým vnímaného objektu, alebo vylúčenie predvádzaných objektov, ktoré v minulosti subjektom rekognície neboli vnímané (Straus et al., 2005). Figuranti nie sú podozrivými v danom trestnom čine a vie sa o nich, že sú nevinnými členmi rekognície, a preto by sa identifikácia nemala skončiť obvinením niektorého z nich (Wells, Olson, 2003).

Kriminalistická rekognícia starších ľudí, detí, rasy a pohlavia

Identifikácia starších ľudí, detí, rasy a pohlavia je nevyhnutnou súčasťou psychologického výskumu, ktorý sa zaoberá presnosťou identifikácie. Empirický výskum tvrdí, že starší ľudia v porovnaní s mladšími majú tendenciu poskytovať svedectvá, ktoré sú menej detailné, presné a náchylnejšie na prekrútenie pri odpovedaní na zavádzajúce alebo sugestívne otázky (napr. List, 1986; Brimacombe, Quinton, Nance, Garrioch, 1997 in Brimacombe, Jung, Garrioch, Allison, 2003).

---

1 Najčastejším objektom rekognície (čiže poznávanou alebo stotožňovanou osobou) je osoba podozrivá alebo obvinená, menej často, skôr výnimočne, aj poškodený alebo svedok. Objektom rekognície sa môžu stať aj iné osoby, ako napríklad osoby trpiace stratou pamäti (amnéziou), unesené a zavraždené deti, poprípade aj osoby, ktoré sa vydávajú za niekoho iného (Němec, 2004).

2 Subjektom rekognície (čiže poznávajúcou alebo stotožňujúcou osobou) je najčastejšie poškodený alebo iný očitý svedok, ale môže ním byť aj obvinený či zadržaný podozrivý.

V jednej významnej štúdií (Searcy et al., 1999) mladší (18-30 rokov) a starší (60-80 rokov) svedkovia videli videozáznam s trestným činom, po ktorom boli požiadaní identifikovať páchateľa v rade fotografií. Zhodne s predpokladmi na základe štandardných laboratórnych testov rekognície tváre³ (Smith, Winograd, 1978; Bartlett, Fulton, 1991; Bartlett, Starter, Fulton, 1991 in Adler, 2004) starší participanti urobili viac výberov figurantov než mladší participanti. Vekom podmienený nárast v nesprávnych identifikáciách bol zopakovaný v niekoľkých ďalších štúdiách, mnohé z nich rovnako zistili aj vekom podmienené zníženie v podieloch zásahov (Searcy, Bartlett, Memon, 1999, 2000; Searcy et al., 2001; Memon et al., 2002; Memon, Bartlett, 2002).

Hoci vekom podmienené nedostatky vo výkone rekognície sú preukázané, je dôležité poznamenať, že v citovaných štúdiách všetky tváre, ktoré boli použité v rade fotografií, boli mladé, a preto mladí svedkovia boli testovaní s tvármi rovnakého veku, kým starší svedkovia boli testovaní s tvármi iného veku. Štúdie, ktoré sa zaoberajú problematikou presnosti identifikácie starších ľudí sú do určitej miery podobné štúdiám o identifikácii ľudí vlastnej rasy. *Na základe toho by svedkovia mali byť vo všeobecnosti lepší pri identifikovaní ľudí, ktorí majú podobný vek, čo znamená, že mladí ľudia budú pomerne presnejší pri identifikovaní mladých tvári než starších a naopak. Tieto výsledky sú dôležité pre svedeckú výpoveď očitých svedkov z dvoch hľadísk. Výsledky môžu byť použité, aby upozornili orgány činné v trestnom konaní a súdy, že ľudia sú lepší pri identifikácii ľudí vlastného veku, čo sa môže zohľadniť aj pri zostavovaní rekognície. Výpoveď dospelého svedka rovnakého veku ako podozrivý môže byť vierohodnejšia ako v prípade svedka odlišného veku. Rovnako sa to týka aj identifikácie páchateľa* (Wright, Stroud, 2002). Napríklad Wright a Stroudová (2002) vo svojej výskumnej štúdií zistili, že mladí dospelí a dospelí stredného veku v rade fotografií, kde bol páchateľ prítomný, boli presnejší s tvármi rovnakého veku než s tvármi iného veku, čo čiastočne súhlasí so zisteniami Bartletta a Fultonovej (1991 in Memon, Bartlett, Rose, Gray, 2003). Stroud a Wrightová avšak nezopakovali Bartlettovo a Fultonovej zistenie o vyšších podieloch nesprávnych poplachov medzi staršími pozorovateľmi. Dôvodom preto môže byť, že starší participanti v Stroudovej a Wrightovej štúdií sa pohybovali medzi 35 a 55 rokom, kým v Bartlettovej a Fultonovej štúdií boli všetci nad 60 rokov. Stále však ostáva otvorená otázka, či zvýšená miera nesprávnych identifikácií u osôb starších 60 rokov bude iba s mladými

---

3 Výskumné štúdie, ktoré sa zaoberajú problematikou rekognície tváre rozlišujú medzi dvoma kategóriami správnych odpovedí (správny výber, v prípade, ak sa páchateľ nachádza v rade fotografií alebo osôb in natura a správne odmietnutie, ak sa tam nenachádza) a štyrmi typmi chýb (nesprávne odmietnutie alebo identifikácia figuranta v podmienkach, kde je páchateľ prítomný; nesprávna identifikácia alebo identifikácia figuranta v podmienkach, kde páchateľ nie je prítomný).

tvármi. Otázka je dôležitá, pretože z forenzného hľadiska je potrebné vedieť, či starší očití svedkovia sú viac alebo menej spoľahliví než mladí dospelí pri rekognícii so staršími tvármi.

Viacerí teoretici v poslednej dobe tvrdia, že starší ľudia si ťažšie vybavujú, v akej súvislosti a za akých okolností nadobudli určitú informáciu (Johnson, Hashtroudi, Lindsay, 1993; Spencer, Raz, 1995 in Memon et al., 2003), a skôr používajú všeobecný pocit známosti (Dywan, Jacoby, 1990; Bartlett et al., 1991; Bartlett, 1993; Jennings, Jacoby, 1997; Koutstaal, Schacter, Galluccio, Stofer, 1999 in Memon et al., 2003). Niekoľko nedávnych štúdií tvrdí, že nespomenutie si na to odkiaľ informácia pochádza zohráva rolu pri rozpoznávaní tvári u starších ľudí, najmä pri nesprávnych poplachoch. Bartlett a Fultonová (1991 in Memon et al., 2003) ukázali, že nesprávne poplchy s úplne novými tvármi odrážajú vekom podmienený nárast v používaní povedomosti pri rozpoznávaní. Tvrdia, že množina ľudských tvári je vo veľkej miere homogénna, dokonca aj nové tváre sa zdajú byť často povedomé vďaka ich podobnosti k tváram, ktoré už boli predtým videné. V prípade, ak si spomenú, kde k informáciám prišli, môže to pomôcť v správnom odmietnutí novej, aj keď povedomej tváre. Spomenutie si na to, odkiaľ informácia pochádza, sa vekom zhoršuje a to môže byť dôvod pre nárast nesprávnych rozpoznávaní vo vysokom veku (Searcy et al., 1999).

Memonová, Bartlett, Roseová a Gray (2003) sa vo svojej štúdií snažili dokázať, že uvedomenie si skutočnosti odkiaľ informácia pochádza, má vplyv na kvalitu identifikácie. Ďalším zámerom ich štúdie bolo poukázať na to, že množstvo správnych identifikácií klesá, keď časový interval medzi trestným činom a identifikačným postupom stúpa (Shepherd, Ellis, 1973; Egan, Pittner, Goldstein, 1977; Deffenbacher, Carr, Leu, 1981; Malpass, Devine, 1981a, 1981b in Behrman, Davey, 2001).

Ak dáme do súvislostí tento fakt s hypotézou, že výkon v rekognícii sa zhoršuje so stúpajúcim vekom rovnako ako aj uvedomenie si toho, odkiaľ informácia pochádza, môžeme predpokladať, že u starších svedkov dôjde k zhoršeniu výkonu v rekognícii pri dlhých časových odkladoch. Dostupné výsledky simulovaných štúdií ukazujú, že úspešnosť pri rozpoznávaní tvári sa môže znížiť pri dlhšom časovom odklade, zatiaľ čo nesprávne poplchy vykazujú malú zmenu (Memon et al., 2003).

Ako autori predpokladali, vekom podmienené rozdiely vo výkone rekognície vzrástli, keď rad fotografií bol administrovaný o týždeň neskôr. Mladí a starší dospelí (mladší dospelí boli vo veku 16 až 33 rokov a starší dospelí vo veku 60 a 82) sa síce nelíšili v správnom rozpoznávaní tvári už predtým videných, avšak starší dospelí produkovali viac nesprávnych poplachov v odpovediach na nové tváre, najmä pri opakovanej prezentácii týchto nových tvári. V skutočnosti u starších dospelých "nové-opakované" tváre pritiahli toľko nesprávnych

poplachov ako zásahov. Memonová et al. (2003) sú presvedčení, že podiely vysokých nesprávnych poplachov pre “nové-opakované” tváre odrážajú problémy uvedomiť si, odkiaľ informácia pochádza. Zámerom autorov však nebolo iba jednoducho zdokumentovať ďalšie vekom podmienené rozdiely v spomienkach, ale snaha zistiť, či tieto rozdiely majú nejaký vplyv na identifikáciu. Výsledky spoľahlivo ukázali, že znalosť toho odkiaľ informácia pochádza, korelovala so správnosťou výkonu v rekognícii, kde bol prítomný páchateľ. Toto zistenie bolo podporené u každej vekovej skupiny a potvrdzuje to hypotézu o súvislosti medzi identifikáciou páchatel'a v rade fotografií alebo osôb in natura a uvedením si skutočnosti, odkiaľ informácia pochádza. Toto platí ale iba v prípade, ak sa páchateľ nachádza v rade fotografií alebo osôb in natura, a preto je nutný ďalší výskum, ktorý by preskúmal súvislosť medzi zdrojom spomienok a výkonom v tých radoch fotografií a osôb in natura, kde nie je prítomný páchateľ.

Na základe predpokladu, že sekvenčný postup⁴ potencionálne znižuje identifikovanie nevinných podozrivých, Memonová a Gabbertová sa rozhodli (2003a) zistiť, či sekvenčný postup zvýši podiel správnych identifikácií a zníži podiel nesprávnych u starších svedkov (mladí dospelí boli vo veku 18 až 30 a starší dospelí 60 až 80 rokov).

Proces starnutia má za následok kvalitatívne zmeny vo výkone pamäti, čo sa týka rekognície. Autorky vychádzajú zo systému duálneho procesu pamäti a vysvetľujú vekom podmienené zvýšenia v nesprávnej rekognícii. Duálny proces rekogničnej pamäti predpokladá dva nezávislé procesy vybavovania si: proces automatickej povedomosti, ktorý požaduje minimálne zdroje pozornosti, a proces spomínania si, pri ktorom je potrebné vedomé vynakladanie úsilia (Jacoby, 1999; Mandler, 1980 in Memon, Gabbert, 2003a).

Jeden zo spôsobov, pri ktorom sekvenčný test môže byť pomôckou pre starších ľudí, je donútiť ich používať stratégiu, pri ktorej prijímú relatívne striktné rozhodnutie (áno alebo nie) pri každej fotografii alebo osobe. Potom sa starší dospelí nemôžu jednoducho spoliehať iba na známosť pri robení úsudkov, ale namiesto toho musia zobrať do úvahy aj iné typy informácií také ako kontextuálne detaily. Predchádzajúce štúdie dokázali, že postupy, ktoré povzbudzujú starších ľudí prijať pomerne prísne kritérium rozhodovania sa, môžu zredukovať vekom podmienené rozdiely vo výkone očitých svedkov (Memon et al., 2002).

---

4 Rozlišujeme medzi sekvenčnou a simultánnou prezentáciou rekognície. Pri štandardnej simultánnej prezentácii rekognície sú očitému svedkovi ukázané buď všetky fotografie, alebo osoby in natura naraz. Pri sekvenčnej prezentácii rekognície je očitému svedkovi ukázaná vždy iba jedna fotografia alebo osoba, pričom sa od neho požaduje, aby sa rozhodol, či osoba je, alebo nie je páchateľ skôr, ako mu bude ukázaný ďalší člen rekognície.

Na strane druhej literatúra, ktorá sa zaoberá pamäťou starších ľudí a inhibičnými deficitmi, naznačuje, že starší dospelí môžu dosahovať horší výkon v sekvenčných testových podmienkach. Vekom podmienené nedostatky v kognitívnom výkone môžu vzniknúť od zníženej schopnosti potlačiť informáciu, ktorá je čiastočne aktívna, ale nepodstatná pre požadovanú úlohu (Hasher, Stoltzfus, Zacks, Rypma, 1991; Park, 2000 in Memon, Gabbert, 2003a). Napríklad starší ľudia sú náchylnejší na rozptýlenie nepodstatnými informáciami (Conelly, Hasher, Zacks, 1991 in Memon, Gabbert, 2003a) a majú tendenciu podržať si nepodstatné informácie v pamäti (Hamm, Hasher, 1992 in Memon, Gabbert, 2003a). Vekom podmienené zvýšenie v nesprávnom výbere figurantov odráža tento druh deficitu; nebudú schopní tlmiť odpovede na známe tvár. Tento výsledok bude nesprávnou pozitívnou odpoveďou na trochu známu tvár v simultánných ako aj v sekvenčných podmienkach. Pri simultánnom teste inhibičný problém poškodí starších svedkov primárne v podmienkach, v ktorých páchateľ nie je prítomný, a je tam riziko, že bude identifikovaná nevinná osoba. Tento účinok sa môže ešte zvýšiť v sekvenčných podmienkach. V podmienkach, kde je prítomný páchateľ v rade fotografií alebo osôb in natura, by nemali byť žiadne rozdiely vo výkone participantov rôznych vekových kategórií (Searcy et al., 1999). Inhibičná hypotéza vedie trochu k rozdielnym prognózam pre mladých a starších svedkov v sekvenčným podmienkam. Starší svedkovia nemusia byť schopní tlmiť odpoveď na figurantov, ktorí sú podobní páchateľovi a sú ukázaní ešte pred skutočným páchateľom v sekvenčných podmienkach. Toto môže zvýšiť výber figurantov a znížiť pravdepodobnosť výberu skutočného páchateľa staršími svedkami. V sekvenčných podmienkach očitý svedok môže urobiť iba jeden výber a nemôže sa vrátiť späť k svojmu rozhodnutiu, čo môže viesť starších dospelých k horším výsledkom v prípade, ak páchateľ je prítomný v rade fotografií alebo osôb in natura. V sekvenčnom postupe, kde páchateľ nie je prítomný, môže deficit v inhibícii vyústiť v nesprávne výbery, ale kritérium prísnejšej odpovede by malo mať za následok nižší podiel nesprávnych výberov v porovnaní so simultánnymi podmienkami (Memon, Gabbert, 2003a).

Jeden z primárnych cieľov výskumnej štúdie bolo zistiť, či sekvenčný postup zredukuje podiel nesprávnych výberov figurantov u starších ľudí. Výsledky však ukázali, že v porovnaní s mladšou vekovou skupinou starší dospelí boli náchylnejší robiť chybné identifikácie (alebo vybrať figuranta), čo sa týka všetkých situácií z radov fotografií, okrem jednej, a to, keď bol v simultánnej prezentácii páchateľ prítomný (neboli zistené žiadne rozdiely vo výsledkoch medzi mladšími a staršími dospelými). Výsledky rovnako naznačujú, že sekvenčný test môže prinútiť svedkov prijať prísnejšie kritérium, ale nemá to žiaden vplyv

na zlepšenie výkonu starších dospelých. Situácia je odlišná, ak sa páchatel' nachádzal v rade fotografií. Ako už vyššie bolo spomenuté v simultánných podmienkach, čo sa týka správnych identifikácií, neboli zistené žiadne rozdiely medzi staršími a mladšími participantmi. V sekvenčných podmienkach je ale situácia odlišná a sekvenčné testovanie môže skutočne poškodiť výkon starších dospelých (a v menšej miere) mladších dospelých. Najviac povšimnutia hodný bol pokles správnych identifikácií v oboch skupinách a tendencia starších dospelých viac vyberať figurantov v sekvenčných podmienkach. Na základe tohto je možné povedať, že zvyšujúci podiel výberov medzi staršími ľuďmi pretrváva, aj keď špecifické procedúry boli použité na ich redukcii (Searcy et al., 2001; Memon et al., 2002).

V situáciách, kde je prítomný páchatel', rozdiely medzi mladšími a staršími dospelými sú protichodné. So simultánnym testom niektoré štúdie zistili vekom podmienenú redukcii zásahov (správnych identifikácií) v rekogníciách, kde sa páchatel' nachádzal (Searcy et al., 1999, 2001), a iné nezistili žiadne rozdiely medzi staršími a mladšími dospelými (Memon et al., 2002). Pri simultánnom postupe heuristické stratégie ako "povedomost'" a "dostupnosť" sú efektívne v zabezpečovaní správnych identifikácií, keď je páchatel' prítomný (Searcy et al., 2001). Tieto stratégie môžu mať odlišný dopad v situáciách, ak nie je páchatel' v rade fotografií alebo osôb in natura prítomný, a očividné je vekom podmienené zvýšenie v nesprávnych výberoch (Searcy et al., 2000). Obraz môže byť celkom odlišný so sekvenčným postupom. Ak rozdiely medzi staršími a mladšími dospelými odrážajú pokles výkonnosti inhibičných mechanizmov (Hasher et al., 1991 in Memon, Gabbert, 2003a), potom starší dospelí môžu považovať za ťažšie ignorovať "povedomost'" figurantov v rade fotografií, ak sú požiadaní, aby sa pri každej fotografii rozhodli, či je alebo nie je páchatel'.

Čo sa týka zníženého podielu správnych identifikácií, v oboch vekových skupinách výskumná štúdia Memonovej a Gabbertovej (2003a) naznačila, že keď bol páchatel' prítomný, sekvenčný postup znížil podiel zásahov viac než na polovicu. Prehľadové štúdie, v ktorých výkon simultánneho a sekvenčného postupu je priamo porovnávaný, odkrývajú, že sekvenčný postup, kde je páchatel' prítomný, niekedy produkuje nižší podiel zásahov (Lindsay, Wells, 1985; Lindsay et al., 1997; Memon, Bartlett, 2002). Tieto rozdiely vo výkone medzi simultánnym a sekvenčným postupom nemusia byť vždy štatisticky významné, ale nižší podiel výberov produkovaný sekvenčnou procedúrou je povšimnutia hodný.

Ďalšia štúdia, ktorá sa pokúsila zvýšiť podiel správnych identifikácií a znížiť podiel nesprávnych u starších svedkov (vek mladších participantov bol medzi 18 až 30 rokom a starších medzi 62 až 79), bola Searcyho, Bartletta, Swansonovej a Memonovej (2001), ktorá skúmala vekové rozdiely pri identifikácii za dvoch dôležitých podmienok so staršími ľuďmi,

a to /a/ osobné stretnutie sa s páchatelom, ktorého v budúcnosti uvidia v rade fotografií a /b/ mesačný odklad medzi týmto stretnutím a rekogníciou. Použitie osobného stretnutia bolo motivované skutočnosťou, že starší očití svedkovia sa často stávajú obeťami trestného činu, počas ktorého môžu vidieť páchatela zblízka (U.S. Bureau of Justice Statistics, 1997 in Searcy et al., 2001), vrátane trestných činov, ktoré obsahujú konverzáciu medzi páchatelom a obeťou alebo svedkom (National Institute on Aging, 1999 in Searcy et al., 2001). Použitie jedno mesačného odkladu medzi trestným činom a rekogníciou bolo vytvorené, aby zvýšilo ekologickú validitu štúdie. Retenčné intervaly medzi spáchaním trestného činu a uskutočnením rekognície sú často dlhšie než tie v typických experimentoch, ktoré sa zaoberajú rekogníciou, napriek tomu, že odklad je známy ako dôležitý faktor ovplyvňujúci výsledok identifikácie (Cutler, Penrod, 1995 in Searcy et al., 2001). Existuje len málo štúdií, ktoré skúmali výkon starších očitých svedkov počas rekognície pri použití značného odkladu medzi trestným činom a identifikáciou. Výskum niekoľkých iných typov pamäťových úloh naznačuje, že vekové rozdiely v stupňoch výkonov sa môžu zvýšiť, ako funkcia retenčného intervalu rastie (Kausler, 1994 in Searcy et al., 2001). Ďalším cieľom ich štúdie bolo zistiť vekom podmienené rozdiely, čo sa týka dôvery vo vlastné spomienky na určitú udalosť. V predchádzajúcej štúdii Searcy et al. (2000) zistili, že dôvera vo vlastnú pamäť u starších ľudí pozitívne korelovala s nesprávnymi identifikáciami v podmienkach, kde nebol prítomný páchatel, čo sa nepotvrdilo u mladších účastníkov. Posledným cieľom štúdie bolo skúmať, či obnova súvislostí by mohla byť nápomocná starším účastníkom pri zlepšení ich výkonu v rekognícii. Niektorí autori (napr. Gwyer, Clifford, 1997 in Searcy et al., 2001) zistili, že interview, ktoré začlenilo techniky na obnovu súvislostí, znížilo nesprávne výbery z rekognície, kde nebola cieľová osoba prítomná. Pozitívne účinky obnovy súvislostí na identifikáciu boli zistené aj inými autormi (Malpass, Devine 1981; Krafka, Penrod 1985; Cutler, Penrod, Martens 1987; Cutler, Penrod 1988; Smith, Vela 1992 in Adler, 2004). Avšak iné štúdie (Cutler, Penrod, O'Rourke, Martens, 1986; Fisher, Quigley, 1992 in Adler, 2004) zistili malý alebo žiaden účinok. Väčšina štúdií, ktoré poukazujú na pozitívne dopady obnovy súvislostí, používajú vysoko sugestívne inštrukcie, v ktorých svedok buď obdrží detaily o udalosti, ktorú si má zapamätať (napr. Malpass, Devine, 1981), alebo sú mu fyzicky ukázané dôkazy o udalosti (napr. Cutler, Penrod, 1988 in Searcy et al., 2001) alebo oboje (napr. Krafka, Penrod, 1985 in Searcy et al., 2001). Nevýhodou týchto štúdií je, že používanie sugestívnych informácií alebo predkladanie dôkazov o udalosti nemusí byť vhodné alebo uskutočniteľné v mnohých skutočných vyšetrovaníach trestných činov a metóda, ktorá sa týka

obnovenia súvislostí a spolieha sa iba na svedkovu pamäť, by mala mať všeobecnejšie aplikačné uplatnenie.

Jednou takouto technikou je často používané kognitívne interview (Fisher, Geiselman, 1992). V jednej štúdií, v ktorej bol porovnávaný vplyv typu interview na rekogníciu, jednej časti participantov bolo dané kognitívne interview a druhej štandardné, pričom sa zistilo, že prví boli presnejší pri odmietaní figurantov v podmienkach, kde nebol prítomný páchatel', ale neboli presnejší pri identifikácii cieľovej osoby v rade fotografií, kde páchatel' prítomný bol (Gwyer, Clifford, 1997 in Searcy et al., 2001). Cutler et al. (1986 in Searcy et al., 2001) zastávajú názor, že obnova súvislostí býva najefektívnejšia, ak identifikácia je urobená zložitejšie, a to napríklad po dlhom odklade.

K obnove súvislostí môže dôjsť fyzicky, a to, vrátenie sa na miesto, kde bol spáchaný trestný čin počas identifikácie, alebo ak to nie je vhodné, tak mentálne predstavenie si tohto miesta skôr, ako sa prejde k identifikácii. Obnova súvislostí je jedna zo zložiek kognitívneho interview (Fisher, Geiselman 1992) a technika, ktorá môže signifikantne zvýšiť kvantitu a kvalitu informácií získaných od svedka (Koehnken, Milne, Memon, Bull 1999 in Adler, 2004).

Súvislosť medzi reakčným časom, istotou a správnosťou identifikácie sa prejavila iba v skupine mladších participantov. U mladých participantov kratší reakčný čas pozitívne koreloval so správnosťou identifikácie, čo je zhodné so zisteniami Dunninga a Sternovej (1994). Reakčný čas, podobne ako istota, boli dobrými ukazovateľmi správnosti identifikácie iba pre mladých dospelých. Autori predpokladali, že s dlhším odkladom sa podstatne zníži istota starších ľudí v ich chybných výberoch. Celková istota starších ľudí bola síce nižšia, ale nezodpovedala miere nesprávnych identifikácií, ktoré urobili. Toto naznačuje, že nesprávne identifikácie s celkom vysokou istotou sa môžu očakávať od starších ľudí aj pri dlhších retenčných intervaloch (Searcy et al., 2001).

Výskumná štúdia Searcyho et al. (2001) zopakovala predchádzajúce zistenia, a to, že starší dospelí sú menej presní než mladí dospelí pri rekognícii. Táto štúdia sa zároveň snažila, čo najviac priblížiť sa k reálnym podmienkam, v ktorých starší ľudia by mohli byť skutočne očití svedkovia, vrátane interakcie naživo s cieľovou osobou a značného odkladu medzi stretnutím sa s cieľovou osobou a rekogníciou. Tento výskum bol prvý, ktorý sa zaoberal obnovou súvislostí na zvýšenie presnosti identifikácií starších ľudí. Výsledky naznačujú, že metódy nemusia napriek tomu byť nápomocné. Porovnávajúc štandardné interview s kognitívnym, kognitívne interview nezvýšilo správne identifikácie cieľovej osoby a ani neznižilo nesprávne. V skutočnosti bol náznak, že tento typ interview by mohol zvýšiť podiel

nesprávnych identifikácií, u oboch vekových skupín. Jedno jasné zistenie v súčasnej štúdií bolo, že kognitívne interview nepomohlo starším očitým svedkom zlepšiť rekogníciu. Neznamená to automaticky, že tento typ interview by sa nemal nikdy použiť pre oživenie pamäti starších očitých svedkov. Mohli by byť nápomocné kratšie retenčné intervaly medzi trestným činom a identifikáciou, keď sú ešte spomienky čerstvejšie (Riccio, Richadson, Ebner, 1984; Memon, Higham, 1999 in Searcy et al., 2001), alebo by mohli byť použité také metódy ako napríklad administrovanie rekognície na rovnakom mieste, kde bola cieľová osoba pôvodne videná (Smith, Vela, 1992 in Searcy et al., 2001). Kognitívne interview je technika všeobecne rozšírená a akékoľvek negatívne účinky je dôležité skúmať. Je rozhodne uveriteľné, že interview, ktoré podnecuje k rekonštrukcii myšlienok o udalosti, môže zlepšiť dostupnosť spomienok o udalosti bez nutného zlepšenia správnej rekognície, obzvlášť v prípade, ak mentálna reprezentácia cieľovej osoby bola slabá, napríklad kvôli zabúdaniu (Searcy et al., 2001).

Čo sa týka presnosti vybavovania si informácií starší dospelí majú tendenciu si vybaviť menej správnych detailov než mladší dospelí, obzvlášť keď boli vystavení iba na krátku dobu udalosti. Výsledky štúdie rovnako naznačili, že aj keď starší svedkovia mali dlhé interakcie s neznámymi osobami, stále sú náchylní k nesprávnym identifikáciám z rady fotografií alebo osôb in natura, kde sa nenachádza cieľová osoba (Adler, 2004).

Prečo existuje nestálosť v podieloch zásahov so staršími dospelými? Ako už bolo viackrát spomenuté, jedna hypotéza je tá, že starší dospelí sa spoliehajú menej na vedome kontrolované procesy také ako spomienky, ktoré vyplývajú zo súvislostí a viac na heuristické stratégie také ako známosť (Searcy et al., 1999) a dostupnosť (Searcy et al., 2000). V situáciách, keď členovia rekognície sa navzájom veľmi podobajú, úsudky založené na známosti môžu mať tendenciu chybovať. Dobrým príkladom je prístojaci, ktorý môže byť označený za páchatel'a len kvôli tomu, že sa objavil na mieste činu (Read, 1994 in Memon, Gabbert, 2003b). Avšak známosť môže viesť rovnako aj k správnej identifikácii, najmä ak páchatel' je najviac známa tvár v rade fotografií alebo osôb in natura.

V prípade, že pamäť je založená na povedomosti na rozdiel od spomienok, potom chýba súvislosť s fázou učenia. Vysvetlenie rozdielu medzi týmito spôsobmi úsudkov naznačuje, že úsudky založené na spomínaní odrážajú súvislosti, kým úsudky založené na povedomosti alebo znalosti sú viac percepčné (Mäntylä, 1997 in Memon, Gabbert, 2003b). Ďalej, predchádzajúce práce naznačujú, že starší dospelí sa viac spoliehajú na úsudky založené na povedomosti, kým pamäť mladých účastníkov je viac spojená s vybavovaním si pôvodnej fáze učenia (napr. Parkin, Walter, 1992; Searcy et al., 1992; Jennings, Jacoby, 1997; Jacoby,

1999 in Memon, Gabbert, 2003b). Jedno vysvetlenie pre vekové rozdiely medzi spomienkami a povedomosťou je, že starší dospelí nerobia hlbšiu analýzu, pretože je to namáhavejší proces kvôli obmedzeným zdrojom (Craik, Byrd, 1982 in Memon, Gabbert, 2003b) a/alebo všeobecné na vek vzťahujúce sa kognitívne spomalenie (Salthouse, 1993; Bryan, Luszcz, 1996 in Memon, Gabbert, 2003b).

Podobne ako u starších ľudí otázky a pochybnosti, ktoré sa týkajú presnosti detí ako svedkov, boli založené vo veľkej miere na problémoch týkajúcich sa detskej pamäti a ich sugestibility: veľa autorov diskutovali o probléme, že deti majú menej presné spomienky a sú náchylnejšie na sugesciu než dospelí (napr. Goodman, Reed, 1986; Brigham, Van Verst, Bothwell, 1986). Za posledných 15 rokov sa zvýšil výskum, čo sa týka detí ako svedkov (Ceci, Bruck, 1993). Hlavná časť výskumu sa zameriava na skúmanie detskej pamäti a výpovedi o udalosti (napr. Leippe, Manion, Romanczyk, 1991 in Lindsay et al., 1997). O mnoho menšia časť výskumu sa zaoberá schopnosťou detí identifikovať cudzích ľudí. Parkerová tvrdí, že deti sú náchylnejšie než dospelí označiť nevinného človeka počas identifikácie (Parker, Carranza, 1989 in Lindsay et al., 1997).

Parkerová a Ryan (1993) vo svojej prehľadovej štúdií, ktorá sa zaoberala schopnosťou detí identifikovať, zistili, že šesťročné a staršie deti na rozdiel od detí predškolského veku podávajú výkon na porovnateľnej úrovni ako dospelí, čo sa týka množstva správnych identifikácií. Podobne Gross a Hayneová (1996) zaznamenali, že deti nad šesť rokov podávajú porovnateľný výkon ako dospelí, keď sa páchateľ nachádza v rade fotografií alebo osôb in natura. Aký bude výkon detí v prípade, že páchateľ sa nebude nachádzať v danom rade fotografií alebo osôb in natura?

King a Yuille v roku 1986 skúmali presnosť identifikácie detí v podmienkach, kde cieľová osoba bola aj nebola prítomná v rade fotografií. V prípade, že páchateľ sa nachádzal v rade fotografií, všetky vekové skupiny detí až na 80% správne identifikovali páchateľa. V podmienkach, kde nebol prítomný páchateľ, aj keď deťom bolo povedané, že páchateľ môže, ale nemusí byť v rade fotografií, iba 40,5% detí správne odmietlo daný rad fotografií. Podiel nesprávnych identifikácií sa líšil medzi vekovými skupinami: deti medzi 8 a 11 rokom identifikovali niekoho v podmienkach, kde nebol páchateľ prítomný v 74%, kým deti medzi 13 a 14 rokom to tak urobili v 36% (King, Yuille, 1987). Viacerí výskumníci zastávajú názor, že v podmienkach, kde nie je páchateľ prítomný, deti v porovnaní s dospelými sú náchylnejšie vybrať niekoho (tzv. nesprávna pozitívna identifikácia), aj keď sú upozorené na to, že páchateľ sa nemusí nachádzať v rade fotografií alebo osôb in natura (Dekle et al., 1996). Hoci v mnohých situáciách nesprávne pozitívne reakcie môžu byť pre vyšetrovateľov známe ako

identifikácie figurantov a tým pádom neškodné, môže sa stať, že v niektorých prípadoch dôjde k obvineniu podozrivého, ktorý je v skutočnosti nevinný (Ricci, Beal, Dekle, 1996). Naviac, svedok, ktorý robí nesprávne identifikácie môže stratiť vierohodnosť, čo má dopad na svedkovu výpoveď o iných informáciách (Pozzulo, Lindsay, 1999).

Lindsay et al. (1994 in Lindsay et al., 1997) porovnávali výkon detí v sekvenčných a simultánných podmienkach a zistili, že deti boli signifikantne menej náchylné odmietnuť rady fotografií, kde sa páchatel' nenachádzal než dospelí, a boli iba o trochu náchylnejšie odmietnuť rady fotografií, ktoré boli prezentované sekvenčne než simultánne, na rozdiel od dospelých, ktorí boli omnoho náchylnejší správne odmietnuť sekvenčný v porovnaní so simultánnym postupom.

Lindsay et al. (1997) prezentovali dve štúdie, ktoré zopakovali predchádzajúce zistenia, čo sa týka presnosti identifikácie detí, a rozšírili zistenia o predškolské deti v rozmedzí 33 až 72 mesiacov. Všetky dostupné dáta sa zbiehajú k záveru, že spoľahlivosť detí pri identifikácii je vážne znížená ich tendenciou hádať a ani sekvenčné postupy nie sú úspešné, čo sa týka správnych zamietnutí tých radov fotografií alebo osôb in natura, kde sa páchatel' nenachádza. Dokonca sekvenčný postup, na rozdiel od dospelých, sa ukazuje byť neefektívny alebo dokonca škodlivý pri identifikácii detí. Nijako zvláštne zníženie nesprávnych identifikácií nenastalo so zvyšujúcim sa vekom a ešte aj na konci základnej školy identifikačný výkon detí bol horší ako dospelých, osobitne so sekvenčným postupom. Porovnateľný výkon detí s dospelými je v prípade, ak sa páchatel' v rade fotografií alebo osôb in natura nachádza, dokonca môže byť lepší než dospelých, a teda je jasné, že deti si dokážu zapamätať tváre a môžu ich rozpoznať, keď ich znovavidia.

Ďalšia problematika, ktorá sa týka presnosti identifikácie je rozpoznávanie tvári iných rás. Viacerí z nás zažili pocit, že ľudia inej rasy sa nám navzájom javili podobnejší než ľudia našej vlastnej rasy (MacLin, Malpass, 2001). Mnohé výskumné štúdie poukazujú na to, že ľudia dosahujú lepšie výsledky pri rozpoznávaní osôb vlastnej rasy v porovnaní s inými rasami (Sporer, 2001). Napríklad Wright, Boydová a Tredoux (2001) zrealizovali experiment, v ktorom sa ich spojenec – niekto, kto pracoval pre nich, ale predstieral, že je normálnym občanom - priblížil buď k čiernej, alebo bielej osobe v nákupnom centre v Južnej Afrike alebo v Anglicku. Spojenec položil danej osobe niekoľko otázok napríklad, kde sa nachádza kino. O niekoľko minút neskôr sa k nej priblížil experimentátor a požiadal ju, aby identifikovala spojenca z rady 10 fotografií, kde sa nachádzal. Čierni participanti boli presnejší pri rozpoznávaní spojenca vlastnej rasy rovnako ako bieli participanti. V jednej z ďalších štúdií Platzová a Hosch (1988 in MacLin, Malpass, MacLin, 2001) zistili, že

Hispanci podali signifikantne lepší výkon pri rozpoznávaní tváří vlastnej rasy v porovnaní s tvármi Afroameričanov až o 39%. *V súčasnosti až 90% odborníkov súhlasí s tým, že ľudia sú vo všeobecnosti lepší pri identifikácii vlastnej rasy (Kassin et al., 2001), čo môže byť príčinou pre znepokojenie; ak sú ľudia vo všeobecnosti slabí pri rozpoznávaní iných rás a mnoho identifikácií sa deje v rámci odlišných rás, pochopenie tohto fenoménu je rozhodujúce pre výskumníkov ako aj pre orgány činné v trestnom konaní a súdy (MacLin, Malpass, MacLin, 2001).* Niekedy tento fakt môže zapríčiniť, že sa do väzenia dostane nevinný človek. Ronald Cotton, Afroameričan, bol usvedčený zo znásilnenia 22 ročnej bielej vysokoškolskej študentky, Jennifer Thomson, na základe jej svedeckej výpovede. Po 11 rokoch väzenia bol prepustený na slobodu vďaka analýze DNA. Počas znásilnenia Jennifer Thomson nestratila duchaprítomnosť a študovala tvár násilníka. Bola si istá, že to bol Ronald Cotton, kto ju znásilnil, ale zmýlila sa (Thomson, 2000 in MacLin, Malpass, 2001).

Existujú dve populárne vysvetlenia, čo sa týka identifikácie niekoho z inej rasy, a to, sociálne postoje a odlišný kontakt, ktoré sú často spomínané, ale výskum zlyhal pri vytváraní zhodného a spoľahlivého empirického dôkazu, čo sa týka ich podpory. Napríklad Ng a Lindsay (1994) zrealizovali dve štúdie, ktoré sa zaoberali zvýšením našich znalostí o rekognícii ľudí odlišných rás a to bielych a ázijských tváří, testovaním hypotézy, že horšia rekognícia tváre inej rasy súvisí s nedostatkom kontaktu s ňou. V prvom experimente, ktorý obsahoval 60 bielych a 60 ázijských participantov, sa univerzitní študenti z Kanady pokúsili rozpoznať tváre druhej rasy. Participant dosiahol horší výsledok pri identifikácii inej rasy. V druhom experimente bolo testovaných 92 bielych a 115 ázijských študentov zo Singapuru a Kanady. Rovnako ako v prvom experimente, aj teraz participant dosiahol signifikantne horší výsledok pri identifikácii inej rasy. Ani v jednom experimente sa nepotvrdilo, že tie osoby, ktoré majú častejší kontakt s druhou rasou by boli lepšie pri rozpoznávaní tejto rasy, a preto hypotéza o “nedostatku kontaktu” nie je spoľahlivým vysvetlením tohto problému (Ng, Lindsay, 1994).

Ako už bolo spomenuté vyššie, množstvo kontaktov, ktoré osoba má s príslušníkmi inej rasy, by malo zlepšiť schopnosť identifikovať niekoho z inej rasy, ale dôkaz je sporadický a teórie nesprevádzajú podporujúce dáta (Brigham, Malpass, 1985; Malpass, 1990, 1992). V protiklade k tomu viaceré štúdie ukázali všeobecnú podporu pre hypotézu rozdielnych zážitkov, ktorá navrhuje, že schopnosť rozpoznať tvár príslušníka inej rasy nesúvisí ani tak s tým aké množstvo kontaktov má osoba s príslušníkom inej rasy, ale aká je ich kvalita (Lavrakas, Buri, Mayzner, 1976; Brigham, Maass, Snyder, Spaulding, 1982; Carroo, 1986; Platz, Hosch, 1988 in MacLin, Malpass, 2001). Rekognícia tváre sa preto môže odvíjať od

potreby rozlišovať medzi členmi populácie, ktorí sú pre nás dôležití, takí ako rodičia, šéfovia a iné dôležité sociálne kontakty (Malpass, 1990, 1992). Častý kontakt s členmi inej rasy, by preto nemal zvýšiť presnosť rekognície, ak tam nie je potreba identifikovať a rozpoznať osoby inej rasy (MacLin, Malpass, 2001).

Pezdeková, Blandon-Gitlinová a Mooreová (2003 in Wells, Memon, Penrod, 2006) skúmali rozdiely v identifikácii vlastnej a inej rasy u detí materskej školy, u žiakov tretieho ročníka na základnej škole a mladých dospelých, ktorí videli fotografie belochovo a Afroameričanov. O deň nato podstúpili identifikáciu z rady 6 fotografií. Výskum znova preukázal, že ľudia nezávislé od veku dosahujú horší výkon pri identifikácii inej rasy; v každej vekovej skupine bola identifikácia osoby inej rasy menej presná ako identifikácia osoby vlastnej rasy.

Problém, ktorý sa týka schopnosti ľudí byť lepší pri identifikácii vlastnej rasy ako inej, poukazuje na to, aké dôležité je byť opatrný pri zostavovaní rekognície. Priemerne, bieli Američania, napríklad, robia o 50% viac chýb pri identifikácii tmavých tvárí v porovnaní s bielymi tvármi (MacLin et al., in press). *Jeden z faktorov, ktorý môže ovplyvniť objektivitu rekognície je, že osoba, ktorá zostavuje rad fotografií alebo osôb in natura, bude rovnakej rasy ako poznávaná osoba a figuranti* (Brigham, Ready, 1985)

Na podobných princípoch ako preferovanie vlastnej rasy pri identifikácii funguje aj preferovanie vlastného pohlavia. Viaceré výskumy naznačujú, že očití svedkovia sú lepší pri identifikácii členov svojho vlastného pohlavia než pri identifikácii členov opačného pohlavia (Malpass, Kravitz, 1969; Brigham, Maass, Snyder a Spaulding, 1982; Paltz, Hosch, 1988 in Shaw, Skolnick, 2001).

Odlíšne vysvetlenie preferovania vlastnej rasy poskytuje Chance a Goldstein (1981 in Shaw, Skolnick, 2001), ktorí zistili, že ľudia často používajú sociálne závery pri popise tvárí vlastnej rasy, ale viac sa spoliehajú na vonkajšie fyzické črty pri popise tvárí inej rasy. Iné výskumy zasa naznačujú, že inštrukcie na vyvodzovanie záverov o zobrazovanej tvári vedú k lepšiemu znovupoznaniu než inštrukcie, ktoré sa spájajú so vzhľadovými atribútmi (Bower, Karlin, 1974; Winograd, 1981 in Shaw, Skolnick, 2001). Podobné rozdiely v orientácii môžu nastať aj pri zameriavaní sa na členov vlastného pohlavia verzus členov opačného pohlavia; očití svedkovia môžu mať sklony k deduktívnemu spracovaniu („Aký typ osoby to je?“), keď vidia osobu rovnakého pohlavia, a k povrchnému spracovaniu zameranému na vzhľad („Aká atraktívna je táto osoba?“), keď vidia osobu opačného pohlavia (Shaw, Skolnick, 2001).

Záver:

Aj keď empirický výskum tvrdí, že starší ľudia v porovnaní s mladšími dosahujú slabší výkon počas identifikácie, najmä, ak sa páchateľ v rade fotografií alebo osôb in natura nenachádza, mnohé z týchto tvrdení vznikli na základe výskumov, ktoré používali mladých páchateľov simulovaných trestných činov.

Na základe toho sa viaceré výskumné štúdie snažili podporiť myšlienku, že starší ľudia môžu byť rovnako dobrými svedkami ako mladí v prípade, ak starší svedok je použitý pri identifikácii staršieho páchateľa, alebo bola použitá nejaká špecifická metóda ako sekvenčná prezentácie rekognície alebo kognitívneho interview. Nanešťastie ani jedna z týchto metód nemala vplyv na zníženie vysokého podielu nesprávnych poplachov a zvýšenie podielu zásahov u starších ľudí. Aj keď starší ľudia v porovnaní s mladšími stále ostávajú menej presnými svedkami, zaujímavosťou ostáva, že starší svedkovia môžu dosiahnuť porovnateľné výsledky s mladšími svedkami v prípade, ak páchateľ je približne rovnakého veku ako oni sami.

Podľa názoru mnohých autorov deti podobne ako starší ľudia majú menej presné spomienky a sú náchylnejšie na sugesciu než mladší dospelí a dosahujú slabší výkon pri identifikácii. Porovnateľný výkon detí s dospelými je v prípade, ak sa páchateľ v rade fotografií alebo osôb in natura nachádza, dokonca môže byť lepší než dospelých, a teda je jasné, že deti si dokážu zapamätať tváre a môžu ich rozpoznať. Na podobných princípoch ako identifikácii starších ľudí funguje aj preferovanie vlastnej rasy a vlastného pohlavia, čo sa dá zohľadniť pri zostavovaní rekognície a to tak, že osoba, ktorá zostavuje rad fotografií alebo osôb in natura, by mohla byť rovnakej rasy (popríklad pohlavia) ako poznávaná osoba a figuranti a v prípade viacerých svedkov, vybrať na identifikáciu takých, ktorí sú rovnakého pohlavia, rasy a veku ako poznávaná osoba.

Literatúra:

- Adler, J. R. (2004). *Forensic Psychology*. New York: John Wiley & Sons.
- Behrman, B. W. & Davey, S. L. (2001). Eyewitness identification in actual criminal cases: An archival analysis. *Law and Human Behavior*, 25, 475-491.
- Brigham, J. C. & Ready, D. R. (1985). Own-race bias in lineup construction. *Law and Human Behavior*, 9, 415-424.
- Brigham, J. C. & Malpass, R. S. (1985). The role of experience and contact in the recognition of faces of own- and other-race persons. *Journal of Social Issues*, 41(3), 139 – 155.
- Brigham, J.C., Van Verst, M., & Bothwell, R. K. (1986). Accuracy of children's eyewitness identifications in a field setting. *Basic and Applied Social Psychology*, 7(4), 295-306.
- Brimacombe, E. C. A., Jung, S., Garrioch, L., & Allison, M. (2003). Perceptions of older adult eyewitness: Will you believe me when I'm 64? *Law and Human Behavior*, 27, 507-522.
- Ceci, J. S. & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403-439.
- Dekle, D. J., Beal, C. R., Elliott, R., & Huneycutt, D. (1996). Children as witnesses: A comparison of lineup versus showup identification methods. *Applied Cognitive Psychology*, 10, 1-12.
- Dunning, D. & Stern, L. B. (1994). Distinguishing accurate from inaccurate eyewitness identifications via inquiries about decision processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 818-835.
- Fischer, R. P. & Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing*. Springfield, IL: Charles C Thomas.
- Goodman, G. S., & Reed, R. S. (1986). Age differences in eyewitness testimony. *Law and Human Behavior*, 10, 317-332.
- Gross, J., & Hayne, H. (1996). Eyewitness identification by 5- to 6-Year-Old Children. *Law and Human Behavior*, 20, 359-373.
- Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of experts. *American Psychologist*, 56, 405-41.
- King, M. A., & Yuille, J. C. (1987). Suggestibility and the child witness. In S. J. Ceci, M. P. Toglia, & D. F. Ross (Eds.), *Children's eyewitness memory* (pp. 24-35). New York: Springer-Verlag.

- Lindsay, R. C. L. & Wells, G. L. (1985). Improving eyewitness identifications from lineups: Simultaneous versus sequential lineup presentation. *Journal of Applied Psychology*, 70(3), 556-564.
- Lindsay, R. C. L., Pozzulo, J. D., Craig, W., Lee, K., & Corber, S. (1997). Simultaneous lineups, sequential lineups and showups: Eyewitness identification decisions of adults and children. *Law and Human Behavior*, 21, 391-404.
- MacLin, O. H. & Malpass, R. S. (2001). Racial categorization of faces: The ambiguous race face effect. *Psychology, Public Policy and Law*, 7(1), 98-118.
- MacLin, O. H., Malpass, R. S. & MacLin, M. K. (2001). Race, arousal, attention, exposure, and delay: An examination of factors moderating face recognition. *Psychology, Public Policy and Law*. 7(1), 134-152.
- MacLin, M. K., Zimmerman, L., Meissner, C. A., MacLin, O. H., Tredoux, C., & Malpass, R. S. (in press). The science of collecting eyewitness evidence: A collaborative effort between researchers and law enforcement. *Police, Practice and Research: An International Journal*.
- Malpass, R. L. & Devine, P. G. (1981). *Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender*. *Journal of Applied Psychology*, 66, 482-489.
- Malpass, R. S. (1990). An excursion into utilitarian analysis. *Behavior Science Research*, 24, 1-15.
- Malpass, R. S. (1992). "They all look alike to me". In M. Merrens & G. Brannigan (Eds.) *The Undaunted Psychologist*. (pp. 74-88). New York: McGraw-Hill.
- Memon, A. & Bartlett, J. C. (2002) The effects of verbalisation on face recognition. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 635-650.
- Memon, A., Hope, L., Bartlett, J., & Bull, R. H. C. (2002). Eyewitness recognition errors: The effects of mugshot viewing and choosing in young and old adults. *Memory and Cognition*, 30, 1219-1227.
- Memon, A., Bartlett, J. C., Rose, R., & Gray, C. (2003). The aging eyewitness: The effects of face-age and delay upon younger and older observers. *Journal of Gerontology*, 58, 338-345.
- Memon, A. & Gabbert, F. (2003a). Improving the identification accuracy of senior witnesses: Do pre-lineup questions and sequential testing help? *Journal of Applied Psychology*, 88, 341-347.
- Memon, A. & Gabbert, F. (2003b). Unravelling the effects of a sequential presentation in culprit-present lineups. *Applied Cognitive Psychology*, 6, 703-714.
- Neměc, M. (2004). *Kriminalistická taktika pro policisty* (1. vydání). [Criminalistic guide for police (1st ed.)]. Praha: EUROUNION.

- Ng, W. J., Lindsay, R. C. L. (1994). Cross – race facial recognition: Failure of the contact hypothesis. *Journal of Cross–Cultural Psychology*, 25, 217-232.
- Parker, J. F., & Ryan, V. (1993). An attempt to reduce guessing behavior in children's and adults' eyewitness identifications. *Law and Human Behavior*, 17, 11-26.
- Pozzulo, J. D., & Lindsay, R. C. L. (1999). Elimination lineups: An improved identification procedure for child eyewitnesses. *Journal of Applied Psychology*, 84, 167-76.
- Ricci, C. M., Beal, C. R., & Dekle, D. J. (1996). The effect of parent versus unfamiliar interviewers on children's eyewitness memory and identification accuracy. *Law and Human Behavior*, 20, 483-500.
- Searcy, J. H., Bartlett, J. C., & Memon, A. (1999). Age differences in accuracy and choosing in eyewitness identification and face recognition. *Memory and Cognition*, 27, 538-552.
- Searcy, J. H., Bartlett, J. C., & Memon, A. (2000). Relationship of availability, lineup conditions and individual differences to false identification by young and older eyewitnesses. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 219-236.
- Searcy, J. H., Bartlett, J. C., Memon, A., & Swanson, K. (2001). Aging and lineup performance at long retention intervals: Effects of metamemory and context reinstatement. *Journal of Applied Psychology*, 86, 207-214.
- Shaw, J. I. & Skolnick, P. (2001). Sex Differences, Weapon focus, and eyewitness reliability. *The Journal of Social Psychology*, 4, 413-420.
- Sporer, S. L. (2001). Recognizing faces of other ethnic groups: An integration of theories. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7, 36-97.
- Straus, J. et al. (2005). *Kriminalistická taktika*. [Criminalistic guide]. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Wells, G. L. & Olson, E. (2003). Eyewitness identification. *Annual Review of Psychology*, 54, 277-295.
- Wells, G. L., Memon, A., & Penrod, S. (2006). Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 45-75.
- Wright, D. B., Boyd, C. E., & Tredoux, C. G. (2001). A field study of own-race bias in South Africa and England. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7, 119-133.
- Wright, D. B. & Stroud, J. N. (2002). Age differences in lineup identification accuracy: People are better with their own age. *Law and Human Behavior*, 26, 641-654.

Abstrakt:

Rekognícia ako zvláštna forma kriminalistickej identifikácie má významnú dôkazovú hodnotu a v prípade, že jej prevedenie nie je spochybnené na súde, môže zapríčiniť odsúdenie obžalovaného. Napriek tomu, že podľa názoru viacerých odborníkov deti a staršie osoby podávajú horší výkon počas identifikácie než mladší dospelí, ich výkon môže byť za určitých okolností s nimi porovnateľný. Článok „Presnosť identifikácie starších ľudí, detí a preferovanie vlastného pohlavia a rasy“ poukazuje a zároveň objasňuje viaceré špecifiká identifikácie starších ľudí a detí ako aj problematiku preferovania vlastnej rasy a pohlavia. Súčasný výskum naznačuje, že v prípade, ak sa páchateľ nachádza v rade fotografií alebo osôb in natura, mladé deti ako aj staršie osoby dosahujú približne rovnaký výkon ako mladí dospelí. Výsledok je odlišný, ak sa v rade fotografií alebo osôb in natura páchateľ nenachádza a mladé deti ako aj staršie osoby sa dopúšťajú väčšieho množstva nesprávnych identifikácií v porovnaní s mladými dospelými. Výskum taktiež naznačuje, že ľudia sú lepší pri rozpoznávaní tváří vlastnej rasy alebo etnickej skupiny v porovnaní s inými rasami alebo etnickými skupinami. Článok rovnako poskytuje rady, ktoré je možné zúžitkovať pri zostavovaní rekognície ako aj výpovedí detí a starších ľudí.

Abstract:

Recognition of human individuals plays a major role in forensic identification. Using a well performed recognition can help to convict a perpetrator before the court. Though many researchers believe that children and elderly persons are - unlike young adults - less likely to make correct identification, they can perform just as well under some circumstances. This article points out and at the same time clarifies many unique features of identification of elderly persons and children as well as own race and own gender bias. The current research suggests that young children and the elderly perform nearly as well as young adults in identifying the perpetrator when the offender is present in the lineup. The result is different when the lineup does not contain the offender: young children and the elderly make false identifications at a higher rate than young adults. The research has also indicated that people are better able to recognize faces of their own race or ethnic group than faces of another race or ethnic group. In addition, the article provides a guide to use during composing lineup and interrogation of children and elderly people.

Psychologická analýza videozáznamů ve vyšetřování trestné činnosti

PhDr. Hedvika Boukalová

Úvod

Psychologická podpora vyšetřování (konzultační činnost) má mnoho různých zdrojů. Využívá informací z místa činu, znalostí o typech páchaných trestných činů, obětech, pachatelích, kriminologická data a množství dalších informací. Podpořit proces vyšetřování však může velmi značně také zaměřením na interakci vyšetřovatele s vyšetřovanou osobou. Poznatky k možnostem vedení komunikace vyšetřovatelem a reflexe (včetně psychologické) provedených úkonů bývají typem informací, jež jsou pro vyšetřovatele nejobtížněji přístupné. Podrobné pozorování a psychologické zpracování interakce vyšetřovatele a vyšetřovaného usnadňují videozáznamy úkonů ve vyšetřování trestné činnosti.

Místo videodokumentace v trestním řízení

Videozáznamy jsou v rámci trestního řízení pořizovány primárně pro účely **vyšetřování**. Stávají se důležitým zdrojem informací v souvislosti s procesem objasňování trestné činnosti. Videozáznam trestního úkonu doplňuje a rozvíjí protokol z informačního hlediska, a navíc pomáhá orgánům činným v trestním řízení daleko přesvědčivěji a názorněji, než písemný protokol **dokumentovat místo a průběh provedeného úkonu**.

U procesních úkonů, které jsou náročné na provedení (účastní se jich více osob, dokumentují se na několika místech, úkon trvá několik hodin apod.) se doporučuje, aby vyšetřovatel v popisné části protokolu jen stručně a výstižně uvedl do děje procesního úkonu a celkový obraz o jeho průběhu doložil videozáznamem, na nějž se v protokolu odkazuje. Videozáznam je pak nedílnou součástí protokolu (Straus a kol., 2004).

Videodokumentace vyžaduje odbornou práci videotechnika, který musí zvládnout náročné podmínky týmové práce. Je třeba, aby ovládal technickou stránku příslušného vybavení, měl dostatečné znalosti zásad provádění kriminalistické dokumentace procesních úkonů a dalších kriminalistických metod. Videozáznam jako dokumentační prostředek zachycuje v prostoru a čase situaci místa události, průběh a výsledky jednání osob a prováděných procesních úkonů. Videotechnik by měl zaměřit vhodně pozornost při

pořizování záznamu na klíčové prvky snímané situace. V ideálním případě je pracovník citlivý také k psychologicky tak důležité interakční stránce úkonu.

V prvé řadě jde tedy v rámci videodokumentace o dokumentaci místa činu, výpovědi a dalších procesních úkonů, a to nejen z hlediska obsahového (jaké informace byly získány), ale i z hlediska formálního (jak úkon probíhal). Videozáznamy umožňují opakované a důkladné prostudování i „ilustraci“ chování obviněného či svědka pro osoby, které se úkonu neúčastnily – např. pro soudní znalce, soudce, konzultující psychology.

Charakteristika videodokumentace v rámci trestního řízení

Videozáznam procesního úkonu pro účely trestního řízení se neupravuje sestřihem (vyjma kamerových střihů při natáčení). Procesním videozáznamem se nazývá část, kterou vyšetřovatel zahájí a uzavře časovým údajem. Celý záznam pak může obsahovat ještě další části vysvětlující a zpřesňující procesní úkon, jako jsou titulky, orientační plánky, celkové situační pohledy na místo činu. Je také doplněn o údaje týkající se místa, kde bude uložen originální videozáznam, obsahuje číslo vyšetřovacího spisu, archivní číslo a informace o tom, kdo provedl kamerový střih. Tyto doplňky jsou vhodné pro snazší orientaci v rámci zaznamenaného úkonu (Straus a kol., 2004).

Vyšetřovatel má při pořizování videodokumentace řídicí funkci a zastává roli „moderátora“, zároveň co nejefektivněji kooperuje s videotechnikem. Komentářem doplňuje probíhající činnosti, klade otázky obviněnému, znalci či jiným zúčastněným osobám. V případě, že je reálné nebezpečí z prodlení a nelze tedy čekat na příjezd vyšetřovatele, může funkci moderátora zastávat videotechnik nebo policista, který k tomu byl určen.

Před vlastním zahájením dokumentace videokamerou je vhodné, aby vyšetřovatel a videotechnik vyřešili otázky organizačního charakteru, vyjasnili cíl úkonu a hlavní zaměření videodokumentace. Tato konzultace může vycházet z vyšetřovatelovy předběžné přípravy úkonu. Vyšetřovatel seznámí videotechnika s předpokládaným průběhem jednání obviněného, může mu poskytnout část spisu či vybrané informace z něj. Předem se určí místa, na nichž bude snímání provedeno. Už v této fázi je užitečné přibrat ke konzultaci psychologa, který pomáhá vymezit důležité body **z psychologického úhlu pohledu**. Zvyšuje se tak pravděpodobnost, že se podaří kritické okamžiky kvalitně zachytit a zpřístupnit tak i pro účely psychologické analýzy. Pořízení kvalitního videozáznamu je náročné z hlediska organizačního, technického i tvůrčího. Průběh videozáznamu je zpravidla určen částmi, které jsou důležité pro jeho zařazení mezi procesní materiály. Zvláštní přístup pak vyžaduje ohledání místa činu.

V **úvodu** úkonu je představen vyšetřovatel, který povede úkon, stejně jako jsou uvedena jména a příjmení úředních osob včetně jejich funkce, jména a příjmení přítomných účastníků, zákonných zástupců a zmocněnců a rovněž osob provádějících dokumentaci. Dále je uvedeno místo, čas a předmět úkonu. V této první fázi má své místo i poučení účastníků se osob a jejich vyjádření k němu, návrhy a námitky jednotlivých stran. Uvádí se druh použité dokumentační techniky, popis použitých pomůcek, příp. zvláštnosti a jiné okolnosti prováděného úkonu. Dokonce již tato úvodní fáze, charakterizovaná mnoha formálními kroky, poskytuje pro další analýzu zajímavé momenty. Úvod je zpravidla dosti zdlouhavý a může být cenné pozorovat chování obviněných či svědků při začátku – vstupu do děje úkonu. *Například střídající se emoce mladistvé spolupachatelky dvojnásobné vraždy – v úvodní fázi – při uvedení vyšetřovaného trestného činu se objevují slzy a pláč, v průběhu úkonu rekonstrukce trestného činu na místě činu se pak emoční ladění mění, obviněná vesele komunikuje s figurantem a dalšími účastníky úkonu.*

V **hlavní části** dochází k zachycení průběhu úkonu, jednání obviněného a ostatních zúčastněných osob, ale také k dokumentaci zachování zákonných ustanovení upravujících provádění úkonu. Z hlediska psychologické analýzy je tato část nejbohatší a tedy jako podklad klíčová.

V **závěrečné části** je prostor pro návrhy a námitky stran, vyjádření osob, příp. dotazy a doplnění ze strany znalců. Uvedeno je místo a čas ukončení úkonu. Konec videozáznamu je zřetelně označen nápisem „konec“.

Videografie

Videografií označujeme metodu, která na základě videodokumentace průběhu události umožňuje následnou a opakovanou psychologickou a kriminalistickou analýzu zaznamenaných obrazových a zvukových informací s cílem vytěžit informace ke konkrétní zjišťované skutečnosti. Ve vztahu k chování jedince poskytuje možnosti pro adekvátní psychologickou interpretaci (Gillernová, Boukalová eds., 2006). Videografie (kriminalisticko-psychologická analýza videozáznamů) pomáhá zefektivnit využití vyšetřovací metody a postupy. Umožňuje opakované důkladné prostudování materiálu i „ilustraci“ chování obviněného či svědka pro osoby, jež se úkonu neúčastnily - např. soudce.

Z psychologického hlediska je videozáznam velmi hutným a obsažným psychologickým studijním materiálem. Lze na něm sledovat zejména chování účastníků trestního řízení, interakce vyšetřovaných osob s vyšetřovatelem a toto chování následně porovnávat s dalšími

informacemi o situaci, v níž vzniká. Ptáme se např. na to, v jaké je vypovídající osoba situaci, co ví, udělala, tvrdí, a zajímá nás, jak to souvisí či projevuje se to v jejím chování.

Psycholog v roli konzultanta může videozáznam jakéhokoli procesního úkonu analyzovat, ale také pomáhat vyšetřovateli v jeho přípravě. Psychologická analýza videozáznamu v žádném případě nemůže nahradit znalecký posudek, ale znalec jejích výsledků ve svém posudku může využít stejně jako celého videozáznamu určitého úkonu. Analýza se zaměřuje na zachycení základních charakteristik sledovaného jevu, snaží se udržet odděleně **roviny popisnou, reflektující a hodnotící** – nejprve se zaměřuje na konkrétní projevy interakcí, v dalším kroku uvažuje o situačních souvislostech a kontextech chování aktérů interakcí a nakonec se orientuje v souvislostech trvalejších, např. jde o osobnostní rysy a charakteristiky. Má poskytnout obraz s náležitým výkladem, aby nedošlo ke zkreslení či desinterpretaci. Její postřehy mají mít námětový, pravděpodobnostní charakter. Jedna z hlavních a silných stránek videografie je její aplikovatelnost do konkrétního postupu vyšetřování a využití v rámci konzultační psychologické činnosti.

Specifika videozáznamu jednotlivých úkonů trestního řízení

Videozáznam zachycující situaci na místě události

Zaznamenává ohledání místa činu, místa nálezu zavražděné osoby, či místa podezřelého úmrtí. Přispívá k orientaci těm, kteří budou dále pracovat na objasňování případu, ale i všem orgánům činným v trestním řízení. Umožňuje si znovu (i s časovým odstupem) připomenout situaci na místě a vrátit se ke sporným momentům. Prohlídka těla poškozeného a komentář soudního znalce je nahráván vždy. Videozáznam místa činu doplňuje obraz místa činu mnohem plastičtěji, než jak jej lze vytvořit na základě fotografií. Vyšetřovatel může na základě znalosti místa činu vytvářet hypotézy o dějích na místě činu, způsobu spáchání trestného činu. Do úvah o činu se tak dostává vedle statické znalosti (kde se nacházejí jednotlivé stopy) také dynamická složka charakterizující děj na místě činu. Přesnější znalost místa činu umožňuje vyšetřovateli také reagovat ve výslechu bezprostředně na určitá tvrzení. Videozáznam tohoto úkonu umožní lepší prostorovou orientaci na místě činu než četba protokolu, vytváří základ pro poznání místa činu, který si může posléze doplnit vyjádřeními ostatních znalců a výsledky laboratorních analýz. Videonahrávka by také měla pokud možno souvisle dokumentovat postup zajišťování stop. *Důležitost tohoto postupu se projevila mimo jiné ve velmi medializovaném případě O. J. Simpsona, který byl uznán nevinným také na základě silného zpochybnění sběru důkazního materiálu Simpsonovou obhajobou. Policisté*

byli téměř nepřetržitě snímáni kamerami médií jak sbírají důkazy bez rukavic, jak neadekvátně uchovávají biologické vzorky v autech bez speciálního zařízení na slunci a podobně (Douglas, 1999). Zaběhnutá kriminalistická dokumentace může napomáhat zvýšit standardy práce policie.

Psycholog nebývá automaticky přizván k ohledání místa činu, ačkoli při poskytování služeb v oblasti forenzní psychologie a zejména v rámci kriminalistické psychologie je znalost místa činu vysloveně zásadní. I pro jeho práci je tedy videozáznam ohledání místa činu velmi užitečný (Gillernová, Boukalová eds., 2006).

Videozáznam výsledku

Výslech je nejčastějším vyšetřovacím úkonem s velkou důležitostí. Jeho význam tkví v tom, že výpověď je jedním z důkazních prostředků, nenahraditelným zdrojem informací, důležitým pramenem pro utváření vyšetřovatelského a soudcovského přesvědčení. Zásadní skutečností pak je, jaké je procesní postavení osoby, jež je vyslýchána (či účastna jiného vyšetřovacího úkonu). Zatímco cílem výslechu svědka je zejména zjištění skutečností, které osvětlují skutkovou podstatu trestného činu a charakterizují osobu obviněného, cílem výslechu obviněného je zjištění vlastního průběhu trestného činu, (a s tím souvisejících okolností – způsobu, motivace, spolupachatelů a dalších), dále také objasnění obhajoby dotyčného, jeho stanoviska k vyšetřování věci a při rozporech je tu snaha zjistit pravdu (Matiášek a kol., 1968). Videozáznam má však určité obecné charakteristiky, jež lze vytyčit nezávisle na konkrétní výslechové situaci.

Videozáznam zachycuje jak obsahovou stránku výpovědi (informace, jež vyslýchaná osoba podává), tak stav vyslýchané osoby, celkovou atmosféru výslechu a formu sdělení informací i kvalitu interakce s vyšetřovatelem. Může sloužit, stejně jako u ostatních úkonů, k posouzení zákonnosti a vhodnosti použitých taktických postupů, ale i k odhalení sugestivních a kápiciozních otázek, či případně vykonávaného nátlaku. Provedení videodokumentace výslechu má také určitá pravidla. Uvádí se v nich datum, místo a přítomné osoby, uvádí se poučení vyslýchávaného a jeho seznámení se způsobem dokumentace jeho výpovědi. Po ukončení je přepis videozáznamu předložen vyslýchávanému ke schválení a podpisu. Písemná protokolace výslechu nepostihuje všechny jeho psychologicky důležité podrobnosti a souvislosti. Videozáznam výslechu, oproti jeho klasické protokolaci, posiluje kontinuitu sdělení vyslýchávaného bez jeho přerušování, i psychologický kontakt vyslýchajícího a vyslýchávaného má tak svou přirozenou návaznost a nedává příliš prostoru k úpravám výpovědi. Vhodné je zaznamenávání zejména prvotních výslechů, které poskytují aktuální obraz o

psychickém stavu osoby po události (zejména u poškozeného) a vypoví mnoho o její věrohodnosti (Gillernová, Boukalová eds. 2006). Pozitivní je samozřejmě i užití videodokumentace při výslechu nezletilých a dětí poškozených při sexuálních deliktech, které umožňuje předcházet jejich retraumatizaci opakovaným vyslýcháním k věci. Videozáznam také umožňuje soudci seznámit se s reakcemi obviněného, (svědka). Výsledky jeho analýzy opět pomáhají v přípravě dalších vyšetřovacích úkonů.

Videozáznam konfrontace

Účelem konfrontace je vyjasnění rozporů v závažných okolnostech obsažených ve výpovědích dvou dříve vyslechnutých osob, jež se nedaří odstranit jinak. Účastníci jsou v rámci tohoto úkonu postaveny tváří v tvář. Mezi vyšetřovateli je rozšířen názor, že konfrontace až na nepatrné výjimky nic nepřinese, protože konfrontované osoby většinou setrvávají na svých tvrzeních. Při konfrontaci obviněného s poškozeným se poškozený často obává msty. Videozáznam pomáhá přiblížit objektivní průběh konfrontace, dají se lépe zachytit výhrůžky či posunky, kterých si vyšetřovatel nemusel během úkonu všimnout. Z psychologického hlediska je zajímavá neverbální a paralingvistická komunikace i mezi obviněnými, kteří na své výpovědi setrvávají. Lze registrovat jejich reakce na výpověď protějšku. Pokud některý z konfrontovaných svou výpověď mění, je nutná také pečlivá analýza motivů ke změně a věrohodnosti jednotlivých variant výpovědi.

U konfrontace je důležité vyjasnit předem vzájemný vztah submise a dominance mezi konfrontovanými a s ohledem na to připravit úkon tak, aby se k předestíraným skutečnostem vyjadřovala nejdříve osoba, u níž předpokládáme snazší ovlivnění. Důležité je registrovat možné projevy zastrašování ze strany dominantní osoby. Předem lze také promyslet možnosti gradování důkazů a zvyšování napětí. Vyšetřovatel by měl mít připraveny postupy pro rychlé zabránění nežádoucí eskalace situace.

Videozáznam rekognice

Rekognice spočívá v opětovném poznání dříve vnímaného objektu poznávající osobou s cílem ztotožnění objektu (člověka, věci, prostředí). Videografie se zaměřuje zejména na chování obviněného při rekognici (je-li poznáván svědkem). To vypovídá o jeho momentálním psychickém stavu (strachu z rozpoznání). Důležité však může být chování obou - jak ztotožňovaného, tak ztotožňujícího a jejich neverbální projevy, které mohou vyjadřovat nejistotu, nervozitu, úzkost, přesvědčivost apod. Dále je možné analyzovat chování obviněného v situaci, kdy rozpoznává a určuje různé předměty např. zbraně použité při

spáchání trestného činu. I zde je velmi důležité, aby psycholog v rámci interpretace chování rekognujících a rekognovaných osob uplatnil znalosti z širokých zjištění v rámci této problematiky. *Např. sebedůvěra rozpoznávající osoby ohledně její volby je velmi sporným prediktorem správnosti její volby (Molnárová, 2008).*

Videozáznam rekonstrukce a prověrky výpovědi

V rámci kriminalistické rekonstrukce dochází k obnovování hmotných objektů, situací a skutkových okolností, nebo pouze podstatných vlastností na základě informací dosažených ve vyšetřování. Cílem je jejich další prověření a získání nových poznatků účelných pro vyšetřování (Musil a kol., 2001). Rekonstruovat lze kriminalisticky významná místa, předměty, chování a jednání člověka a události. Z psychologického hlediska jsou velmi přínosné rekonstrukce dějů na místě činu obviněným a svědkem. Při prověrce výpovědi ukazuje vyslechnutá osoba místa a objekty spojené s vyšetřovanou událostí, demonstruje některé činnosti. Vyšetřovatel zkoumá ukázané místo a objekty, porovnává výpověď s faktickou situací místa. Během prověrky výpovědi se také posuzuje, zda se osoba dějů uváděných ve výpovědi sama účastnila, či je získala zprostředkovaně z doslechu nebo si je vymyslela.

Rekonstrukce a prověrka výpovědi jsou jedněmi z nejčastěji zaznamenávaných úkonů. Obsahově i organizačně jde o velmi náročné procesní úkony, jejichž hodnota je z psychologického hlediska nesporná. Pokud se úkon odehrává na rozsáhlém místě, je možné využít i dvou kamer, z nichž jedna poskytuje celkový pohled na oblast, jedna zabírá konkrétní detaily. I u tohoto úkonu se předem vytypovávají místa, která budou kritická, jak z hlediska úkonu samotného, tak z hlediska videodokumentace. Doslovný přepis tohoto úkonu není nutný. Důležitý je podrobný popis úvodní a závěrečné části úkonu. Videozáznam se stává součástí protokolu a spisu.

V úvodu je nutné nechat subjekt rekonstrukce umístit předměty, jež hrály roli v průběhu děje tak, jak na jeho začátku byly. *V případě podezřelé z vraždy manžela mělo právě toto uspořádání velký význam. Obviněná tvrdila, že byla nejdříve sama napadena neznámým útočníkem za tmy ve svém pokoji. Uváděný pohyb pachatele po ztemnělé místnosti a jeho útočné výpady na obviněnou pak neodpovídaly reálným prostorovým možnostem místa činu. Ukázalo se, že dotyčný údajný útočník byl v určitém okamžiku na jiném místě, než nábytek, jež využil k útoku na obviněnou, že se za tmy nemohl v prostoru dobře orientovat a objevily se tak i další závažné nesrovnalosti. Zajímavé je sledovat přechod vypovídajícího do situace trestného činu tak, jak aranžuje scénu a jak vymezuje své počáteční místo v ní. Dále si*

účastník vybírá předměty, které měl v průběhu děje u sebe. Ověřování kritických dějů je vhodné provádět za stejných podmínek (světelných, klimatických aj.), jaké byly v době, kdy se odehrávaly. Někdy je nutné tyto podmínky během vyšetřovacího úkonu rekonstrukce nebo проверки výpovědi simulovat vyšetřovacím pokusem, při němž se tyto původní podmínky nastolí a objektivně se ověří, zda se uváděná událost mohla daným způsobem odehrát.

Obvinění jsou během tohoto úkonu rovněž konfrontováni s fakty ohledání místa činu či se znaleckými posudky a mají možnost se k nim vyjádřit, vysvětlit, ukázat, jak dané důkazy vznikly, případně svůj podíl na jejich vzniku. Jen obtížně může obviněný po celou dobu kontrolovat své chování, zvláště, když se zaměřuje na obsahovou stránku výpovědi, což je ještě náročnější, je-li výpověď smyšlená nebo modifikovaná v důležitých rysech.

Lze sledovat například emoční projevy při popisu závažných bodů trestného činu. V případě spáchání trestného činu více pachatelů lze provést jeho rekonstrukci se všemi dohromady. Je to sice neobvyklý postup, který je velmi náročný pro vyšetřovatele, jež musí zabránit tomu, aby se spolu obvinění domlouvali. Musí také koordinovat celý děj, tak, aby byla zmapována účast každého z obviněných a zároveň vynikla dynamika jejich vztahů. I během úkonu tak může být naznačena hierarchie mezi jednotlivými členy skupiny a jejich úloha v rámci páchaní trestné činnosti.

Možnosti výstupů videografie pro psychologickou konzultační činnost ve vyšetřování trestné činnosti

Analýza videozáznamů z trestního řízení psychologem je nejlépe využitelná v rámci služby psychologické konzultační činnosti ve vyšetřování trestné činnosti. Jejím cílem je aplikovat psychologické poznatky do kriminalistické praxe, ke snazšímu a kvalitnějšímu zodpovězení některých otázek kladených zejména kriminalisty a soudci, nenahrazuje však v žádném případě jejich práci. Snaží se přispět do oblasti, která posuzuje lidské jednání, svým druhem poznatků, aby toto posuzování bylo celistvé/ucelené a z řady hledisek odborné. Pozornost konzultační činnosti se však nezaměřuje jedním směrem, (pouze na podezřelého ev. obviněného, obžalovaného) ale v různé míře je věnována všem účastníkům celého procesu a jejich vzájemné interakci. Právní úprava umožňuje v souladu s trestním řádem přibrat odborníka ke konzultaci odborných problémů spojených s vyšetřováním trestného činu, umožňuje mu nahlédnutí do dokumentace a dává mu možnost přímo se účastnit úkonů spojených s vyšetřováním trestného činu. Konzultační činnost má charakter konzultace či porady k psychologickým a taktickým stránkám případu. Účelem zařazení těchto služeb do praxe je posílit vyšetřování, poskytnout rady taktického charakteru, které pomohou

efektivněji, důkladněji a pravdivěji získat důkazy pro pozdější řízení. Jde o pomoc při volbě optimálních vyšetřovacích postupů. Uplatňuje se zejména v přípravném trestním řízení a to zvláště u závažných trestných činů, které jsou sporné a obtížně objasnitelné. O využití spolupráce s psychologem konzultantem rozhoduje vyšetřovatel, který specifikuje požadavky. Výsledek je podáván písemnou nebo ústní formou - rozhovorem psychologa s vyšetřovatelem.

Konzultační psychologická činnost nemá procesní význam a neslouží jako důkazní prostředek. Je nejčastěji využívána v rámci volby taktiky výslechu (či jiných úkonů), řešení otázek psychologického působení na vyslýchaného při výslechu, řešení situace lživé výpovědi, neochoty vypovídat, motivace k výpovědi atd. Konzultant se může podílet na přípravě vyšetřovacích verzí k případu, spolupracovat při typování pachatele z omezeného okruhu podezřelých. Pomoci při formulaci otázek znalcům z oborů psychologie a psychiatrie.

Mezi konzultační postupy s těžištěm právě v analýze videozáznam jednotlivých úkonů pak patří spolupráce při přípravě vyšetřovacího experimentu, konfrontace, pomoc s interpretací neverbálních projevů a celkového chování obviněného (svědka). Orientační posouzení věrohodnosti v průběhu úkonu či interpretace již uskutečněných vyšetřovacích úkonů. Pro psychologa je vždy důležité znát informace o případu, samozřejmě nevychází jen z analýzy videozáznamu.

Výstupy analýzy videozáznamu

Pokud je psycholog přizván ke konzultaci videozáznamu určitého případu, odpovídá většinou na konkrétně formulované dotazy vyšetřovatele, může se tedy vyjádřit k daným specifickým otázkám. Druhou variantou je poskytnutí komplexního rozboru videozáznamu. Svou analýzu může poskytovat formou ústní konzultace či rozboru videozáznamu písemnou formou. Pro komplexní charakteristiku lze využít následujících kroků a zásadních skupin proměnných v rámci analýzy videozáznamu (Gillernová, Boukalová eds., 2006).

Důležitými kroky analýzy jsou:

- **charakteristika situace**, identifikační údaje (stručná celková charakteristika případu a úkonu)
- **popis jednice** (celkový obraz osoby, první dojem)
- **popis interakce** obviněného či svědka s přítomnými osobami (celkový popis chování, verbální i neverbální komunikace s ostatními účastníky úkonu, zejména pak s

vyšetřovatelem, projevy vzájemných vztahů)

- charakteristika **projevů jednotlivých psychických jevů, procesů a charakteristik jedince** (vnímání, myšlení z obsahového a formálního hlediska, afektivita, nálada, emoční zralost, odhad sugestivity, pozornost a paměť, volní funkce, hodnoty, cíle a životní orientace vyšetřovaného)
- **závěr a doporučení** (v souladu se „zakázkou“ vyšetřovatele, s ohledem na stav a průběh vyšetřování apod.)

Hlavní skupiny obecných proměnných, které jsou významné pro psychologickou analýzu videozáznamu (při respektování jedinečnosti každého případu) jsou:

- **Situační proměnné** – místa, která jsou z psychologického hlediska závažná pro popis chování a osobnosti obviněného při vyšetřování, dále situace, které ovlivnily směr vyšetřování, postup prováděného úkonu (např. změna výpovědi v průběhu úkonu) a situace, kde se obviněný (svědek) chová nápadně, v nesouladu s kontextem situace, kde se objevují výrazné projevy jeho osobnostních rysů, charakteristik a individuálních zvláštností chování (např. *smích v okamžiku popisu vlastního páčání trestného činu vraždy*).
- **Interakční proměnné** – zaměřující se na charakteristiku interakce mezi vyšetřovatelem a obviněným (svědkem) (např. *jak vede vyšetřovatel úkon a zda se snaží vyslychaná osoba převzít iniciativu a odvést pozornost k preferovaným tématům a další*), rovněž tak na „excesy“ mezi obviněným (svědkem) a dalšími účastníky úkonu.
- **Osobnostní proměnné** – jež vyjadřuje charakteristika chování a projevů osobnosti obviněného nebo svědka, které jsou však důsledně analyzovány a interpretovány společně se situačními i interakčními proměnnými
- Analýzu mohou doplňovat **názory, náměty a nápady** psychologa pro vyšetřovací úkon z hlediska kriminalisticko-taktického s cílem optimalizace interakce vyšetřovatele s obviněným (svědkem).

Vybrané možnosti výzkumného využití psychologické analýzy videozáznamů

Kromě výše uvedeného hlavního cíle analýzy videozáznamů (jeho bezprostřední aplikace do vyšetřování konkrétního případu) je možné videozáznamy využít i k systematickému zkoumání zvolené problematiky v širším měřítku a získat tak poznatky obecnějšího charakteru. Jejich aplikace do procesu vyšetřování je také žádoucí, mohou však prohloubit i psychologické poznání v rámci této aplikované psychologické disciplíny.

Podrobnější a systematické sledování interakce na videozáznamu zprostředkovává také počítačový **kódovací program Interact**. Jde o nástroj, pomocí něhož lze zachytit zvolené úseky či momenty videozáznamu vytvořeným kódem. Jednotlivé projevy tak mohou být označeny a s výslednými daty lze diferencovaněji zacházet. Je možné jimi posílit analýzu a konzultaci konkrétního případu – určit např. místa s vyšším výskytem projevů napětí a komentovat je, či využít kódů k testování vlastních hypotéz ohledně výskytu chování ve vyšetřovací situaci. Např. zda je četnost některých projevů spojena s určitým vnitřním rozpoštěním, situací; zda například souvisejí s probíraným tématem; či jaká je frekvence a typy dotazů vyšetřovatele (Boukalová, 2004).

Neverbální projevy jako jeden z možných přístupů k **detekci lži** jsou dalším důležitým tématem, které může být vhodným způsobem zkoumáno s využitím obrazového záznamu. Četné studie (De Paulo a kol., 2003; Vrij, 2008) byly realizovány za účelem mapování neverbálních projevů spojených se lhaním i s úkolem zjistit, jaká je úspěšnost různých hodnotitelů v rámci určování lhářů s využitím těchto vodítek. Jen malé množství studií je však aplikováno s využitím reálných podmínek. Předpokládána je souvislost projevů při lhaní s motivací lhouti osoby (např. s velikostí a reálností hrozeb při neúspěchu lži). Proto právě využití videozáznamů z reálného vyšetřování závažných trestných činů může, na rozdíl od čistě experimentálních podmínek, poskytnout autentičtější prostředí pro výzkumné sledování tohoto fenoménu (Boukalová, 2005). Dosavadní výzkumy podchycují značnou komplikovanost celého jevu lhaní - např. vliv osobnostních vlastností na prožívání a spojené neverbální projevy; stresovost vyšetřování pro všechny účastníky bez ohledu na lhaní a mnoho dalších. Využití videozáznamu z reálných podmínek může studium celého jevu posunout dál. Lze jej také cíleně aplikovat na studium souvisejícího tématu – schopnosti profesionálů a laiků určovat (spíše odhadovat) lhaní na základě sledování neverbálních projevů posuzovaných osob.

Dalším tématem, jež je možné zkoumat s využitím videozáznamů úkonů trestního řízení jsou tzv. **vyšetřovatelské techniky** (Gudjonsson, 2003; Davis, O'Donohue, 2003). Jde o specifické postupy vyšetřovatelů, jež jsou užívány zejména v kontaktu s nespolupracujícím obviněným, který zamlčuje nebo mění podstatné údaje, které uvádí ve vyšetřování. Např. když vyšetřovatel předkládá obviněnému informace o důkazech, které proti němu ve vyšetřování existují, či když jej konfrontuje s vlastní autoritou a zkušenostmi s prohlášením, „že by si dotyčný neměl být svým popíráním tak jistý“. Jednotlivé postupy – techniky – jsou analyzovány z mnoha hledisek, důležité je však jejich bližší poznání z hlediska možného výskytu tlaku či dokonce nátlaku na vyšetřovanou osobu. Ta pak může např. podávat žádané,

leč nepravdivé informace. To se netýká pouze osob k takové tendenci speciálně disponovaných například zvýšenou sugestibilitou, úzkostností či sníženým intelektem, ale mnoha velmi různých účastníků trestního řízení. Sledování výskytu těchto technik s využitím záznamu interakce v reálném prostředí vyšetřování přináší více informací, než je-li pozorovatel – výzkumník přítomen přímo při úkonu, jak tomu bylo v některých výzkumech této problematiky (Leo in Gudjonsson 2003, s. 32). Využít pak lze přepis verbálního sdělení doprovázejícího obrazový záznam. Získané poznatky přispívají k hlubšímu poznání interpersonálního působení, ale zároveň mohou přispět ke zvýšení efektivity a přesnosti vyšetřování.

Literatura

- BOUKALOVÁ, H. (2004) *Možnosti rozvoje psychologické konzultační činnosti při vyšetřování násilných trestných činů*. Rigorózní práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- BOUKALOVÁ, H. (2005) Lež a její detekce v angloamerické literatuře: Přehledová studie. *Psychologie v ekonomické praxi*. XL, 3-4/2005, 145-157.
- DAVIS, D.; O'DONOHUE, W. T. (2003) The road to perdition: Extreme influence tactics in the interrogation room. In O'DONOHUE, W.; LEVENSKY, E. (eds.) *Handbook of forensic psychology*. New York: Academic Press.
- DE PAULO a kol.(2003) Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129, 1, 74-118
- DOUGLAS, J. E., OLSHAKER, M. (1999) *Cesta do temnot*. Frýdek-Místek: Alpress.
- GILLERNOVÁ, I., BOUKALOVÁ, H. (eds.) (2006) *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.
- GUDJONSSON, G. H. (2003) *The psychology of Interrogations and Confessions*. West Sussex: Wiley.
- MATIÁŠEK, J., SOUKUP, J., BÁRTA, B. (1968) *Psychologie a výslechová praxe*. Praha: Orbis.
- MOLNÁROVÁ, M. (2008) *Psychologické aspekty identifikácie a jej uplatnenie v kriminalistickém praxi*. Disertační práce. Praha: Katedra psychologie, FF UK.
- STRAUS, J. a kol. (2004) *Kriminalistika, kriminalistická technika*. Praha: Policejní akademie České republiky.
- VRIJ, A. (2008) *Detecting lies and defekt: pitfalls and opportunities*. Chichester: Wiley.

Abstrakt:

Příspěvek si klade za cíl seznámit čtenáře se základními podmínkami a možnostmi psychologické analýzy videozáznamů v oblasti forenzní psychologie a zejména v rámci vyšetřování trestné činnosti. Nejdříve je nastíněn kontext vzniku videozáznamu v rámci trestního řízení, jeho účel a základní náležitosti. Uvedeny jsou cíle psychologické analýzy videozáznamu (tzv. videografie) v této oblasti a důležitá specifika aplikace tohoto postupu na jednotlivé úkony (např. výslech, kriminalistickou rekonstrukci). Příspěvek se dále zabývá podobami výstupů videografie. Závěrem jsou zmíněny možnosti výzkumného využití tohoto postupu.

Abstract:

The main goal of the paper is to introduce basic conditions and opportunities of psychological video-analysis in the field of forensic psychology, specifically in a criminal investigative support. Firstly the context of video-documentation in the criminal suit, its purpose and basic traits are outlined. The goals of psychological video-analysis (so-called videography) are included, also important specifics of application of this method on different investigative procedures (e.g. interviewing, reconstruction) are listed. Another topic are the different outcomes from video-analysis. Finally the research possibilities of this method are mentioned.

Psychologie v bezpečnostních sborech (sborník prací)

Editor: PhDr. David Michalík, Ph.D.
Recenzenti: doc. PhDr. Zdeněk Vtípil, CSc.
PhDr. Miluše Urbanová, CSc.
Vydavatel: Oddělení psychologie OPe MV ČR
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: MV ČR
Dáno do tisku: červenec 2009
Vydání: první
Náklad: 250 výtisků

ISBN: 978-80-7312-060-3

